

ÚJAFELT

IRODALMI, MŰVÉSZETI, KRITIKAI ÉS
TÁRSADALOMTUDOMÁNYI FOLYÓIRAT

1974. OKTÓBER 1.

IV. ÉVFOLYAM, 10. SZÁM

ÜZENET

Irodalmi, művészeti, kritikai és társadalomtudományi folyóirat

Megjelenik havonta

Kiadói tanács:

Biacsi Antal, Bodrogvári Ferenc, Brindza Károly, Fejes Szilveszter,
Grósz György, Gyollai Mihály, dr. Horváth Mátyás (elnök),
Miloš Ignjatović, Kolozsi Tibor, Ladislav Kovačić, Lázár Tibor,
Mirko Molnar, Petkovics Kálmán, Aleksandar Šarčević,
Marija Šimoković, Szekeres László, Torok Sándor,
Urbán János, Petar Vukov

Szerkesztő bizottság:

Barácius Zoltán, Biacsi Antal (fő- és felelős szerkesztő),
Bodrogvári Ferenc, Dér Zoltán, Gajdos Tibor, Gyurkovics Hunor,
Kopieczky Csaba, Mészáros Miklós, Molnár Cs. Attila,
Szekeres László, Zákány Antal

Alapító és kiadó: Szabadkai Községi Művelődési Közösség

Szerkesztőség: 24001 Subotica, Trg slobode 1. Postafiók: 62

Telefon: (024) 27-754

Fogadóórák: 11—13

Kéziratokat nem őrzünk meg és nem küldünk vissza.

Előfizethető közvetlenül vagy a következő folyószámlára:
Opštinska zajednica kulture — Üzenet — Subotica 66600-603-747

Előfizetési díj belföldön egy évre 40, fél évre 20, egyes szám ára 4,
kettős szám ára 8 dinár; külföldre az összeg kétszerese.

VSZAT oktatás-, tudomány- és művelődési titkárságának
413-59/73 1973. február 20. sz. alatti véleményezése alapján
mentes az általános forgalmi adó alól

Készült a szabadkai Pannónia Grafikai Műintézetben

TARTALOM

IV. ÉVFOLYAM, 10. SZÁM — 1974. OKTÓBER

- 707 PETKOVICS KÁLMÁN: Történelmi évforduló
711 MILAN DUBAJIĆ: Szabadka felszabadulása
718 LUKÁCS GYULA — MILAN DUBAJIĆ: Arcélek a forradalomból
(Lukács István, Josip Merković, dr. Singer Adolf)
736 MALUŠEV CVETKO: Híd és hidasok

SZEMPONT

- 739 LŐRINC PÉTER: Történetírásunk problémái a századforduló idején
750 ŽIKA TADIĆ: A népfelszabadító háború krónikáinak jelentősége a mai oktató-nevelő munkában — Nagy József fordítása
764 SZÁM ATTILA: Öngazgatási döntéshozatal a gazdasági szervezetben — Tumbász Erzsébet fordítása

KÉZFOGÁSOK

- 770 TOMISLAV KETIG: A vajdasági szerbek és horvátok irodalma — Balázs Pál fordítása

OLVASÓNAPLÓ

- 777 VIRÁG GÁBOR: Betekintés Irodalmunk hőskorába
(Márclusi zsoltár)
779 VIRÁG GÁBOR: Kimeríthetetlen adattár
(Csáky Sörös Piroska: A jugoszláviai magyar könyv 1945—1970)
781 Cs. M.: Hiánypótló katalógus
(A vajdasági nemzetiségek irodalma)
782 URBÁN JÁNOS: Könyv az ifjúságról
(Lévay Endre: Egy nemzedék elindul)
784 LÉVAY ENDRE: Haza és nagyvilág
(Oto és Lise Bihajli-Merin: Jugoszlávia)
786 STOJANOVIĆ—KÁICH KATALIN: Közös dolgaink szintézise
(Lőkös István: Hidak jegyében)
789 DÁNIEL GYÖRGY: Egy tájnyelv szépségei
(Hadrovics László: Schrifttum und Sprache der Burgenländischen Kroaten im 18. und 19. Jahrhundert)
791 L. GY.: Kelet-európai figyelő
(Sziklay László: Szomszédainkról)
792 VIRÁG AGNES: Verseskötetek nyomában
(Vladimir Stevanov: Legende; Ivo Popić: Sunce puši modru lulu; Petar Vukov: Plamen, lament)
794 GAJDOS TIBOR: Az elvágódás könyve
(Ivanka Rackov: To je onaj život)
795 KOPECZKY LÁSZLÓ: Közeli hang
(Gál László: Az éhes hajó)

A rajzok DOBÓ TIHAMÉR, GYURKOVICS HUNOR és KOLIGER KÁROLY munkái.

TÖRTÉNELMI ÉVFORDULÓ

Harminc évvel ezelőtt, október első felében Bánát és Bácska népe felszabadult a fasiszta iga alól. Vajdaság földjén, akárcsak soknemzetiségű hazánk többi vidékén, Szerbiában, Horvátországban, Crna Gorában, Szlovéniában, Macedóniában, Boszniában és végig a sziklás tengermelléken, a Kommunista Párt történelmi felhívására már negyvenegyben fellángolt a harc a megszállók és itthoni szolgáik ellen. Szerémség hős népét nem törték meg az összpontosított hadműveletek, sem a véres megtorlások: a megszállt településeken és a felszabadított területeken létrejöttek, s folytonos küzdelmekben, átmeneti viszontagságokban erősödtek az új szabad haza elemei, az új hatalom alapsejtjei, a népfelszabadító bizottságok. Negyvenegy nyarán égtek a Hitlernek szánt búzakazlak Bánátban és Bácskában. Mokrintól az Al-Dunáig partizánosztatok alakultak, hadiszállítmányok semmisültek meg és Juraj Spiller rendőrsége sem némíthatta el a falvakat. Negyvenegy őszén Horthyék akasztófákat ácsoltak Bácskában, az év végére mégis ropogtak a fegyverek a Sajkás vidéken, ahol a felkelés első napjától a felszabadulásig, a kegyetlen razziák után is, maradtak harcoló partizánok. Az elszakított országrészeket, egymás ellen uszított népeket és nemzetiségeket összeötvöző forradalmi háború mélyen internacionalista jellegű volt; hevében megvalósult az itt élő népek és nemzetiségek egysége és testvérisége.

A hadtörténészek kiszámították, hány s mekkora ütőerőt képviselő német és egyéb hadosztályt kötöttek le Tito partizánjai Jugoszlávia földjén. Kiszámították, hogyan hatottak volna ezek az alakulatok a keleti front arcvonalainak erőviszonyaira. Jugoszlávia népeinek és nemzetiségeinek egymillió hétszázezer emberéletét követelő véráldozata nemcsak a mai hazánk szabadságának ára, hanem egyszersmind hozzájárulás Európa és a világ haladó erőinek a fasiszmus feletti győzelméhez. A harc legnagyobb terhet a munkásoztszély forradalmi élcsapata, a viszonylag csekély létszámú Jugoszláv Kommunista Párt vállalta Josip Broz Tito vasmunkás vezetésével. A munkásoztszély felszabadításának történelmi ügyét nem lehetett elválasztani a népek szabadságának ügyétől, ami itt és akkor a fasiszmus megsemmisítésétől függött. Nem lehetett szabad a munkásoztszély a népek és nemzetiségek szabadsága nélkül. Az internacionalista elkötelezettségnek ez a törvénye változatlanul érvényes a gyarmati népek felszabadító harcára a világ minden részén és érvényes a neokolonializmus elleni küzdelem minden megnyilvánulására. A szocialista Jugoszlávia külpolitikája csak a egyenrangú államok és népek békés és cselekvő együttműködésének elvére építhetett, ami szintén a szocialista internacionalizmus megnyilatkozása; szervesen kötődik a proletárdiktatúra sajátos formájához, a szocialista öngazgatási rendszerhez.

Néhány évvel a háború befejezése után szembe kellett néznünk az új veszedelemmel, a forradalmunk fejlődésének sajátosságait tagadó, a nemzetközi egyenjogúság és a szocialista Internacionallizmus eszményét tlípró sztálini nagyhatalmi nyomással, amelynek egyetlen célja idegen érdekek kiszolgálására kényszeríteni a népeinket, munkásosztályunkat és pártunkat. A sztálinizmus módszereit és maradványait azóta a többi szocialista ország viszonylatában is felszámolták, és ebben történelmi szerepe volt a Szovjetunió Kommunista Pártja huszadik és huszonkettedik kongresszusának. Valamilyen formában minden szocialista ország nyögte a sztálinizmus adóját, de a legnagyobb árat mi fizettük a fegyveres fenyegetések, a példátlan rágalomhadjárat és a gazdasági zárlat inséges évelben. »Senkinek sincs joga jobban szeretni a Szovjetuniót, mint saját hazáját« — mondotta Tito elvtárs azon az ülésen, ahol az áruló Andrija Hebrang és Sreten Žujović esetét tárgyalta a központi vezetőség. A Jugoszláv Kommunista Párt a sztálini jóslatok ellenére egységes maradt, szilárd és erős, mert Internacionallizmus saját népének és osztályának érdekeire épült. Akik a nép és a munkásosztály érdekeinek feladásával próbáltak »Internacionallisták« lenni — árulók lettek. Több mint negyedszázad telt el a Tájékoztató Iroda hírhedt határozata óta. A kor tanulságai Időszerűek.

Az öngazgatás alapjait abban az évben raktuk le, amikor határainkat 525 esetben sértették meg, amikor a tájékoztatóirodás rádiónál állomások naponta 37 adást (hétköznaponként 15,05, vasárnap 17,05 óra időtartamban) sugároztak Jugoszlávia ellen. A Pravda, a Rude Pravo, a Szabad Nép, a Scantea, a Rabotničesko Delo, a Trybuna Lydu és a Zeri i Populit tartalmának 6,5 százaléka Jugoszláviát rágalmazta. Gyárainkban emléktáblák hirdetik Marx és Engels gondolatának beteljesedését: munkásoké lett a gyár... De az öngazgatás, félgazdasági múltú országban, fejletlen anyagi alapokon indult. Fejletlen anyagi alapokon és állandó küzdelemben az etatiztikus maradványokkal. Fejletlen anyagi alapokon s olyan országban, ahol fejlett és fejletlen részek között korszakos örökölt különbségek voltak... Az öngazgatás húsz éve alatt átalakult az ország társadalmi és gazdasági szerkezete. Az agrárnépesség részesedése hetven százalékról harmincöt százalék alá esett. Az ipari munkásság létszáma háromszorosára emelkedett. A társadalmi termelés értéke négyszeresére... Egymillió munkás gyakorolta öngazgatási jogát a munkástanácsokban és az öngazgatás egyéb szerveiben. Munkásoké lett a gyár, ám az öngazgatás még nem teljes rendszer; a gyárfalakon kívül a bővített újratermelés eszközeinek sorsáról még hosszú időn át többnyire a közvetlen termelők nélkül döntenek.

Ez a kettősség (az öngazgatás és az etatizmus elemeknek párhuzamos létezése) az osztályharc arcvonalain, a fejlődő új és az adott állapotokhoz (előnyökhöz, monopóliumokhoz) kötődő régi viszonyok ellentétének éleződésével gyorsította a politikai erők polarizálódását. Az a kérdés: ki gyakorolja a hatalmat a munkatöbbség bizonyos része felett? Az úgynevezett »állami tőke« problémája éveken át napirenden van. A termelők hatásköréből kivont eszközök hasznélvezői tömörülnek s gátakat emelnek az öngazgatás térhódítása ellen. Így kerülnek közös karámba a régi centralisták, az erős kéz hível és a technobürokok-

raták. Eszmei és politikai vonatkozásban az anarcholiberalizmus jelzi az öngazgatást akadályozó erők fejlődését: a gazdasági életben a piacgazdaság törvényeinek felmagasztalásával és a tervezés mellőzésével a bizonytalanság magvait hintegeti, eszmei és szervezeti engedékenységével teret ad a nacionalista erőknek és a kispolgári bomlasztásnak, a pártéletben pedig a demokratikus centralizmus lenini elvének gyakorlati tagadásával eljut a frakciós csoportosulásokig. Az öngazgatással szemben álló erőkre a JKSZ Elnökségének huszonegyedik ülése mérte az első súlyos csapást. A Kommunista Szövetségnek szembe kellett néznie saját történelmi felelősségével, mozgósítania kellett a párttagok tömegét és az egész munkáosztályt, hogy a társadalmi élet minden területére kiterjedő harcot indíthasson a munkáosztály és a dolgozó emberek tényleges hatalmának megvalósításáért. Ezekben az akciókban Tito elvtárs forradalmi kezdeményezései döntő szerepet játszottak.

A Jugoszláv Kommunista Szövetség tizedik kongresszusa az egység kongresszusa volt. Az egység nem kompromisszumok — a forradalmi harc terméke. Aligha valószínű volt, ha a munkáosztály szervezett élcsapata csak valami ellen és nem valamiért küzd. A társadalmi fejlődés ellentmondásainak túlhaladása a távlatok kibontását és a célok meghatározását követelte. Ebben a vonatkozásban a tizedik kongresszus történelmi jelentőségű munkát végzett. A párt a társadalmi fejlődés adott időszakában, az adott feltételek között, saját hibáit és fogyatékoságait túlhaladva, meg tudta fogalmazni a forradalom távlati stratégiai céljait és a cselekvés közvetlen eszmei és politikai feladatait. Elmondhatjuk: a tizedik kongresszus jelentős mérföldkő a szocialista öngazgatás fejlődésének útján. Új szakasz kezdetét mutatja. Megnyílt az út a teljesség felé, ami azt jelenti, hogy az öngazgatás átfogja a társadalmi újratermelés egészét és a munkáosztály nevében gyakorolt hatalmat, a munkáosztály és a dolgozó emberek hatalmává érleli. Az új alkotmány — amelyet méltán nevezünk az öngazgatás alapokmányának — lehetővé teszi, hogy a közvetlen termelők a társult munka szervezetében közvetítők nélkül döntsenek munkájuk eszközről, feltételeiről és hozadékaról. Az öngazgatás, mint teljes rendszer, utakat nyit a termelők szabad közösségének megvalósítása, az osztály nélküli kommunista társadalom felépítése felé.

Felszabadulásunk harmincadik évfordulóján, az ünnepi visszapillantások napjában, amikor forradalmunk sajátos fejlődési irányvonalának töretlenségére hívjuk fel a figyelmet, egy pillanatra sem feledkezhetünk meg arról, hogy az öngazgatás alkotmánya nem a beteljesedett bőség kosarát nyújtja felénk, hanem a célokat és a célok felé vezető eszközöket és lehetőségeket mutatja. Egymillió-hétszáz ezer ember életébe került nekünk a szabadság, és a mögöttünk levő harminc esztendő alatt sem kaptunk ingyen semmit: minden, ami felépült, megvalósult, lett — a munkáosztály, a dolgozó emberek, földművesek, értelmiségiek munkájából lett, és holnap és holnapután sem lesz másképpen. A bőség kosara a munka által telítődik, és úgy helyes, ha ebből mindenki munkája szerint érdemi ki a saját részét, amíg nem

leszünk olyan gazdagok, hogy szükségleteink szerint részesedhessünk belőle. A javakból szétosztani annyit lehet, amennyit a munka hoz, és tudjuk: a termelékenyebb, fegyelmezettebb, takarékosabb munka mindig többet hoz. A termelékenyebb munka feltételeinek fontosságát, a korszerű gépek, berendezések és a tudományos eredmények alkalmazásának fontosságát felesleges részletesen magyarázni, annyi mégis tollhegyre kívánczik, hogy ezekben a kérdésekben, a fejlesztés, a tervezés, a bővített újratermelés kérdéseiben a munkásosztály döntő szaváért harcolni kell. Harcolni kell azért, hogy az öngazgatás alkotmányának szavai öngazgatási tartalommal telítődjenek.

Az alkotmány úgy rendelkezik, hogy a munkatöbbletet nem lehet elidegeníteni a munka alanyától. Ennek különleges jelentősége van most, a gyors forradalmi átalakulás időszakában. Alkotmányellenes minden elosztási mód, amely csorbitja a dolgozó ember öngazgatási jogait és az öngazgatási viszonyok eltorzításának lehetőségét tartalmazza. A munkatöbblet elidegeníthetlenségének elve az osztályharc fegyvere a dolgozó emberek kezében, s hatékonyan fordíthatjuk a bürokratikus önkény, a technokratikus monopóliumok, a társadalmilag indokolatlan előnyök, csoporttulajdonosi magatartásformák, a partikuláris önzés s a torzulások egyéb megnyilvánulásai és hordozói ellen. Itt zajlottak az elmúlt időkben a leghevesebb eszméi és politikai csaták, amelyek végső kimenetele most attól függ, milyen hatékonyan valósul meg a munkásosztály döntő szerepe az egész társadalom életében. Ebben a vonatkozásban történelmi jelentőségű a klasszikus parlamentarizmus túlhaladását jelentő küldöttrendszer bevezetése. Az eddigi képviselői rendszerekben a munkásosztály akarata soha nem juthatott közvetlenül kifejezésre. A küldöttrendszer, melynek történelmi elődjét a párizsi kommun gyakorlatában és a nagy októberi szocialista forradalom munkásparaszt és katonaküldöttségeiben látjuk, tartalmazza a lehetőséget, hogy a munkásosztály tényleges hatalma — a társult munka alapszervezetétől kezdve szocialista társadalmi közösségünk öngazgatási szerkezetének csúcscsúszáig — minden jelentős kérdésben és teljes mértékben érvényesüljön. Ezért folyik a harc.

Három évtized múlt el Bácska és Bánát felszabadulása óta. Három gondokban, problémákban bővelkedő, de eredményekben sem szegény évtized. Vidékünk társadalmi szerkezete átalakult. Megszűnt a mezőgazdaság túlsúlya, nagy ipari létesítmények keletkeztek. Megnőtt a modern ipari munkásság részesedése a társadalom ötvözetében. Csak Szabadkán, a határvárosban — noha fejlődését a tájékoztatóirodás éra alatt objektív akadályok gátolták —, tízezerről negyvenezerre emelkedett a foglalkoztatottak száma. Beszélhetnénk a mezőgazdaság szocialista szektorának világviszonylatban is figyelemre méltó eredményéről, a mezőgazdasági termeléshez kötődő korszerű feldolgozóiparról, szólhatnánk a kultúra és a művelődés fejlődéséről, a lakáshelyzet javulásáról, a felszabadulás után a homokos-poros síkátorok helyén nőtt új városnegyedekről, és olyasmivel is dicsekedhetnénk, amiről az előttünk járók álmodni sem álmodhattak: a nemzeti egyenjogúsággal például, de nem a dicsekvés ünnepét ünnepeljük. Nem a dicsekvés ünnepét ünnepeljük, hiszen tudjuk, hogy amit elértünk, az csak adottság a továbblépéshez. A tegnap áldozatal továbblépésre köteleznek.

SZABADKA FELSZABADULÁSA

A három és fél esztendeig tartó zord fasiszta uralom egész ideje alatt folyamatosan tartott a megszállók elleni szervezett, vagy esetleg kevésbé látható ellenálló mozgalom, amint hogy a munkásmozgalom körül tömörült forradalmi erők folyamatosan ténykedtek a polgári társadalmi rendszer ellen attól kezdve, hogy létrejöttek az első osztályszervezetek a múlt század nyolcvanas éveiben, persze mindig a pillanatnyi körülményektől függő méretekben és intenzitással. Az 1941. évi első diverzáns akciók végrehajtása, majd a pártszervezetek széthúzása után sikeresen szervezkedtek a népfelszabadító harc hívei, és hozzájárultak 1943-ban a szabotázsakciókat és diverziókat folytató csoportok alakításához, hogy aztán a következő esztendő egészen a népfelszabadító mozgalom erősödése, a szabadkai és környékbeli kisebb akciók végrehajtása jegyében teljen el.

Ha visszatekintünk erre a harminc év előtti történelmi időszakra, ha számba vesszük a népfelszabadító mozgalom szabadkai tagjainak tevékenységét, valamint a szabadkai partizánosztag közreműködését a város felszabadításában, rövidesen szemünkbe tűnik, hogy az elmúlt harmincéves időszak igen egységes képet mutat a közelmúlt és a jelen folyamatossága tekintetében. Egészen mindegy, hogy a harminc év előtti történéseket vizsgáljuk-e a fejlődés további folyamatára való kihatással kapcsolatban, vagy pedig a jelenből kiindulva emlékezünk vissza a múltra, azt látjuk, hogy a történelmi folyamat nem egymástól elszigetelt szakaszokban, hanem egy egységes folyamat szakaszaiban mutatkozik meg, s egészben véve az emberi törekvéseknek a történelmi szükségletét fejezi ki az új társadalmi demokratikus forradalmi változások keresésében. Már a város harmincesztendősi építése, gyárak emelése, a mezőgazdasági termelés gépesítése, az emberi tevékenykedés minden területén tapasztalható intenzív fejlődés is, de még inkább és mindenekelőtt az öngazgatási szocialista viszonyok kialakulása a jugoszláviai népek és nemzetiségek egyenjogúsága alapján, valamint a minden téren tapasztalható haladás és a társadalmi változások feltételeinek biztosítása jogot ad arra, hogy megfelelőképpen nevezzük a harminc év előtti eseményt — Szabadka felszabadulásának. Ha nem így volna, nem volna felszabadulás mindenki számára, amint hogy az addigi határváltozások és uralomváltozások sem jelentettek valóságos felszabadulást még azok számára a csoportok, társadalmi erők és egyének számára sem, amelyek győztek és magukat felszabadulónak tekintették.

1944-ben minden másképpen volt, mint a népfelszabadító háború kezdetén, 1941-ben. A szövetséges hadseregek szerte a villág frontjain

feltartóztathatatlanul szűkítették az abróncsot a fasiszmus körül, megsemmisítvén az ellenséges hatalmat, és előrenyomulván Németország felé. Jugoszlávia népeinek és nemzetiségeinek népfelszabadító harca és forradalma sikert siker után ért el, a Vörös Hadsereg határainkra érkezett. Rohamosan szilárdult a szövetségesek feltétlen győzelmének meggyőződése.

Ez azonban még nem azt jelentette, hogy a fasiszták megadták magukat, s hogy megszűnt az ellenállásuk. Még sok erőfeszítést kellett tenni, és tovább ontani a vért, hogy vége legyen a háborúnak és győzelmeskedjen a szabadság.

A Dunával és Tiszával határolt Szabadkán (mint egész Bácskában), amely távol esett a népfelszabadító mozgalom központjaitól, a mozgalom tagjai körében nyugtalanság és sietség volt tapasztalható, hogy még inkább fokozzák a kapcsolatokat, és pótolják az elmulasztottakat. A különböző nemzetiségű antifasiszták, sanyargatottak és jogfosztottak körében, akiket mesterségesen igyekeztek egymással szembeállítani a történelem során, de akiket szoros osztályérdekek kapcsoltak össze a munkásosztállyal, türelmesen ápolgatták az új viszonyokat, és igyekeztek közös táborba gyűjteni a népfelszabadító mozgalom keretében az eszmetársakat. Már 1944 kora tavaszi napjaitól kezdve felújultak a párt és az ifjúkommunisták szervezetei, megalakulnak a kerületi népfelszabadító bizottságok és a népbizottság, megalakul a JKP és a SKOJ városi bizottsága, az AFZ városi bizottsága, összekapcsolják az ifjúság és a felnőttek munkáját. A város környékének kompaktabb és egységesebb települései megnyitották az illegális munkások előtt, partizánbázisokat létesítettek, és megadták a mozgalomnak a szükséges támogatást, tekintet nélkül a veszélyekre és áldozatokra. Szeptember elején a tavanikúti bázisra érkezett a szabadkai partizánosztag 11 harcosa, és megkezdte a fegyveres harcot. Ebben az időben Szabadkán és környékén már több száz szervezett tagja, valamint ezer és ezer híve volt a népfelszabadító mozgalomnak.

Mindez egy nyolchónapos időszak alatt, 1944 februárjától október 10-éig zajlik le, illegális körülmények között, amikor a fasiszták még mindig hitték rendszerük fennmaradásában.

A Szabadkán és környékén tevékenykedő mozgalmi emberek önzetlen erőfeszítéseivel sikerül illegális kapcsolatokkal összekötni egymással a munkásmozgalomban egykor munkálkodó szakszervezeti tagokat, akik ez ideig még nem voltak eléggé aktívak. A szabadkai mozgalom sokkal inkább beilleszkedett a JKP stratégiájába, mint bármikor azelőtt az akkori nehéz körülmények között, igyekezett minél több embert maga köré tömöríteni, megismertetni velük az ország demokratikus föderatív alapon való kiépítését, s eszmileg és politikailag alkalmassá tenni őket a párt feladatainak végrehajtására. Ezek a kedvezőbb munkakörülmények között foganasították a párt politikáját, hogy a mozgalomban összefogják és tömörítsék a haladó erőket minden egyes nemzetiség — a horvátok, szerbek és magyarok sorából is. Mindez fokozatosan zajlik le, az akkori vezetők által meghatározott iramban, ami a legmegfelelőbb volt az akkori körülmények és feltételek között.

Az események kronológiai sorrendjéhez tartván magukat, amely többnyire a mozgalom több résztvevőjének visszaemlékezései alapján bontakozik ki, a következő sorrendben rögzíthetjük a fontosabb eseményeket.

A csoportok és egyének összekapcsolásának folyamata párhuzamosan történt a népfelszabadító mozgalom vezetőségének megszervezésével és a feladatok végrehajtásával. Sikerült megteremteni a kapcsolatot a szabadkai, tavankúti és sándori, majd később a békovai, verusicsi, kisbajmoki és györgyeri csoportok között, 1944 nyarán pedig Szabadka környékének más helységeivel is. A csoportok és egyének megismertek a párt politikájával, az ország fejlődésének távlataival, a népfelszabadító mozgalom és a népfelszabadító bizottságok feladataival. A sajtó (Slobodna Vojvodina, Borba, Istina, Naprijed), valamint a pártkiadványok és szóbeli magyarázat útján a tagok megismertek a népek és nemzetiségek közötti egyenjogú viszony politikájával, és képeket szereztek a társadalomnak a szocializmus felé való társadalmi politikai átalakulása terén. Ezek mellett, a népnek a népfelszabadító mozgalom melletti tömörítésére és az eszmélet-politikai nevelésre irányuló feladatok mellett a népfelszabadító mozgalom hívei anyagi eszközöket, pénzt, élelmiszert, ruhaneműt, egészségügyi anyagot, gyógyszereket is gyűjtöttek a népfelszabadító harc céljaira. Az összegyűjtött anyag egy részét átadták a vezetőségnek további felhasználásra, más részét pedig felhasználták fegyvervásárlásra, vagy pedig félretették későbbi szükségletek fedezésére. Azután megkezdődött a fegyverek gyűjtése, a röpcédulák terjesztése és a megszállók elleni jelszavak kiírása, a népfelszabadító mozgalom politikája népszerűsítésének szellemében. Az aktivisták igyekeztek rábeszélni a parasztokat és a termelőket, hogy ne adják át a megszállóknak a gabonát, valamint a kötelezően előírt élelmiszer mennyiségeket, hogy minél több maradjon meg a felszabaduló városnak és államnak. Ez annyit jelentett, hogy a parasztok és munkások szélesebb körét kellett megnyerni a megszállók elleni szabotázsra.

A megszállókkal szemben tanúsított ellenállás akkori szakaszában még nem szerepeltek az előirányzatban diverziók, vagy a fegyveres ellenállás más formái. Minden a szervezett tagok alapos megszilárdítására, eszmélet-politikai képesítésükre és a népek és nemzetiségek kiterjedt rétegeire gyakorolt hatásuk bővítésére irányult. Csak ezeknek az előkészületeknek a megvétele után érkezett a területre a szabadkai partizánosztag, hogy megkezdje a fegyveres akciót.

Ennek a programnak a megvalósításán dolgozott a párt- és a SKOJ-szervezet is, amelyek több megalakított pártsejt és ifjúsági aktívák útján fejtették ki tevékenységüket. A népfelszabadító mozgalom többi hívét a népfelszabadító bizottságok és ezek hálózata útján szervezte meg a Horvátok (bunyevácok) Kezdeményező Bizottsága a körüli Bizottságok útján (először a IV., II., III., V. és VIII. körben alakult meg a bizottság, azután a többiben is), egészen a városi népfelszabadító bizottság 1944 júliusában történt megalakulásáig. A bátor és odaadó antifasiszta nők az AFŽ városi bizottsága útján szervezkedtek, az ifjúság tömörítését pedig a SKOJ városi bizottsága vállalta magára a körüli szervezetek útján.

Azok számára az olvasók számára, akik szeretnék bővebben megismerni városuk történelmét, különösen pedig a népfelszabadító mozgalom tagjainak, az 1944. évi szabadságharcosoknak a tevékenységét, fel kellene tárni az összeválogatott adatok sokaságát, elemzést kellene végezni és levonni a következtetéseket, tekintetbe véve ennek az időszaknak a körülményeit. Természetes a bátor résztvevők neve iránt megnyilatkozó kíváncsiság. Az az adat azonban, hogy 1944 júliusában mintegy 350 szabadkai állt kapcsolatban különböző formában a népfelszabadító mozgalom szervezeteivel, akikről azonban nem vezettek semmiféle nyilvántartást, és egyénileg meg sem említették őket, mert a konspiráció követelményei ezt nem engedték meg, nagyon is valószínűtlennek teszi, hogy valaha is teljes listát állíthassunk össze róluk. Márpedig megemlékezni egyesekről, s ugyanakkor megfedkezni másokról, semmiképpen sem volna méltó, s ezért ez alkalommal nem is foglalkozom név szerint velük. Annyit azonban meg kell állapítani, hogy a népfelszabadító mozgalom híveinek száma állandóan növekedett. A bonyolultabb feladatok és kötelezettségek végrehajtására irányuló egész tevékenységet, az üzenetek és utasítások közvetítését az egyének és csoportok felé az újságok, valamint az eszmei és politikai képzés anyagának cseréjét, a pénzbeli és anyagi eszközök, valamint fegyverek átvételét illegális, még mindig nehéz körülmények között kellett lebonyolítani, habár már jóval kedvezőbb volt a légkör, mint a fasiszta megszállás előző éveiben. Éppen ezért az illegális mozgalomban való részvétel bátor és elszánt cselekedet volt, amelyre csakis a fasiszta megszállás öntudatos ellenfelei vállalkoztak. Ez az igen fontos körülmény, a munka konspiratív módja és a megbízhatóság előzetes ellenőrzése kihatással volt az elővigyázatosság fokozására, amikor arról volt szó, hogy kapcsolatba kell lépni egyes emberekkel, vagy be kell vonni egyeseket a párt, vagy a SKOJ, vagy a tömegesebb népfelszabadító mozgalom tagjai sorába.

Az illegális kapcsolatoknak ez a szerteágazó hálózata a ténykedés megváltozott körülményei — a fasiszta megszállók aktivitásának bizonyos csökkenése, a mozgalom saját megszilárdítására vonatkozó eltökéltsége, valamint a biztonsági rendszabályok — ellenére is ki volt téve a rendszer védelmezői csapásainak. A tevékenységnek ebben a szakaszában több elvétve jelentkező egyéni, vagy csoportos letartóztatás történt. Néhány nappal az árulás útján leleplezett és a becsei állomáson letartóztatott Jó Lajos kézrekerülése után letartóztatták a városi népfelszabadító bizottság tagjait és a mozgalom néhány tagját is. Letartóztatták a békovai, verucsi és sándori aktivisták egy csoportját, egyeseket a városban, valamint az aktivisták egy nagyobb csoportját Tavankúton. Több mint negyven aktivista került így a rendőrség kezére, több mint húszat pedig táborba hurcoltak, ahonnan sokan nem is tértek többé haza.

A város történetének ebben a nehéz időszakában, 1944 májusában, a fasiszta gonosztevők több mint 5000 szabadkai zsidót hurcoltak el és szállítottak haláltáborokba. Ennek a békés, védtelen lakosságnak többsége, több mint 4000 ember a legembertelenebb körülmények között vesztette életét.

A népfelszabadító mozgalom ilyen körülmények között is állandóan tömegesedett, s új bázisok születtek a környező településeken és szállásokon. Ebben az időben, szeptember elején (4-én és 5-én) a szabadkai partizánosztág 11 harcosa igazi hőstettet hajtott végre, átvonulván a megszállt Bácska több mint 100 kilométernyi területén, Palánkától, ahol az osztág megalakult, egészen a tavankúti bázisig. Az osztág azután fokozatosan növekedett, s a felszabadulás előtt már 50 harcost tömörített soraiban, és alig valamivel több mint egy hónap alatt mintegy húsz kisebb akciót hajtott végre a megszállók ellen. Először azzal jelentkezett az osztág, hogy szeptember 10-én felrobbantotta a villanytelep berendezését, utolsó fegyverténye pedig Szabadka felszabadítása és a VIII. vajdasági brigáddal való egyesülése volt. Ezután az osztág három századra oszlott.

Az események gyors váltakozása izgalmassá tette az egymást követő napokat. A fasiszták visszavonták fő erőiket a Vörös Hadsereg feltartóztathatatlan előnyomulása és a Romániából Bénátba minden pillanatban várható előnyomulás miatt, és egymás után áttelepítették intézményeiket.

A szabadkai partizánosztág törzse Skenderovón rendezkedett be, és ott kapta a hírt a népfelszabadító mozgalom hívei útján 1944. október 10-én, hogy a Vörös Hadsereg előőrsei Sándorban és Kisbajmon vannak. Csupán néhány óra telt el ezután, míg összegyűjtötték az osztág rajafit és századafit, amelyek az előző napon felszabadult Tavankút környékén tartózkodtak, s az osztág megindult Szabadka felé. Az összegyűlt mintegy 40 harcos egy teher- és egy személygépkocsiban kelt útra Skenderovótól Szabadka felé.

A háború még teljes erővel dúlt, és senki sem törődött az utókornak szánt feljegyzésekkel és hiteles adatok megőrzésével, az események gyors alakulása pedig feleslegessé tett minden írásbeli jelentést. Egyáltalán nem csoda, hogy semmiféle dokumentumok sincsenek arról, hogy hány órákor is indult el az osztág Skenderovóról, mikor találkozott a Vörös Hadsereg egységeivel, mikor vonult be a város központjába, hogyan folyt le, és mikor fejeződött be a vasútállomáson kialakult csata, amely meghozta Szabadka felszabadulását. Az események után sok esztendővel a résztvevők — az osztág harcosai — felújítván emlékeiket, megkísérelték, hogy rekonstruálják az eseményeket, és megállapították, hogy az említett események október 10-én este 9 óra körül játszódtak le, azaz ekkortájt indultak el Skenderovóról, és másnap, valamivel éjjel után fejeződött be a rövid harc a vasútállomáson.

Az osztág minden egyes harcosának ölelkezésben feloldódó találkozása a Vörös Hadsereg harcosaival Kisbajmon előtt zajlott le. Embertileg megható, eszméileg átélit és a harcosok legdrágább pillanatai közé sorolt találkozás volt ez, amikor Jovan Mikić-Spartak, az osztág parancsnoka fegyvert cserélt az elővéd parancsnokával, s egyúttal felhasználta az alkalmat a közös akciókról és az ellenséges erőkről szerzett információk kicserélésére is. Az együttműködés és a kapcsolatok fenntartása végett egy vörös harcost az osztág mellé osztottak be. És mivel Milióš Tadijin helyettes parancsnok a tehergépkocsi sofőreként visszatért Skenderovóra, hogy újabb harcosokat hozzon, az osztág

törzskara elkészítette a Szabadkára való bevonulás és a város felszabadításának tervét.

1944. október 10-ének látszólag csendes, felhős és sötét éjszakája Szabadka felszabadítóinak elszánt felvonulását rejtette magában. Nem váratlanul, de bejelentetlenül érkeztek, óvatosan haladva a Zombori út menti utcákon át, pillanatnyilag nem keresve a támaszt a város népfelszabadító mozgalma részéről, és nem is ütközve az ellenség semmilyen ellenállásába. Tizenegy óra körül járt, amikor az osztag a városházához közeledett. Az előzőleg megbeszélt beosztás szerint a Štrossmayer utcában a Fellegi Tiivadar-Radenko zászlóaljparancsnok vezette század különvált, azzal a feladattal, hogy elfoglalja a postát, minthogy a törzskar értesülései szerint a postán és a vasútállomáson is ellenséges őrségek voltak. Az osztag másik, nagyobb része Jovan Mikić-Spartak és Nyáradi Jougen-Stenka biztos vezényletével elindult a vasútállomás felé, s ott bontakozott ki a rövid és egyedüli közvetlen csata Szabadka felszabadításáért.

Még mielőtt az osztag átlopakodott a parkon, az állomásról tüzet nyitottak a partizánokra. Mindjárt harciállást foglaltak el a parkot a járdától elválasztó fal tövében, felfejlődve a csatára. Minthogy Jovan Mikić, az osztag bátor parancsnoka jól ismerte az állomás környékét, tervet készített az állomásépület bekerítésére és egyszerre minden oldalról meginduló támadásra. E terv szerint maga Mikić a harcosok egy csoportjával megkerülte dél felől az állomást, és kijutott a peronra, Miloš Tadijin, az osztag helyettes parancsnoka és Fabijan Andri-Rinaldo zászlóaljparancsnok pedig egy csapat harcossal észak felől került meg az állomást.

A maga harccsoportjával Mikić jutott el először a központi peronra, behatolván az épület helyiségeibe, és letörvén az ellenséges védelem ellenállását. A peronkijáratától balra eső helyiségekbe behatolva, mintegy tíz katonára, tisztre és néhány vasutasra talált, s megadásra szólította fel őket. Ebben a pillanatban egy tiszt Mikićre lőtt. Minthogy a parancsnok észrevette, hogy a tiszt a pisztolyához kapott, hogy rálőjön, ugyanabban a pillanatban felemelte géppisztolyát. A fegyver azonban csütörtököt mondott, mert megrekedt benne a golyó. Így Mikićet két—három golyó érte, és halálos sebet ejtett rajta. A harcosok egyike, aki Mikićtyel együtt hatolt be a helyiségbe, nyomban rálőtt a tisztre és megölte.

Elvtársai elsősegélyben részesítették, majd pedig nagy elővigyázatossággal kórházba szállították sebesült parancsnokukat. Az orvosok nagy erőfeszítéseket tettek életének megmentése érdekében, de minden hiábavaló volt. Jovan Mikić október 11-én 6 óra körül halt meg, hazája szabadságáért szeretett városa szabadságáért áldozva fel életét.

A támadást összehangozva, a harcosok csoportja előrenyomult az állomás bejárata felé, és ily módon sikerült felszámolni a néhány tucatnyi magyar fasizta katonára, tizenegynéhány német és néhány fehérgárdista ellenállását. A leggyakrabban emlegetett adatok szerint az állomáson mintegy 30 ellenséges katonára esett el, körülbelül 200 pedig fogságba esett, s ezeket Kisbajmokra vitték. Ezzel a harccal, amely

október 10-e és 11-e közötti éjszaka, valamivel éjfél után ért véget, felszabadult Szabadka a megszállók három és fél esztendő terrorja alól.

Másnap a vasútállomás előtt elesett a város felszabadulásának második áldozata is. 9 óra körül a még nem védett városban egészen váratlanul megjelent három tehergépkocsiban a német katonaság egy csoportja, és az állomás felé haladó úton nyomult előre. Az állomás előtt tartózkodó harcosok csoportjára tüzet nyitott, de a felszabadító harcosok is tüzzel válaszoltak. A csatározás csak rövid ideig tartott, mert a németek visszavonultak, és folytatták menekülésüket észak felé. Ebben a rövid harcban életét veszítette Fellegi Tivadar-Radenko újvidéki egyetemista, SKOJ-tag, zászlóaljparancsnok, aki 1943-ban Szerémségben csatlakozott a partizánokhoz. A bátor szabadkai partizánosztagnak ez már a negyedik áldozata volt az ezen a területen vívott harcokban. Az előzetes akciókban ugyanis elesett Boris Mišić-Špricer, a század biztosa és Ljubomir Dovator is.

Ettől a pillanattól fogva Szabadka szerves része volt a felszabadult új Jugoszláviának, és haladéktalanul megkezdte működését az új hatóság is. A Párt politikájával összhangban a hatósági szervekbe és a népfelszabadító mozgalomba és általában minden tevékenységbe bevonták valamennyi itt élő nép és nemzetiség, a horvátok, szerbek, magyarok és mások képviselőit is. Különösen az ifjúság juttatta kifejezésre a felszabadult új Jugoszlávia iránti ragaszkodását. Október 11-én megjelent a szabadkai partizánosztag törzskarának kiáltványa, amelyben egyebek között közzétették, hogy Jugoszlávia Népfelszabadító Hadseregének egységei felszabadították a várost, és megteremtették az új katonai, illetve polgári hatóságokat. Ugyanaznap délután a városháza nagy tanácsstermében megtartotta első legális ülését az addig illegálisan működő városi népfelszabadító bizottság. Ez a bizottság a régebben megalakult köri bizottságokkal és a katonai parancsnoksággal együtt gyakorolta a nép hatalmát az első időben, és megszervezte a népfelszabadító hadsereg, valamint a Vörös Hadsereg támogatását. A párt- és SKOJ-szervezet és az AFŽ tagjai önkéntes társadalmi munkával láttak hozzá annak a feladatnak elvégzéséhez, hogy összegyűjtsék az anyagi eszközöket a mozgalom számára, és elvégezték a társadalmi környezet forradalmi átalakításának más bonyolult feladatait is.

E bátor és lelkes embereknek, önkéntes társadalmi munkásoknak, ismerteknek és kevésbé ismerteknek a hozzájárulása feledhetetlenné és nagyra becsültté tette őket az utókor előtt, koruk pedig így harminc esztendő távlatából is rendkívül jelentősnek, alapozó értékűnek tetszik, amely következményeiben szorosan kapcsolódik a további fejlődéshez. Forradalmi szálakkal kapcsolódik össze 1941, a felkelés esztendeje 1944-gyel, a felszabadulással, a munkásszervezetek tevékenyége, önfeláldozása és tagjainak áldozatai a mai kor szocialista társadalmának építésével.

ARCÉLEK A FORRADALOMBÓL

LUKÁCS ISTVÁN

A Sárga Ház oszlopos nagytermében álmosan pislákoltak a gyenge vilányégők, s fáradt fényüket közömbösen verték vissza az ablaktáblák izzadt felületei. Odakünn vastag novemberi ködbe öltözött az utca. A falakon belül huszonnégy béklyóba vert halálbalítélt sóhajokba futott vergődése ostromolta az üveglapokat, melyekre kusza összevisszaságban torz patakokat rajzoltak az alágördülő, nehéz vízcseppek.

Hajnalodott. A halálra várás álmatlan éjszakája ólomkarikákat húzott a szemek alá, és krétaporbba vonita a borotvátalan arcokat. Utolsó reggele huszonnégy édesanya életbe cseperedett gyermekének.

— Mi lehet most otthon? Vajon ott is átvinasztották ezt a nehéz éjszakát?

— Hol az új Michelangelo, hogy márványba faragja az új Piétát?

Hét órakor szokásos őrségváltás, pattogó vezényszavak, majd az elmaradhatatlan utasítás:

— Keresztüldöfni a szembehelyezkedőket!

Az újonnan jött csendőrök köpenyei behozták a novemberi köd friss illatát. Komor léptekkel méregették a termet, s tekintetükben volt valami titokzatos. Ők ekkor már tudták, hogy az ítélet törvényerőre emelkedett, és látták a fegyelmezett glédába állított bitókat a kaszárnyaudvaron. Könnyű ezt leolvasni az arcokról. Egyszerre rakétasebességgel lendültek előre az óramutatók.

— Mi maradt számunkra az életből? Egy óra... kettő... vagy talán az egész délelőtt...?

Égtek még a lámpák, amikor kinyíltott a mellékhajtó, s a terembe lépett Honváth József, a nyomozó. A huszonnégy várakozót ő botozta a vészbíróság elé.

— Lökjétek ki Lukács Istvánt!

Láncsörgés, lépések, majd ismét sejtelmes csend...

Huszonhárom szempár aggódó tekintete szegeződött a becsukódó ajtóra. Hová vihették, mit akarnak tőle utolsó órájában? Az egytekervényeken örült vágásban kergették egymást a nyugtalan gondolatok. Mit jelenthet ítélet után az újabb elővezetés?

A tépelődés kegyetlen acélhengerei laposra mángorították a fél órákat, míg végre visszajött. Rosszul mondtam: visszatámogatták. Karjai emyedten lógtak, kabátgallérja, inge csuromvizes, szája szögletéből vékony vércsik beszél helyette. Egyik cipőjét kezében hozta.

Ismét padra feszítették, torkára térdeltek és verték. Most már nem kérdeztek tőle semmit, csak verték, verték... Amikor elájult, felcsoolták, és visszalökték a terembe. Ezt nem a kémelhárító közegei eszelték ki, erre tanult jogász adott utasítást: Tarda Károly főhadnagy, a bizonyítási eljárást vezető hadnagy. A »halálbíró«. Így nevezték ezt a szörnyeteget a Margit körüli fegyház régebbi lakói. A fiúnak lakotnia kellett, mert a főtárgyaláson zavarba hozta a főhadnagy-hadnagy urat:

— Mondja, fiatalember, hányféle röpirat ment át a maga kezén?

— Nem tudnék erre pontosan felelni. Sokféle. Rengeteg!

Tarda főhadnagy és Dominich százados összenéztek. Ők eddig csak hét-nyolc röpiratról tudtak.

— Mégis mennyi? Mondjuk naponta hány?

— Naponta? Négy-öt!

— Politikai tartalmúak voltak?

— Nem. Inkább propagandajellegűek.

— Úgy? Idézzé legalább az utolsókat!

— Kérem! Én kereskedelmi alkalmazott vagyok. A cégek szívesen reklámoznak röpiratokkal. Így például a Törlei pezsgő, a Dianna sósborszesz, a Kalodont fogkrém, a Váncza sűrítőpor...

A főhadnagy dühbe gurult. Oroszlánlesre indult, s eger került puskavégre. Magából kikelve ordította:

— Gyalázatos! Mit merészel maga? Maga gúnyt űz a hadnagy-ságból. Biztosítom, drága lesz magának ez az akasztófahumor!

A másik felelet sem volt egészen megnyugtató a főhadnagy ür számára:

— Mivel magyarázza a vádlott, aki magyar nemzetiségű, hogy a magyarság ellensége? Miért adta el magát a szerbeknek és zsidóknak?

A felelet, ha más szavakkal is, de azonos volt Mayer Ottmárnak pár órával később elhangzott fejtegetésével:

Nem ellensége a magyarságnak, és nem adta el magát sem a szerbeknek, sem a zsidóknak. Munkásmozgalom mindenütt van, ahol a társadalom dolgozóira és nemdolgozóira oszlik. Még Németországban is volt mindaddig, míg a nemzetiszocializmus nem került uralomra. Nehéz lenne elfogadni, hogy a szervezett német dolgozó nem német, a magyar nem magyar és a szerb nem szerb. Társadalmi szemléletükben a munkások megegyeznek. Lehet, hogy történelmi ismeretei hiányosak, de tudomása szerint igazi német—magyar barátság sohasem létezett. Ilyesmi csak munkásállamok között lehetséges. A megszállók most a fasiszmusért harcolnak, s ezt a munkáosztály érzi és láthatja. Itt is csak a munkások indultak közös harcba, mintahogyan a jugoszláv monarchia alatt is egységes frontba tömörültek a dolgozók. Ebben a harcban soha szó sem volt nemzeti, vagy nemzetiségi különbségekről.

— Szóval maga megszállókat lát a felszabaduló honvédségben!?
— csattant fel a főhadnagy. — Eleget beszélt, fiatalember. Eppen eleget ahhoz, hogy meglakoljon!

Istvánnak nehéz gyermekkorra volt, s a nehéz gyermekkor a periferiákon már a bölcsőben megkezdődik. Alig hároméves, amikor Szabadka utcáin lampionos orgiák zúgtak végig és harsogott a háborúra uszító nóta: »Megállj, megállj, kutya Szerbia...«

A császár az édesapját azonnal csukaszürkébe bújttatta és nyakába vetette súlyos mannlicherét. Az édesanya négy gyermekkel magára maradt. Megjelentek a kenyérjegyek, a lisztjegyek, a petróleumjegyek... A haszontalanná vált kézimunka alig biztosította a megélhetést. A gyermekek a dermesztő téli napokon váltogatták egymást az élelmiszerüzletek előtti sorbaállásban. Persze csak nappal. Ha az esti sötétség kivetette a tűt az anyai kézből, akkor ráhárult a sorbaállási kötelezettség. Ki kell tartani! Az üzleteket hétkor nyitják, s a szerencsés, aki már az esti órákban sort fog, a következő délelőttön megkaphatja a maga fél kilogramm zsírszalonnáját. Az anya egész éjjel ácsorog, reggel pedig ismét fegyelmezett kötelességtudással váltogatják egymást a gyerekek. A kis fiatalpú cipők vádlóan kopognak a megviselt aszfaltburkolaton.

1920-ban végre hazakerül az édesapa. Háta mögött négyévi frontszolgálat, másfél évi hadifogság. Megviselt, kiábrándult ember, csak nehezen talál utat gyermekei szívéhez. Rövid életű konjunktúra kezdődik, de a boltoslegény sorsa mégiscsak boltoslegénysors. Az apa munkába lép, de jövedelméből alig telik a hattagú család étellemezésére. Négy iskolás gyermek. Tandíj kell, könyvek és füzetek. És elseje csak egyszer van a hónapban.

A húszas évek végén felütötte fejét Szabadkán egy addig ismeretlen jelenség: az intézményesen szított sovinizmus. Nem volt ez ösztönösen jelentkező indulat. A lanyhuló konjunktúra kezdte kivenni a kezekből a szerszámokat, s ezt először is a nemzetiségek érezték meg. Erre a gyilkos indulatú sovinizmusra az osztályállam urainak volt szükségük. István, miután szép eredménnyel befejezte a polgári iskola harmadik osztályát, szemben találta magát ezzel a zord indulattal.

— Csak akkor tartható fenn a negyedik osztály, ha legalább harminc magyarok, s kizárólag magyar nevű tanuló jelentkezik felvételre. De látják kérem, csak huszonnyolc jelentkező van... Végtelenül sajnáljuk, tessék megpróbálkozni az államnyelvű tagozaton.

Istvánék odahaza magyarul beszéltek, s akkor ő még csak törte az egyébként szép és kifejező szerb nyelvet. Az iskolában pedig tudni kell!

Négyhónapi vergődés után ezzel állított egyszer haza:

— Elhagyom az iskolát. Nem bírom tovább!

A szülői biztatás, könyörgés, vagy ha úgy tetszik, fenyegetés, eredménytelen maradt, s így István az akkor még középiskolának számító polgári iskolát sem járhatta végig. Kénytelen volt kimaradni.

Első cselekedete, mely forradalmárra engedett következtetni, iskolábajárásának utolsó heteiben történt. Hitoktatója észrevette, hogy a kötelező istentisztelet alatt kiszökött a templomból, s elment a közeli parkba futballozni. A tisztelendő karon fogta, bevezette a sekrestyébe és felpozította. Ettől a naptól kezdve nem tette be többé lábát katolikus

templomba. Így tehát már gyermekkorában megismerte az osztályelnyomást, a nemzetiségi elnyomást, sőt a két fogalmat hűségesen kiszolgáló egyház megalázó, erőszakos hatalmát is.

A mai ipari tanulók már csak az idősebbek elbeszéléseiből ismerik az egykori inaskodás »gyönyöreit«. Hajdani tanítómesterem meghatározásával tudnám ezt legjobban érzékeltetni:

— Számár helyett tartom őket! — mondta az érdemes mester. — Kevés abrakot esznek és jól húznak!

István inaskodása előtt rádöbrent a valóságra. A főnök úr nem tart ilyet szolgát és takarítónőt. Minek is tartana, hisz ott az inas?! A reggeli takarítás és az esti üzletfelszűrlés az inas dolga. A déli ebédszűrlés előtt vár rá a pultony. Tessék az úrut széthordani! Zárás után nincs hazamenetel. Lisztet kell csomagolni, cukrot, sőt, azután jöhet a sűrölőkefe... És a vasárnapot minek téha játékkal tölteni? El kell menni a főnök úr lakására, ki kell porolni a szőnyegeket, szemet kell törni, gyújtófát hasogatni egész télre. Csak nem fog a főnök úr alkalmi munkást fogadni, ha van inasa? Délkelet-Ázsiában azt tanítja a közmondás, hogy ahová az Úrsten annamitát teremtet, teremtet oda mindjárt vesszőt is! Ez az állítás nagyon találó volt az akkori inasok sorsára, s István olyan helyen inaskodott, ahol bő volt a vesszőtermés.

Mint fiatal segéd élte a kisemberek szűke életét. Nagyhangú, duhaj társaságok nem vonzották. Ha hatvanórás munkahét után jött a csendes vasárnap, kiválasztott magának egy hűvös udvarsarkot, kezébe vette mandolinját, és órákig eljátszogatott rajta. Osztályhelyzetét inkább érezte, mint tudta. Aztán jött a katonaidő, s Sándor király örmes-tereiben kevés volt a szentimentalizmus. Volt azonban a katonaságnak egy nagy hozadéka: Bácska fiait ott kerültek először azonos körülmények közé az ország többi részének fiataljaival. A közös sorsban pedig azonos gondolatok születnek.

A valóságra véglegesen a harmincas évek elején döbrent rá, amikor legjobb barátja, Milan Malusev, kezébe nyomta Jack London Vaspata című könyvét. Irwing Stone Jack Londont tanítja Amerika Marx Károlyának. Egyszerű, s így mindenki számára érthető fejtegetéseiben könnyű felismerni a dolgozók osztályának sorsát és történelmi hivatását. István szemét ez a mű felnyitotta. Rövidesen belépett a magánalkalmazottak szövetségébe, s rövid időn belül igen tevékeny tagja lett. Tudatosan csatlakozott a szövetség baloldali szárnyához. Egy harcos esztendő után beválasztották a helyi vezetőségbe. Szinte minden alosztályban viselt valamilyen tisztséget. A könyvtárban, az eszperantistáknál, a sportsekcióban éppen úgy, mint a hetes bizottságban. Tárogatta a munkássajjtát és sokat olvasott.

Bár a reformista vezetők mindent megtettek, hogy diszkriminálják, a tagság mégis őt delegálta az akkor alakult munkásvédelmi testületbe, a »jó emberek bíróságá«-ba. Ebben a testületben bizony sokszor állt szemben a munkaadók rosszindulatával. Mint e testület tagja bizonyos immunitást élvezett, s így ottani kiállításait a kereskedelmi vállalatok urai nem tudták meghurcoltatni. Megindult a tövényes harc a kereskedelmi alkalmazottak túllórának túllóríjazásáért, a selejt eladását oázó »olcsóhetek« embertelen munkaidéje ellen, a vasárnapi üzletnyi-

tások megakadályozásáért. Anélkül, hogy észrevette volna, a munkásotthon várt igazi otthonává. Teljesen feloldódott a közösségi feladatokban, egyéni élete talán nem is volt. Házasságát is a szakszervezetnek köszönhette. Győri Ferenc sok börtönt átviselt munkás lányát, Bözsit vette feleségül. Ennek a házasságnak alapja a közös ideológiai platform volt.

»Győri bátyánk« családi körében a munkásmozgalmak erkölcsé azonos volt az oltári szentség fogalmával. Az öreg munkás maga is cselekvő részese volt az első világháborút követő forradalmi mozgalmaknak, s már 1902-ben tagja volt a haladó szociáldemokrata pártnak. Gyermekeit a forradalomra nevelte, s nem véletlen, hogy az osztályállam fekete listáján nagy betűkkel szerepelt a család minden tagjának neve. A család véleménye szerint az elmélet csak üres szappanbuborék, ha azt nem kíséri forradalmi gyakorlat. És az apósát végtelenül tisztelő, intelligens vő megindult a sok veszélyt rejtő illegális pártmunka útján.

Bácska brutális lerohanása után felsőbb utasításra Szabadkán is megalakult a fasiszta munkásszervezet, a Nemzeti Munkaközpont. A zsinóros ruhás vezérek szívesen kérkedtek volna »megtért báránnyal«, azaz a szocialista szakszervezetek volt funkcionáriusaival. Még is kezdődött a verbuválás. Istvánt is felkereste a szakszervezetek egyik renegátja, Gubik Nándor:

— Legyen esze, Lukács elvtárs, és jöjjön át hozzánk, a Nemzeti Munkaközpontba. Magának édes mindegy, hogy milyen nevet visel a szervezet, amelyben harcolhat a dolgozók jogaiért. Majd megbízást kap a magánalkalmazottak szövetségének megalakítására az új keretben, s ez fölmentést is jelenthet a bevonulás alól... Na mit gondol?

— De Gubik elvtárs! Ezelőtt pár évvel éppen maga mondta egyik előadásában, hogy a fasiszta munkásszervezetek tagadják az osztályharcot... Hogy osztálybékét hirdetnek...

— Hát mondtam, mondtam, de háború alatt az ilyesmi nem aktuális. Most össze kell fogni a nemzeti erőket a győzelemért!

— De kinek a győzelmeért, Gubik elvtárs? A fasiszta győzelmeért? Nekem nem ellenségem sem a jugoszláv nép, sem a Szovjetunió!

— Szóval nem hajlandó együttműködni a Nemzeti Munkaközponttal?

— Nem, Gubik elvtárs! Nem fordulok szembe a maga tegnapi tanításával. A fasiszmusnak én igenis ellensége vagyok!

Egy ajtó becsapódott, és egy név fekete listára került. A történelem pedig halad előre a maga útján. Következtek az olvasóórák, a röpiratok, a kommunista tanulókörök, majd a gyűjtés, a katonai terepszemlék, és megalakultak a rohamtizedek is.

És még valami jött!

Jött Európa legsötétebb nyomozócsoportja, a honvédvezérkar kémelhárító különítménye. Jött, hogy felújítsa az inkvizíciót a »humanista« módszereiről hírhedt Sárga Házban. A város megtelt rettegéssel, jajjal. Háromhónapos, minden fantáziát meghaladó brutális nyomozás után jöhetett az »igazságos« ítélezéseiről jól ismert honvédségi rög-

ítélő bíróság is, hogy ráüsse pecsétjét Szabadka történelmének legnagyobb méretű tömeggyilkosságára.

November 18-nak délelőttjén megszűnt az egymás közötti beszélgetések konklátozása a Sárga Ház nagytermében. Az ítélet jogerőssé vált, s a távozni készűlők búcsúzhattak az élettől. Mindenki a maga módján. Mayer Ottmár és Wohl Lola az ablak melletti szalmatőrekre kuporodva csendes beszélgetésbe merűtek. Így osztották meg utolsó óráikat. Simokovich Rókus nekem mesélte szokási kísérleteik mozzanatait. Lazar Bačić megűvegesedett szemmel meredt maga elé, s talán nem is hallotta a kis Suturović bátorító szavát. A közelfő haláltól talán Mayer Kálmán félt legkevésbé. Az ő szűleit már megűtték a Bánátot megszálló németek, s őccse, Miklós, ott űt mellette, és délután majd egyűtt indulnak az utolsó útra. A mindig jókedű Kálmán semmi megrendűlést nem mutatott, sőt úgy beszűt az esedűkes ítéletvégrehajításról, mint egy hangulatos kirándulásról. Latabár-vicceket mesűlt Balogh Dezsűnek és Szabó Gézának.

Az ítéletvégrehajító, a hóhér pedig ott állt az ajtófélfához támaszkodva, bambán bámulva a távozni készűlőket.

Istvánnak volt kűtől búcsúznia, és most mások fájdalomát fájlalta. Mert a távozás könnyű, csak perceket vesz igénybe, s a koporsó nyugalma mentes minden keserűségtől. Itt marad azonban egy kűkre vert szívű édesanya és egy fiatal feleség, akit nagyon szeretett. Szilárd-ságukat nem szabad érzékenykedéssel megrendűtenie. Fájó gondolatait kis unokahűga, Gabi felé irányította. Gabi volt a család egyetlen gyermeke, számára mindig akadt Pista bácsi zsebében csokoládé, mese. Véraláfutásos kűrmeivel belevés a szappanba, hogy azon kűldjön egy utolsó, véres mesét kis kedvencének...

Délután felharsantak a kűntők a megátkozott kaszárnyaudvaron. Az első távozó Lukács István volt, s utána jűttek a többiek. Második, harmadik, tizenűtűdik...

Amikor az utolsó gyertya lángja is ellobbant, a szűszűkre állt isten felkent szűlgája, a pap, hogy teljessé tegye Szabadka elrettentésűt:

— Ne félj, hogy ne ítűlessű!...

Aműg a pap beszűt, az orvos tetemtől teteműg ment, hogy a bakó-feltűpte mellekre rászűrűtse a szívűműködést ellenűrűző orvosi műszert. Az utolsó áldozat, dr. Singer bitűja alatt egy percre megállt, majd lassű léptekkel visszasétált a legelsűhű, Istvánhoz. Még egyszer hozzálépett és műg egyszer mellűre szűrűtűtta műszerűt. Csak ekkor állapűthatta meg a beálűtűt halált. A makacs szív az első ellenűrűzéskor még dobogott. Ez volt István utolsó »istenhűzád«-ja társaihoz.

Borű volt a délután. Senki nem láthatta a szűgyentől piros arccal lebukò napot, mert szinte átlátűhatatlan fűggűnyt húztak a gyűtkos fűlű a kűtelessűgtűdű, ólmos felűlegek...

Lukács Gyula

Mindössze hét éven át volt tagja a forradalmi mozgalomnak, de Josip Merković ez alatt az idő alatt is tapasztalt pártmunkássá érett. Politikai ténykedése és kezdeményező készsége alapján került a Jugoszláv Kommunista Párt forradalmárainak sorába, s ebben is különbözött sok fiatal-tól a maga nemzedékéből, mindazoktól, akik ugyanilyen erőfeszítések árán egyetemet végeztek, vagy választott élethivatásuknak szentelték fiatalságukat. Josip Merković olyan tagja volt nemzedékének, aki fiatalos lendületű tevékenységét a tudatos pártélet feltételei között fejlesztette ki, s olyan hűséges, bátor, áldozatkész, egyszerűen olyan öntudatos kommunistává érett, hogy a legnagyobb áldozat vállalására is készen állt a párt eszméinek győzelméért. Ragaszkodását a mozgalomhoz mi most több mint három évtizedes történelmi távolságból értékeljük, noha az antifasiszta környezetekben akkor is minden fiatalnak a becsületére vált, aki a forradalmárok élcsapatába tartozhatott. Munkájának értékelése és alakjának jellemzése nem a krónikaíró képzeletének szüleménye, hanem saját harcostársainak és barátainak meggyőző véleménye.

Olyan emberről szólunk, akit a harmincas évek közepén saját soraiba rendelt a párt, s olyan eszmei nevelésnek és politikai képzésnek vetett alá, amelyen minden akkori SKOJ-tagnak és kommunistának át kellett esnie, hogy teljességében megérthessék a politikai eseményeket és történelmi folyamatokat, s hogy társadalmi munkások módjára reagálhassanak azokra. A környezet, amelyben főneveledett, a háború előtti jugoszláv társadalom kifejezetten nacionalista volt, telis szociális ellentmondásokkal. Őrá azonban e forradalmi korszak harcos eseménnyei hatottak a legerőteljesebben.

A távíróműhely, ahol a Szabadkán 1917. január 3-án született Josip Merković a harmincas évek közepén dolgozott, arról volt nevezetes, hogy onnan került ki a SKOJ-tagok több mint egyötöd része. E fiatalok többsége további társadalmi tevékenységében is hű maradt a forradalmi mozgalomhoz, időnként megtorpanva vagy kiemelkedve, az alkalmaktól függően. Josip Merković tevékenysége állandóan felfelé ívelt. Tizenhét éves korában került az összegyűjtött fiatalok csoportjába, s két évvel később felvették a SKOJ-ba. Fejlődésére, mint általában a többi fiatal politikai irányvételére is a távíróműhelyben, az idősebb elvtársak hatottak a legnagyobb mértékben. Emellett rendszeresen olvasták a szovjet írók műveit, de politikai és eszmei képzésükre a párt röplapjait, kiáltványait és a pártújságokat is felhasználták, kiváltképpen a Proletert.

Ezen az úton sarjadt Josip Merković is öntudatos kommunistává.

Az ország minden vidékén ehhez hasonlóan nevelt akkori fiatal nemzedék tetteiről azóta sok-sok könyvet írtak. Megfélemlíthetetlen, alkotó erejű ifjúság volt ez a nemzedék. Josip Merković még alig kezdte meg mozgalmi tevékenységét, amikor a távíróműhelyben váratlanul leleplezték a pártszervezetet, és elfogták a SKOJ-tagokat. Ennek volt a következménye, hogy 1936 végén őt is elbocsátották a műhelyből. Nem ismeretes számunkra, hogy ezt követően meddig maradt munka nélkül, s hogy dolgozott-e valahol, mielőtt (1938-ban) a zimonyi Ikarus Repülő-

gépgyárban elhelyezkedett. Ebből az időszakból nem tudott visszaemlékezni érdemleges adatokra idős édesanyja, Jelena sem, aki különben is alig tudott fia illegális tevékenységéről, vagy pedig a mi megkésett érdeklődésünk időpontjáig nála már a feledés homályába borultak az értékes adatok.

Josip Merković mindenesetre nem tartott azok közé a SKOJ-tagok közé, akiket a letartóztatások megingattak és megijesztettek. Épp ellenkezőleg, őt ezek az események állították még határozottabban a forradalmi mozgalom mellé.

Az Ikarusban dolgozott mindaddig, amíg csak be nem vonult katonának. Erről már megbízható adataink vannak. A katonakötelezettek könyvében az áll, hogy Josip Merković 9 hónapos, rövidített katonaidőt szolgált, 1939. április 22-től 1940. január 25-ig. Mint közkatona teljesített szolgálatot a híradástechnikai ezredben. Más adatokat itt nem is találunk; üresen maradt a megjegyzések rovata is, amelybe általában bejegyezték, ha a katona tagja volt a kommunista pártnak.

A titkos szervezkedés homálya borítja azt a kérdést is, hogy mikor vették fel a JKP tagjainak sorába. Ennek azonban nincs is különösebb jelentősége forradalmi tevékenységének értékelése szempontjából. Ezt a pillanatot mindenesetre kapcsolatba hozhatjuk azokkal a rendkívüli eseményekkel, amelyek 1940-ben játszódtak le a repülőgépgyárakban. Josip Merković, miután leszerelt, ugyancsak a zimonyi repülőgépgyárak egyikében helyezkedett el, áprilisban viszont ebben az iparágban, Zimonyban és Belgrádban is általános és hosszan tartó sztrájkba kezdtek a munkások. A munkabeszüntetés egészen augusztusig tartott, s ez alatt az idő alatt szervezett, kitartó és időnként kíméletlen harc folyt egyrészt az állam és a gyártulajdonosok, másrészt pedig a gyárak munkásosztálya között. Egy ilyen kimerítő sztrájkban kivételes szerepet töltöttek be a kommunisták, a sztrájkoló munkásság leghatározottabb és legtudatosabb tagjai, akik ezekben az akciókban edződtek, tanulták meg, hogyan kell az osztályharcot szervezni, s ellenőrizték saját képességeiket, bátorságukat.

A sztrájk időszakát a végső határidőnek tekinthetjük Josip Merkovićnak a JKP tagjai közé való felvétele szempontjából, amennyiben erre már korábban nem került sor.

A sztrájkban végzett tényleges szerep sincs eléggé megvilágítva. Amikor az Ikarus gyárban letartóztatták az első sztrájkvezetőséget, ő lett a további uatsítások végrehajtásának egyik erőssége. A sztrájkba azonban minduntalan beavatkozott a rendőrség. Újra letartóztatták a legkiemelkedőbb szervezőket. Josip Merkovićot is elfogták, és a szülőhelyére toloncozták. Megkötözve hozták vissza Szabadkára, a börtönbe — emlékszik vissza az esetre édesanyja. Itt kihallgatták, megfenyegették, majd hazakisérték a szülőhöz, ahol édesapja, »a haza hűséges hívatálnoka« is megfelelő dorgálásban részesítette, s megparancsolták, hogy otthon kell maradnia. Ő nem sokáig tartotta tiszteletben a szóbeli parancsot. A sztrájk befejeződése után visszatért Zimonyba, és ismét munkába állt. Ez az év vége felé történt, s ettől kezdve 1941. március 27-ig megint csak semmit sem tudunk Josip Merković tevékenységéről.

Március 27-én a pionírezred niši laktanyájában tartózkodott. Ezt az adatot egyik elvtársa és gyermekkori ismerőse, Franjo Pančić közölte, aki később a szabadkai népfelszabadító mozgalomban is együttműködött vele. Mint régi ismerősök, akik véletlenül kerültek ugyanabba a laktanyába, nagyon sokat beszélgettek az akkori nyugtalanító helyzetről, a közeledő háborúról. Josip Merković ekkor, többek között arról a párthatározatról is értesítette barátját, hogy a bekövetkező háborúban szembe kell szállni a külső ellenséggel, majd pedig, a háború elvesztése után haza kell térni fegyverrel a kezében.

Ő maga is ehhez tartotta magát. A háborús események és gyors változások idején, a jugoszláv katonaság kapitulációja után, április végén visszatért szülővárosába, hogy a megváltozott körülmények között itt folytassa forradalmi ténykedését a fasizmus ellen. Hazatérése idején Horthy fasisztái már nagyban gyilkolják, üldözik, börtönbe vetik a békés lakosságot, terjesztik a nemzetek közötti gyűlöletet, és semmilyen törvényt nem tartanak tiszteletben. Most azonban tekintsünk el ettől a gázdálkodástól, s nézzük inkább tovább Josip Merković tevékenységét a pártfeladatok teljesítésében.

Milyen a helyzet a szabadkai pártszervezetben ezekben a sorsdöntő napokban, vajon nem hagyott-e működésében kitörölhetetlen nyomokat a többszöri leleplezés a harmincas években? Mit sikerült a párt és a SKOJ szervezetének pótolnia a sok durva rendőrségi beavatkozás, de különösen a legismertebb párttagok és vezető személyek 1941. január 3-i letartóztatása után? Ettől a naptól kezdve egészen a háború kitöréséig, ebben a néhány hónapos nagy fontosságú időszakban a tagság mindenestre minden utasítás és kezdeményező készség nélkül maradt. Ugyanakkor, amikor az egész jugoszláv mozgalomban jelentős változások következtek be a tömegesítés, a tagság és a lakosság forradalmasítása terén, a szabadkai vezetőség nem használhatta ki a háború küszöbén bekövetkezett kedvező körülményeket. Ez, valamint a megszállítás mindenképpen nagy befolyást gyakorolt a pártszervezet további munkájára.

A párt- és a SKOJ-szervezet munkáját mindennek ellenére már április végén sikerült felújítani, ami nem is igényelt különösebb erőfeszítéseket. Osupán arra volt szükség, hogy a háború előtti tagság sorából eltávolítsanak néhány kishitű és ingatag személyt, amilyenekkel a mozgalomnak fejlődése során mindig számolnia kellett. Hamarosan együtt voltak az elvbarátok és a szimpatizánsok. A megváltozott feltételek között némileg módosítani kellett a munkamódszereket is. A helyzetnek megfelelően fokozni kellett a tevékenység konspiratív jellegét. A pártirodalmat és a röplapokon továbbított utasításokat nagyobb titoktartás mellett és szűkebb körben terjesztették. Megszűntek a munkások nyilvános szervezetei, amelyek támaszul szolgáltak a pártpolitika végrehajtásában. A röpcédulákat sem terjeszthették többé az utcákon, mint a háború előtt (de ezúttal nem kívánunk bővebben foglalkozni e módszerbeli kérdésekkel).

Josip Merković ekkor már tapasztalt politikus volt, gyorsan felismerte a körülményeket, s meg tudta találni a megfelelő munkamódszereket. Ezen az ismert terepen könnyű nyomon követni tevékenységét.

Háború előtti tetteire és más érdemeire való tekintettel Radivoj Čirpanovnak, a JKP TB Irodája egyik tagjának javaslatára már májusban felvették a helyi pártbizottság tagjainak sorába, s amikor ez a szerv kerületi pártbizottsággá bővült, Josip Merković tagjává lett Észak-Bácska legmagasabb rangú pártvezetőségének. Haláláig hű katonája maradt a pártnak. Barátai és társai valamennyien mint elszánt harcosra, bátor vezetőre emlékeznek vissza reá.

Akkoriban sok feladat végrehajtása nagymértékben az egyes pártvezetők elkötelezettségétől, személyes rátermettségétől és igyekezetétől függött. A munka illegális jellege miatt Josip Merković eredményeit is csupán részlegesen ismerjük. Mint rendíthetetlen kommunista mindenesetre szilárdan hitt a Szovjetunió hatalmában és a legázott népek szocialista kapcsolatában, együttes gyors győzelmükben a fasizmus felett. Mivel ez időszakban nem dolgozott, minden idejét a szervezet fejlesztésére fordíthatta. Abban a környezetben fejtette ki tevékenységét, amelyet a legjobban ismert: a 3. és 4. kerületben. Több sejt között töltötte be az összekötő szerepét, és főképp a fiatalok körében végzett szervező munkát. A partizánosztatok kerületi parancsnokságának tagjává választották. Ebben a feladat körben sokkal szélesebb körű ténykedést kellett kifejtenie, mint amilyenről forrásaink alapján tudomásunk lehet. Több párttaggal és szimpatizánssal együttesen végzett munkája jó néhány pártsejtre és ifjúkommunista aktívára terjedt ki. Közös dolgozták fel a kiáltványokat, a frontokról érkező híreket, a diverziók és szabotázsok végrehajtására vonatkozó utasításokat, gyűjtéseket végeztek a Vörös Segély, illetve ahogyan akkor nevezték, a Népi Segély számára, egészségügyi anyagot és ruhaneműt raktároztak a várt szovjet ejtőernyősök számára. Sokat tett a fegyvergyűjtésben is, ő maga revolverrel volt felszerelve. Részt vett a rohamosztatok és a gabonagyűjtőgatással megbízott diverzáncsoportok megalakításában.

Ezzel a tevékenységével Josip Merković eleget tett pártfeladatainak; rendkívül sokat dolgozott, de ugyanakkor nagy óvatossággal járt el, hogy elkerülje a letartóztatás veszélyét. Amikor Szabadkán elkezdődött a hajszra a mozgalom tagjai után, Josip Merkovićnak, aki addig félilegalitásban dolgozott, sikerült megszöknie az üldözők elől, s egy időn át a város környékén bujdosott, majd pedig a tartományi pártbizottság dél-bácskai bázisaiban talált rejteket.

A párt és a SKOJ tagjainak, valamint munkatársaiknak láncrendszerű, egymást követő gyors letartóztatása őket magukat és a pártvezetőséget is zavarba hozta, mert nem számítottak ilyen súlyos csapásra, s nem készítettek elő rejtekhelyeket, nem dolgozták ki a menekülés tervét. E szeptemberi letartóztatások előtt a megszálló rendőrség és csendőrség több ízben is tartóztatott le párttagokat. Általában csak egyes személyeket kísérték be a rendőrségre, tömeges letartóztatásokra pedig csak mint elővigyázati intézkedésre került sor Horthy Miklós szabadkai látogatása (július 27-e) előtt. Ennek során a nemzeti hovatartozás kritériumait vették alapul, s főképpen szerbeket, zsidókat és horvátokat, valamint olyan kommunistákat tartóztatott le, akiket még a háború előtti időszakból ismertek a megszálló hatóságok. Miután néhány napig a fogdában tartották őket, a párt néhány tagján kívül vala-

menyiüket hazaengedték. A háború előtti aktivisták közül igen sok kommunistát tartóztattak le augusztus elején is, de ez sem tűnt veszélyesnek, mert kihallgatásuk után szabadon engedték őket. Ilyenformán csak az augusztus 11-i búzagyújtogatást követő és a szeptember folyamán végrehajtott letartóztatások fedték fel úgyszólván teljes egészében a párt- és a SKOJ-tagok, valamint a szimpatizánsok kilétét. A korábbi letartóztatások sajátos okokra vezethetők vissza, s azoknak nem voltak súlyosabb következményeik. Részben emiatt, és mivel a népfelszabadító mozgalom vezetői a fasiszta erők gyors vereségére számítottak a Vörös Hadsereggel szembeni háborúban, igen gyöngén készültek fel a megszállók támadó hadjáratai ellen. A vezetőséget tehát készületlenül érte a támadás, mert nem számított minden eshetőségre, nem gondoskodott a tagság önvédelméről.

Egyedül a kerületi pártbizottság tagjai voltak részint ellátva világos utasításokkal arra nézve, hogy illegálításban kell élniük és dolgozniuk, s hogy óvakodniuk kell a rendőrség csapásaitól, de még ők sem biztosítottak maguknak rejtékhelyet és menekülési lehetőséget. Mindez azonban, ezt is meg kell mondanunk, az addigi tapasztalatok és helyzetfelmérés alapján kielégítőnek látszott. A megszállók ügynökeinek első komolyabb támadása után Josip Merković Dél-Bácskába szökött, továbbra is szoros kapcsolatban maradv a tartományi pártbizottság tagjaival. Rövidebb-hosszabb időre még néhány másik párttagnak is sikerült rejtékben maradnia, a népfelszabadító mozgalom több száz tagját azonban börtönbe vetették és kíméletlenül megkínozták; a húsz legkiemelkedőbb kommunistát és SKOJ-tagot kivégezték, a mozgalom mintegy száz tagját pedig fegyházbüntetésre ítélték. Ily módon az év végére ezen a vidéken lehetetlenné tették és teljesen felszámolták a népfelszabadító mozgalmat.

Tekintet nélkül a súlyos áldozatokra és a szabadkai antifasiszta mozgalom kilátástalan helyzetére, a pártvezetőség nem adta fel a harcot. A népfelszabadító mozgalom hívei körében észlelhető reménytelenség túlhaladása érdekében a tartományi pártvezetőség utasítást adott Josip Merkovićnak a még megmaradt antifasiszták összegyűjtésére és a pártszervezet újjáalakítására, hogy Szabadka és környéke továbbra is egyik erőssége maradjon a népfelszabadító mozgalomnak.

Hogy elvégezze a rábízott feladatot, Josip Merković a téli hóban és hidegben gyalogszerrel vágott neki Szabadkának. De nem jutott el hazáig, mert 1942. február 5-én, Topolya közelében szembekerült egy csendőrségi járőrrel. Hogy milyen távolságban volt a járőrtől, amikor megpróbált kereket oldani, s hogy milyen körülmények között esett el, azt mindmáig nem sikerült kideríteni.

A tragikus sors megakadályozta Josip Merkovićot abban, hogy visszatérjen Szabadkára, s így a tartományi pártvezetők számára még inkább csökkentek annak lehetőségei, hogy kapcsolatba kerüljenek az itteni hazafiakkal. Ezáltal Szabadka és környéke több hónapra kiesett a pártvezetőség hatásköre alól, s azok az antifasiszta erők is passzívizálódtak, amelyek objektíve új forrását képezhették volna a fasiszmus elleni harcnak.

Josip Merković egész tevékenysége azt igazolja, hogy mindenkor következetesen és önfeláldozóan harcolt a Jugoszláv Kommunista Párt eszméinek győzelméért. Rendületlenül hitt ezekben az eszmékben, és életét is föláldozta értük. Nem engedte meg, hogy élve kerüljön az ellenség kezébe, hanem mint sok más harcostársa szerte az országban, akik hozzá hasonlóan a marxi eszméken nevelkedtek fel, ellenállást tanúsított és harc közben esett el. Barátai és harcostársai úgy emlékeznek rá, mint igaz kommunistára a háború előtti időszakból, s mint a vidék és a Jugoszláv Kommunista Párt elszánt, bátor forradalmárjára.

Milan Dubajić

Dr. SINGER ADOLF

Doktor Singer Adolf húszesztendős áldozatos munkálkodása a maga választotta orvosi hivatás keretében teli s teli van szöve tevékeny társadalmi munkássággal, párttevékenységgel, az újabb és újabb tettek szüntelen keresésével. Letartóztatásától kivégzéséig, 1941. október 7-étől november 18-áig a rendőrségi fogházban és a Sárga Házban szörnyű kínzásoknak vetették alá, s a hírhedt fizikai és pszichikai tortúra mellett — amivel a rendőrségi ügynökök szólásra akarták készíteni — számos más kegyetlenséget is elkövettek ellene, kezét, lábát törték, a bordáit összetörték, olyan kínokat kellett kiállnia, amire nincs példa vidékünk újabb kori történelmében.

Szabadkán született 1897. február 15-én. Az elemi iskolát és a gimnáziumot is szülővárosában végezte, 1915-ben érettségizett. Még abban az évben beiratkozott a budapesti orvosi egyetemre, de tanulmányait alig egy év után félbe kellett szakítania a korán befutott katonai behívó miatt. Akaratlanul is olyan helyzetbe került, hogy saját testével kellett pótolnia az első világháború mind hevesebb és véresebb csatáiban elszenvedett veszteségeket. Egy ideig a 86. szabadkai ezredben teljesített szolgálatot, majd, miután egészségügyi beosztásban alhadnaggyá léptették elő, kiküldték a frontra.

A háború után Zágrábban folytatta tanulmányait, majd Prágában szerzett oklevelet. A következő három év alatt belgyógyásszá képezte magát Bécsben, s 1925-ben került vissza Szabadkára, ahol csakhamar ismert, népszerű szaktekintélyévé vált a tuberkolózis gyógyításának. Ezután is szüntelenül tanult, mindinkább tökéletesítette tudását, s a gyógyításban új módszereket alkalmazott, ami a tüdő beteg részének leszorításából, leszűkítéséből állott. Négy nyelven beszélt: magyarul, szerbhorvátul, csehszlovákul és németül. Szakmai tudásának állandó gyarapítása céljából számos európai országban járt: Magyarországon, Csehszlovákiában, Ausztriában, Svájcban, Franciaországban és Németországban.

Első irodalmi munkáiban, még mint gimnazista, fiatalos hévvel ünnepelte a szabadságszeretetet és az igazságosságot. Mint egyetemista, és később is, egész életében gyűlölettel tekintett az anyagi gaz-

dagságra, nyíltan és merészen bírálta a burzsoázia kapzsiságát. Dr. Singer humanizmusa és jótettei aligha sorolhatók be a hagyományos orvosi etika követelményei közé, noha nem is esnek távol azoktól. Amikor azonban megismerte és magáévá tette a marxista ideológiát és a kommunista eszméket, csakhamar szoros kapcsolatba került a munkásszótályal, s az általa ápoltt orvosi etika osztályjellegét kapott. Segítette és ingyen gyógyította a szegényeket, különösen a szakszervezet munkatársait és tagjait.

Singer nevével, mint társadalmi munkásával első ízben a sajtó hasábjain találkozhattunk 1920 tavaszán, abban az évben, amely teli volt küzdelmes eseményekkel, s amikor a szabadkai proletariátus nem egyszer tett kísérletet arra, hogy fegyveres lázadással vessen véget a polgárság hatalmának. A szabadkai Neven c. lap egyik cikkében azzal vádolta meg Singer Adolf orvostanhallgatót, hogy a városháza erkélyéről kommunista röplapokat szórt a járókelők közé. Ez a vád elegendőnek bizonyult ahhoz, hogy a rendőrség őrizetbe vegye, és néhány napos vallatásnak vesse alá. Nem csupán emiatt, de tevékenységi terének bővítése céljából is csakhamar távozik a helybeli veszélyek elől, s Zágrábba költözködik. Mindenesetre társadalmi tevékenységének már ekkor megszabta az útját, s már ekkor is rendületlenül a kommunista mozgalom mellett állott, miután a forradalmi Budapest egyetemén magába szívta az új eszméket, amelyek még inkább elmélyültek benne az Oroszországban és Európa más országaiban lejátszódott szocialista forradalmak idején.

A szabadkai munkásmozgalom történetének alakításában rajta kívül több más orvos, orvostanhallgató, néhány jogász, valamint egy-két tanár és mérnök is közvetlenül rész vett. Valamennyien megbízható és képzett kommunisták voltak.

Doktor Singer társadalmi ténykedését követve újabb állomásnak kell tekintenünk az 1927. esztendő, azt az évet, amikor átvette a szabadkai orvosok egyesületében a titkári teendőket. Akkoriban már szorosabb kapcsolatban állt a munkásszakszervezetekkel, mint egyes munkások és kommunisták. Előadásokat tart egészségügyi kérdésekről, de sok másfajta témát is érint, s minden erejével a munkások felvilágosításán, osztálytudatuk fölébresztésén dolgozik. Különbféle szolgálatokat tesz az illegális mozgalomnak is, röpcédulákat és más pártanyagokat fordít szerbhórvátról magyar nyelvre. A húszas évek végén már szoros kapcsolatban áll az illegálításban élő pártvezetőkkel. Ettől az időtől kezdve élete végéig a pártvezetőség számos nemzedékével működött együtt. Habár mint kommunistát tartóztatták le, és meggyőződése szerint is kommunista volt, egyetlen adattal sem rendelkezünk, amely igazolná, hogy valamelyik pártsejtnek hivatalosan is a tagja volt. Feltételezhető, hogy a pártvezetőkkel való megegyezés alapján maradt ki a nyilvántartásból, nehogy közvetlen veszély fenyegetse a rendőrség részéről. Dr. Singer azonban folytonos kapcsolatban állt a pártszervezetekkel, és többszörösen is hasznos párttevékenységet fejtett ki. A többi között jelentős és kifogynatlan összegekkel segítette a kommunistákat és szervezeteiket feladataik végzésében, például a röpcédulákhoz szükséges anyagok beszerzési költségeinek fedezése céljából.

Dr. Singer alapító tagja, szorgalmas munkatársa és másokkal össze nem hasonlítható anyagi támogatója volt a Munkásönsegély elnevezésű szervezetnek megalapításától, 1928 szeptemberétől kezdve betiltásáig, 1932-ig. A szervezetnek hivatalosan az volt a célja, hogy segélyben részesítse a munkanélkülieket, s hogy létrehozza első napközijét a munkanélküli és szegény sorsú munkások gyermekeinek — de emellett politikai tevékenységet is kifejtett, és gyülekezőhelyül szolgált a kommunisták számára. Így vált ez a szervezet a királyi diktatúra által betiltott és üldöztetett független szakszervezetek kevés számú kitartó tagjának és a JKP tagjainak központi találkozóhelyévé. A kommunistáknak ebben a környezetben alkalmuk nyílt eszméik terjesztésére, és lehetőségük adódott arra is, hogy saját illegális szervezetüket nyilvános társadalmi ténykedéssel leplezzék. Ezt a szervezetet doktor Singer többféle módon is támogatta: alapító tagja és vezetője volt a szervezetnek, nagy anyagi támogatásban részesítette, és előadóként is közreműködött. Kezdeményezője volt a vidék első és egyetlen olyan napközije megalapításának, amely kizárólag a munkások gyermekeinek készült.

Mielőtt a Munkásönsegély szervezetet betiltották volna, dr. Singer már (egészen a háború kezdetéig) tagjává, később pedig vezetőjévé is válik a Vörös Segély helyi szervezetének, amelynek képviselőjében 1931-ben részt vett a szervezet berlini nemzetközi kongresszusán. Ezt a találkozót elsősorban arra használta fel, hogy újabb irodalmi anyagot szerezzen be, s hogy kapcsolatokat teremtsen a világ más kommunista szervezeteivel.

Sokirányú ténykedése a diktatúra idején természetesen nem maradhatott észrevétlen a rendőrség és ügynökei előtt. Amikor 1932 januárjában behatoltak a pártszervezetbe, a csaknem félszáz kommunista mellett őt is letartóztatták. Ekkor több hónapig át vizsgálati fogságban tartották, és éppen olyan kihallgatásoknak és más bántalmaknak vetették alá, mint a többi kommunistát.

Az Államvédelmi Bíróság ügyésze Belgrádban azzal vádolta dr. Singer Adolft, hogy olyan emberekkel tartott fenn kapcsolatot, akik tagjai a Jugoszláv Kommunista Pártnak, továbbá hogy »Fischer Mihálynak 700 dinárt adott, aki ezt a pénzt a JKP küldöncéhez továbbította bécsi útiköltségeinek megtérítése céljából, ahová azért utazott, hogy segítséget és útmutatást kapjon a szabadkai kommunista szervezet további munkájához«, valamint, hogy »ugyanannak a Fischernek átadta lakcímét, hogy oda küldhessék a pénzt külföldről a szabadkai szervezet szükségleteire«. (A vádirat másolata alapján. Városi Múzeum, Szabadka, leltári szám: 475.)

Dr. Singert akkor nem ítélték el, mert azzal védekezett, hogy mint korábban 1000 dinárt, úgy a kérdéses 700 dinárt is egyszerű segélynek szánta a szegények számára, s a Munkásönsegély szervezet pénztárába fizette be. A második vádponttal kapcsolatban kitartott állítása mellett, amely szerint senkinek sem adta beleegyezését abba, hogy valaki az ő lakcímét olyanok rendelkezésére bocsássa, akik pénzt akarnak küldeni Bécsből a szervezet számára.

A bírósági okmányok ennek ellenére azt igazolják, hogy a Munkásegyesületnek, más szóval a pártszervezetnek nyújtott anyagi támogatás a bevallottnál jóval nagyobb volt. A vádirat nem említi az 1000 dináros összeget, sem a havi 50 dináros tagsági díjat, amelyet doktor Singer mindig lelkiismeretesen befizetett a segélykasszába. Maga Singer is beismerte a nyomozó szervek előtt, hogy az említett szervezet számára 3000 dinárt gyűjtött össze, továbbá bizonyos mennyiségű ruhamezőt és élelmiszert. Minthogy dr. Singer szoros kapcsolatban állt az illegális szervezettel, nyilvánvalóan tudomása volt arról is, hogy a pártszervezet munkájával kapcsolatos költségeket ebből a pénzből fedezték. Egyes akkori pártaktivisták arra is emlékeznek, hogy a levelek és más illegális anyagok az ő címére érkeztek külföldről, pontosabban a JKP KB bécsi irodájából.

Mint meggyőződéses kommunista — világos eszméi és intellektuális világszemlélete alapján — mindinkább elmélyíti tevékenységét a munkásszervezetekben, és továbbra is együttműködik az illegális pártszervezettel. Újabb feladatokat vállal, röplapokat és újságcikkeket fordít szerbhorvátból magyarra a helyi pártbizottság illegális lapja, a *Revolucionarni front radnika i seljaka* (A munkások és parasztok forradalmi frontja) számára. Kapcsolatai személyes jellegűek, s ezért számos akció, amelyben részt vett, a krónikások számára ismeretlen maradt, vagy legalábbis sok részletében homályba borult. A munka titkos jellege miatt csupán megközelítőleg adhatunk számot a mozgalom szervezéséhez való hozzájárulásáról, illetve arról, hogy milyen adományokat gyűjtött össze a munka segítése céljából.

A harmincas évek második felében, amikor az államok között megkezdődik a polarizálódás, a fasiszta és antifasiszta táborok kialakulása, s amikor a nagyvilágban és nálunk is mindinkább erősödni kezd a szocialista mozgalom, Singer és a többi szabaddal kommunista számára is növekszik a hatékonyabb tevékenység lehetősége. Elsősorban is a szakszervezetekkel folytatja együttműködését. Sokirányú ténykedését az is szemlélteti, hogy igen tevékeny munkát fejtett ki a SAND sportegyesületben (*Subotičko atletsko nogometno društvo*) mint igazgatósági tag és a labdarúgó-szakosztály elnöke. Közvetlenül a háborút megelőző években közvetlen összeköttetésben állt a helyi pártbizottság titkárával, a nagy tekintélyű Lazar Nešićtyel.

Ezekben az években egészen a háború kitöréséig sokoldalú munkatársa volt a Hídnak, a haladó gondolkodású magyar fiatalok folyóiratának, amelynek több éven át a kommunista Mayer Ottmár volt a felelős szerkesztője. Doktor Singer előadásokat tart, cikkeket ír a folyóiratnak, fordít, és anyagilag is támogatja megjelenését. A Híd által 1935-ben megjelentetett cikkében, *Az intelligencia válsága* című írásában egyértelműen leplezi le a társadalom polgári rétegeinek a faszizmus jelenségével szembeni engedékenységet, s azt elemzi, hogy miképpen reagáltak az értelmiségiek a válságra, a faszizmustól veszélyeztetett polgári rend önvédelmére. A helyzetet e tekintetben így szemlélteti:

»Példaképpen a német nemzeti szocialista mozgalommal szemben elfoglalt álláspontjukat hozzuk fel. A kezdeti lelkesedés után, mi-

vel csak kevesen jutottak közel a húsfazékhoz, amit pedig teli torókkal ígértek nekik az agitátorok hatalomra jutásuk előtt — mint például egy politikai, közigazgatási, közjegyzői, jó orvosi álláshoz —, a többségnek meg kellett elégednie az ígéretekkel, és saját sorsukon érezhették a nemzeti szocialista uralom valóságos súlyát, a nagybirtok és a nagyipar parancsuralmát, amely az intellektuális elemek életszintjét a többi dolgozó rétegekével együtt tovább lefelé süllyesztette. Akik pedig az életszintsüllyedést nem akarták vakon mint a nemzeti szocializmus átmeneti jelenségét elfogadni, és kritikát mertek gyakorolni, a vezetők ostromozásainak lettek kitéve, s nem egyszer olvashattuk a »kritikaster« megjelölést rájuk, amely megjelölés körülbelül a nemzeti szocialista rendszer ellenségeinek nyilvánította őket. Így egy példája az intelligencia vergődésének és bomlásának, a benne rejlő ellentmondások eredőjeként megjelenítve.» (Hfd, 1935. 2. sz. 11 o.)

Újabb katonáskodásának rövid epizódja a jugoszláv hadseregben és az áprilisi háborúban a német hadifogságból való szökésével ért véget. Már 1941. május 15-én hazaérkezett, épp abban az időben, amikor a szabadkai pártszervezet sikeresen felvette a kapcsolatot a JKP Tartományi Bizottságával, a felújított és újonnan létrehozott pártsejteken pedig egyre jelentősebbé vált a tevékenység. Mayer Ottmár, a szervezet akkori titkára révén dr. Singer folytatta munkáját az illegális mozgalomban. Noha a megszállás nyomán rosszabbodnak és részint módosulnak a pártmunka feltételei, az ő feladatai hasonlóak a háború előttiekhez: a pártkiáltványokat fordítja szerbhorvátból magyarra, és anyagilag is támogatja a szervezetet. A párthatározat nyomán, amely elrendeli a fegyveres ellenállást a megszállókkal és a fasiszmussal szemben, a feladatok még inkább megsokszorozódnak, és szorosan összekapcsolódnak a diverziók és a szabotázsakciók előkészítésével. Mint orvosnak elsősorban az volt a feladata, hogy a mozgalom fiataljait és nőtagjait megtanítsa az elsősegély tudnivalóira, s emellett gyógyszereket és más egészségügyi anyagokat gyűjtött, az eljövendő harcokra számítva. Mindezt az előkészületek fázisában tette, arra várva, hogy még hatékonyabb segítséget nyújthasson a fasiszmus elleni gigantikus harcban, a forradalom győzeleméért.

Dr. Singer háromhavi tevékenységét a háború alatt azok az erőteljes intézkedések szakították meg, amelyeket a megszállók fogantatosítottak a népfelszabadító mozgalom megfékezésére. Már az első partizánakciók után, amikor elfogják és kivégzik a gabonagyűjtő fiatalokat, 1941. augusztus 11-ére virradó éjszaka dr. Singer arról értesül, hogy ügynökök vannak a nyomában. Megpróbál menekülni az üldözők elől, megszököik Szabadkáról, és egy ideig Magyarország közepe vidékein bujdosik. Október 7-én azonban letartóztatják, előbb a rendőrségi fogdába kísérik a városházára, majd a hírhedt Sárga Házba zárják.

A vizsgálat idején, október 7-étől kezdve kivégzéséig kivételes kínzásoknak vetették alá. Szabadka lakossága jól tudja, milyen kegyetlenséggel jártak el a kommunistákkal a Sárga Házban 1941-ben. Itt csupán néhány mondatot idézünk azoktól a szemtanúktól és más kor-

társaktól, akik saját szemükkel győződhetek meg dr. Singer állapotáról a kínzások után.

»A bűcsúzás alkalmával, közvetlenül a halálos ítélet végrehajtása előtt láttam, hogy fivéremet kíméletlenül összeverték (közli dr. Singer Béla ügyvéd), olyannyira, hogy képtelen volt a lábára állni, csak ült a széken, illetve a padon. Amikor lekezeltünk, nem tudta kinyújtani a kezét, s akkor megállapítottuk, hogy el van törve a keze. Ugyanakkor Dóci elmondta: annyira megkínózták és összeverték, hogy a halál most már menekülésnek számít.»

»A Sárga Házban a legkegyetlenebb módon kínozták, eltörték a kezét, a lábát, betörték a bordáit, forró vízzel öntötték le.»

»Jelen voltam azon a beszélgetésen, amelyet a rendőrség hírdet főnöke, Kovacsevics Milos börtönorvossal folytatott a Sárga Házban, s amely dr. Singerre vonatkozott (meséli Halász Gyula). A már teljesen magatehetetlen és fizikailag megsemmisített foglyot »orvosi vizsgálatra« vezette elő Kovacsevics. Láttam, hogy dr. Singer egyik lába már teljesen megfeketedett a veréstől, és kötszerrel volt becsavarva. Az orvos kijelentette, hogy ezt a lábat le kell vágni, nehogy rothadni kezdjen, amit a beteg is jól hallott. Erre Kovacsevics feltette a kérdést:

— De akkor hogyan akasztjuk fel?

Az orvos erre azt javasolta, hogy a vérkeringés megakadályozása végett kössék át dr. Singer lábát egy szalaggal.

Észrevettem azt is, hogy a megkínzott beteg szörnyű kínokat állt ki minden mozdulata alkalmával...«

A Magyar Királyi Főparancsnokság főnökének bírósága mint rögtönítélő bíróság úgy tekintett dr. Singerre, mint a kommunista mozgalom eszmei vezérére, s azzal terhelte, hogy Mayer utasítására kommunista írásokat fordított magyarra, továbbá a mozgalom tagjait az elsősegélynyújtás tudnivalóira oktatta — azzal a céllal, hogy ezt a tudást később egészségügyi tanfolyamok útján a mozgalom más tagjaira is átvigyék, s a leányifjúságot felkészítsék a sebesültek ápolására, számítva az ejtőernyősökre, a Vörös Hadsereg harcosainak érkezésére. Terhére írták azt is, hogy beszerzett és a mozgalom számára átengedett egy írógépet — ami a röpcédulák sokszorosítására szolgált, valamint hogy nagy mennyiségű kötszert és gyógyszert szerzett be, és 700 forintot is adományozott a mozgalomnak.

Bizonyító anyagként azokat az adatokat sorolták fel, hogy milyen mennyiségű egészségügyi anyagot találtak nála és koboztak el tőle: 6 darab 500 grammos vattacsomagot, 8 darab 250 grammos vattacsomagot, 192 darab különböző méretű kötszercsomagot, 287 darab novokaininjekciót, 6 csomag különféle gyógyszert...

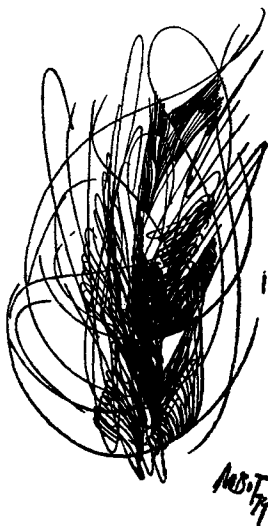
Felelősségének foka szerint doktor Singert mint a mozgalom eszmei szervezőjét és anyagi támogatóját közvetlenül a JKP körzeti bizottságának tagjait követő helyre állították. Az íránta kinyilvánított kegyetlenséget azzal is fokozták, hogy a kötél általi halállal büntetett 15 elítélt közül, 1941. november 18-án öt végezték ki utoljára...

Dr. Singer minden tette, mindaz, amiért harcolt, mélyen emberi és forradalmárhoz illő volt. Elvetette annak lehetőségét, hogy mint ismert szakorvos kényelmes és békés életmódot folytasson, gyűlölte a polgári társadalmat, és megalkuvás nélkül, meggyőződésből és rendíthetetlenül a forradalmi mozgalom mellé szegődött. Azok közé a kevesek közé tartozott Szabadkán a gazdagok és képzettek közül, akik életük árán is utat akartak törni a szocialista igazságosságnak és humanizmusnak. Feleségének és lányának kényelmesebb életet is biztosíthatott volna, de ő mindig gyűlölettel szólt az anyagi jólét fokozásának lehetőségéről. Nem ezért állt a kommunista párt mellé, hogy személyesen nyerjen valamit a győzelem által, hanem azért, hogy mások is jobb életkörülmények közé jussanak, és mert személyesen is hozzá akart járulni a társadalom előrehaladásához, a szocializmus győzelméhez.

Ez tette dr. Singert Szabadka sajátos arculatú harcosává, olyan forradalmárrá, aki együtt harcolt a munkásosztállyal, mindig megfontoltan, hasznosan és rendíthetetlenül — egyetlen időszakban, egyetlen kivételes hőstettel sem emelkedve a többiek fölé.

A két háború közötti szabadkai polgári társadalom szürkeségéből és tespedtségéből, a politikai és nemzeti gyűlölködés értelmetlenségéből a forradalmi mozgalom tudatos élharcosaként emelkedik ki dr. Singer Adolf alakja, akire megőrzött fényképei, a személyes emlékek, továbbá az egészségügyi intézet előtt elhelyezett mellszobor alapján mindig úgy fogunk emlékezni, mint jó családapára, humanistára és a Jugoszláv Kommunista Párt harcosára.

Milan Dubajlić

HÍD ÉS HIDASOK

Hogy jobban megértsük a Híd társadalmi szerepét a harmincas évek második felében, amikor már szilárd alapja is volt Szabadka társadalmi életében, meg kell állapítani, hogy az ezt megelőző években lezajló világméretű gazdasági válság Jugoszláviában csakúgy mint a szomszédos Magyarországon, továbbra is dühöngött, hogy annak minden súlyát vállukon érezték a legalsó és középfokú társadalmi rétegek. Amikor Amerikában, Angliában, Francia- és Németországban milliókat tartottak nyilván munkanélküliségi listákon a szakszervezetek, a mi tájainkon immár senki sem törődött a munkanélküliek számával. Egyszerűen nem volt munka, nem volt kereset, nem volt miből megélni sem a földművesnek, sem a munkásnak, sem a kisiparosnak, sem a kiskereskedőnek.

Ezt a mai életkörülmények között szinte érthetetlen állapotot nagyon is reális tényként mindenki a maga bőrén érezte és valamilyen módon reagált rá. A társadalmi válságtünetek egyéni válságokban csúcsosodtak ki. Miután a fiatal ember érzelmi reakciója gyorsabb és közvetlenebb, megoldást kereső tettvégya élénkebb, a fiatalok fontos politikai tényező lettek. Kezdetben csupán erkölcsi jellegű volt a reagálásuk, de mikor felismerték a társadalmi válság igazi okait és okozóit, politikai jellegű lett, ez pedig azt jelentette, hogy csatlakozniuk kellett a meglévő politikai csoportosulásokhoz és mozgalmakhoz.

Minden ember, különösen minden fiatal ember választást előtt állt: kitarítani a se hideg, se meleg kispolgári középúton; csatlakozni jobbra a túlhangos fasisztákhoz, vagy balra a konspiráló, meglehetősen ismeretlen, kissé titokzatos, üldözött és nem csekély veszélyt jelentő kommunistákhoz? Hogy ki hova csatlakozik, attól is függött, melyik párt hogyan közeledik a fiatalokhoz, mennyire tudja magát megértetni a politikailag még semleges fiatalokkal.

Túljutva belső válságain a Jugoszláv Kommunista Párt ebben az időben már tisztultabb nézetekkel fordulhatott a fiatalokhoz, könnyebben meg tudta értetni magát velük. Vonalvezetésének politikai lényege az, egységfront kialakításában rejlett: létrehozni a szociáldemokrata és kommunista érzelmű munkások egységfrontját; kialakítani a dolgozók — tehát a saját munkájából élő polgári, paraszti és munkásrétegek — egységfrontját; a különböző nemzetiségű, vallású, politikai meggyőződésű, haladó szellemű és szabadgondolkodó emberek egységfrontját, végül a fiatalok és az idősebb korosztályok egységfrontját. Lényegében mindez nem volt más, mint a Szabadság Népfrentje (Narodni front slobode), ahogy akkor hivatalosan is nevezték a kommunista párt által kezdeményezett legszélesebb politikai mozgalmat.

A Híd köré csoportosult magyar fiatalokat erről nemigen kellett meggyőzni — jömaguk is felismerték már, hol a helyük, ám azokat az ezreket és tízezreket, akik — ha fiatalok, ha öregek — nehéz munkával keresték meg mindennapi kenyerüket, még inkább pedig azokat, akik munkához sem tudtak hozzájutni, be kellett szervezni ebbe a széles népi politikai mozgalomba, ehhez viszont sajtó kellett. Hogy a Híd ezt a fontos társadalmi szerepet betölthesse, ki kellett bővíteni szerkesztőségét, szélesebb alapokra helyezni terjesztését, megszilárdítani anyagi bázisát és nem utolsósorban társadalomtudományi irányt adni szerkesztési politikájának.

Ilyen körülmények között gyűjtötte maga köré a Híd a magyar ajkú vajdasági antifasiszta erőket, hogy aktivizálva besorozza őket az egész világ békéjét veszélyeztető fasizmus elleni harcba. A Híd tartalma fokozatosan változott, olvasótáborra bővült, terjedelme nagyobb lett, előfizetőinek száma szaporodott és napról napra nagyobb teret hódított nemcsak Szabadka, hanem egész Vajdaság társadalmi életében. A szerkesztők, lapterjesztők, olvasók és barátok körében lassanként kialakult a sajátos értelmű fogalom: hidasok.

Erdemes ezzel a fogalommal kicsit jobban megismerkedni. Hidasnak lenni sok mindent jelentett. Egy hidas például nem tett különbséget nemzet és nemzet között, mert tisztában volt azzal, hogy nincsenek jó és rossz nemzetek, fajok, vallások és filozófiák, csak társadalmi osztályok vannak, melyek örökös harcban állnak egymással. Ezek birkózásából alakul ki a mindennapi politikai élet. Az osztályok a maguk érdekeit szép eszmékbe csomagolják, ám ezt a csomagolást le kell hántani róluk, a meztelen osztályérdeket kiszabadítani és mindenki számára láthatóvá tenni. Egy hidas könnyen eligazodott a fasiszmus ellenforradalmi és a kommunisták forradalmi jelszavai között, akár szerkesztő, cikkíró, akár egyszerű olvasó vagy lapterjesztő volt. A hidasok nem hittek az országhatárok ide-oda tologatásából eredő »végleges rendezésekben«, sem a kisebbségi kérdések szocialista társadalmon kívüli megoldhatóságában. Egy hidas szemében nem jelentett semmit az osztályeredet: nem isteníttette a kispolgárt, a polgárt, mert mindenkit a konkrét politikai magatartása után ítelt meg és aszerint becsülte. A hidas figyelte a világeseményeket és megpróbált eligazodni bennük, ami annyit jelent, hogy minden eseménnyel kapcsolatban kialakította a maga politikai álláspontját és aszerint is élt, cselekedett.

Egy ősrégi kapitalista jelszót követve (»En mindig ki tudom bérelni a munkásosztály egyik felét, hogy üsse a munkásosztály másik felét«) a fasiszmus azokra a munkás-, paraszt-, kispolgári és polgári egyénekre számított, akik — propagandájától megrészesítve — munka- és erő kifejtés nélkül próbálnak vagyonihoz és hatalomhoz jutni, akik elhiszik magukról, hogy különbek, mint a többi ember, és egyéni vágyaik, érdekeik, nézeteik érvényesítése kedvéért hajlandók a leggyalázatosabb tettekre is. Nélkülük a számbeli erejében gyenge tökéssztály nem tudott volna megbirkózni a dolgozók forradalmi erőivel.

Az imperialista nagyhatalmak hálójában vergődő régi Jugoszláviában mindig szabad tér nyílt az álradiális jelszavakat hangozató, ellenforradalmi fasiszta szervezkedésnek a szocialisták, kommunisták, demokraták, szabadelvűek, humanisták, egyszóval mindenki ellen, aki nem fogadja el a fasiszmust.

Ezekkel szálltak szembe a hidasok. Minden lehetőt elkövettek, hogy megakadályozzák a fasiszta és félfasiszta pártok térhódítását, propagandájuk eredményességét és társadalmi befolyását. A Híd ezen a téren felbecsülhetetlen értékű eredményeket ért el, aminek legjobb bizonyítéka a széles földrajzi határokba ágyazott Híd-mozgalom, melynek éveken át elismert központja volt. Nem egy folyóiratról volt itt szó, hanem egy olyan társadalmi megmozdulásról, melynek szervezett csoportjai voltak sok vajdasági városban és faluban, s ezek új híveket toboroztak a haladó gondolatnak, a dolgozók szívós osztályharcának, a fasiszmussal szembeszállni tudó és akaró politikai erőnek. A Híd nemcsak propagandatevékenységet fejtett ki, hanem konkrét politikai akciókat szervezett ún. olvasócsoporthai útján a falvakban, szakszervezeti, diák-, sport- és egyéb egyesületek útján a városokban. Nehéz volt munkásmozgalmi embert találni a magyarok között, aki nem volt hidas, vagy a hidasok között olyant, aki nem vállalt valamilyen vezető szerepet a munkásmozgalmában. Így ötvöződött egy-egy a sokféle egyéni elgondolás, szándék, eszme és akarat.

A királyi diktatúrát követő nagyszerb politikai beállítottságú belgrádi kormányok előbb kíméletlen cenzúrával, később durva rendőri beavatkozással próbálták útját állni ennek a szervezkedésnek. Letartóztatásokkal, kiutasításokkal, házkutatásokkal, hónapokig tartó bűnvádi eljárásokkal próbálták megijeszteni a hidasokat, elriasztani mellőlük a velük szimpatizáló embereket. Többször el is kobozták a Hidat, hogy anyagiilag tönkretegyék, ám a kistökés nyomdatulajdonos Fischer Testvérek is hidasoknak érezték magukat és kinyomták a Hidat hitelbe, részletfizetésre.

Mint a Híd 1936-ban újjászervezett szerkesztő bizottságának tagja elmondhatom, hogy ennek ülései mindig a legélénkebb munkahangulatban teltek el. Az az érzésem, egy felesleges szó, egy indokolatlan érv sem hangzott el itt, aminek ne lett volna alapja a reális életben. Kezdetben az ülések Mayer Ottmár lakásán, később már a szerkesztőségi helyiségben zajlottak le. A kezdeti szerkesztő bizottságnak tagjai Mayer Ottmáron kívül még Laták István, dr. Steinfeld Sándor és Kek Zsigmond voltak, de a kör hamarosan kibővült Stern Endrével és Szabó Gézával. Rendszerint szombaton a déli órákban ültünk össze megtárgyalni a teendőket, meghatározni a közlendő anyagot, meghallgatni az

olvasószerkesztők véleményét a beérkezett írásokról, dönteni az oldal- és példányszámról, meghallgatni a pénztári jelentést és — ami a legfontosabb — megbeszélni álláspontunkat a napi politikában felvetett kérdésekről. Ilyenkor beszéltük meg azt is, ki melyik faluba megy ki vasárnap az ottani feladatok elvégzésére (lapterjesztés, terjesztő bizottsági ülés az aktivistákkal, politikai és világnézeti előadás, esetleg illegális pártmunka is). Mind a heten egymással kettesben-hármasban is találkoztunk a közbeeső napokon, hogy az ügyeket még konkrétan megbeszéljük.

A lap anyagi bázisának megszilárdítása és kiszélesítése az én feladatom volt. Mindenekelőtt megbeszéltük, hogy honoráriumot senkinek sem fizetünk (honorárium már az is, ha költségen kinyomatjuk a szerző cikkét...!), a nyomdát a lehető legnagyobb pontossággal fizetjük, kíméletlenül inkasszálunk, nehéz helyzetekben különadót róvunk ki a hidasokra. Rövid idő alatt már senkinek sem tartoztunk, a fokozatosan összejövő pénzből új kiadványokat, sorozatokat indítottunk (naptár, Híd Könyvek, Világkép). Dotációt sehonnan sem kérünk, nem is reméltünk. Havi fizetése csak Mayer Ottmárnak volt: 900 dinár, amennyi akkoriban egy gyári munkásnak.

A szerkesztőség előbb a Petrogradska utcában volt, azután a Kragujevacban, Jugovíceában és Zmaj Jovinában. Az első kettő Mayer Ottmár lakásával egybekötve, utóbb már csak tisztán szerkesztőségi iroda igen szerény bútorzattal.

Magától érthetődik, hogy ezekben a helyiségekben nemcsak élénk munka folyt, hanem jelentős pártélet is. A vidéki elvtársak itt találkoztak a szabadkaiakkal és más városbeliekkel. Hozták-vitték a röpcédulákat, üzeneteket, leveleket, újságokat. Bejöttek elszámolni, új híreket hallani, világnézeti kérdéseket megvitatni, vagy egyszerűen csak elbeszélgetni. Számtalan őszinte elvtársi barátság kötődött itt. Wohl Lola és Rác Magda szorgalmasan adminisztráltak, leveleztek, korrigáltak.

Igy ment ez egész 1940 decemberének utolsó napjáig. Ekkor majdnem végeszakadt mindennek, mert a rendőrség behatolt a Zmaj Jovina utcai szerkesztőségbe, házkutatást tartott, Mayer Ottmárt letartóztatta és feldúlta mind a két helyiséget. Laták Isván jóvoltából azonban a Híd tovább élt és 1941 áprilisáig Világkép cím alatt jelent meg.

Tíz évvel ezelőtt kiadott emlékkönyvünk tartalmazza a Híd legjobb cikkeit, elbeszéléseit, tanulmányait és verseit. Híven fejezik ki az akkori idők politikai hangulatait, eszméit, harcait — a Híd munkatársainak életrajzát, emberi magatartását és mérhetetlen odaadását a munkásosztály ügyének. Itt csak annyit említünk meg, hogy a háborús évek alatt a népfelszabadító háborúban, az ellenállási mozgalomban és minden más őrhelyen, ahova az élet állította őket, a hidasok férfiasan megállták helyüket. Mayer Ottmár, Schwalb Miklós, Simokovich Rókus, Wohl Lola, dr. Singer Adolf Horthy Miklós hóhérjainak akasztófáján fejezték be hősiességüket, Atlasz János, Cseh Károly, György Mátyás, Ispánovics Imre, Őszi-Szabó János, Szabó Géza és sokan mások haláltáborokban szenvedtek hősi halált. A bebörtönzött, elgyötört, megkínzott hidasok száma ismeretlen, de nem volt csekély. A háború utáni időkre alig maradt belőlük hírmondó. De maradt, és az a néhány ember gondoskodott róla, hogy a Híd a szabad munkásházában újra megjelenjen.

A Híd megjelenésének negyvenedik évfordulóján kegyelettel emlékezünk a régi idők hidasaira — azokra az emberekre, akik legnagyobb kincsüket, az életüket áldozták fel azért, hogy ebben az országban kicsírázhasson és virágba szökkenjen a szocializmus nagy eszméje: az általános emberi testvériség és egység.

SZEMPONT

LÓRINC PÉTER

TÖRTÉNETÍRÁSUNK PROBLÉMÁI A SZÁZADFORDULÓ IDEJÉN

Hiánypótló írásnak szánom az alábbi sorokat. Vajdasági történetírásunk hézagos hagyományait szeretném fölleveníteni, ismertebbé tenni. Tartományunknak, sajnos, úgyszólván nincs is középkori történelme, jóllehet, nekem legalábbis úgy tűnik, Bánátnak például már I. István magyar király idején voltak bizonyos kapcsolatai Macedóniával, és pedig Ajtony révén, aki István király ellen harcolt, míg Csanád a királyt pártfogolta. Minket azonban ezúttal, midőn a történetírásról beszélünk, sokkal inkább az érdekel,¹ hogy a középkori krónikákat, az úgynevezett *gestákat* ugyanazok az emberek hozták létre, akik a királyi hivatalban, a kancelláriában a különféle okiratokat és más dokumentumokat megfogalmazták, tehát az általuk írt *gestákba* teljes kifejezéseket, egész mondatokat vettek át a saját kezűleg megírt okmányokból. Más szóval, már az első krónikaírók eredeti dokumentumokat — levéltári iratokat használtak fel *gestáikban*. Hogy ez a megállapítás Vajdaságra is érvényes, azt csupán gyaníthatjuk az olyan tények alapján, melyek szerint pl. Zentán is létezett egy ún. »hiteles hely«,² voltaképpen a királyi hivatal kirendeltsége, amelynek eredeti okmányok kiadására is joga volt. Ez mindenképpen indítéka lehet egy olyan tétel felállításának, amely szerint Vajdaságban, esetleg már a kora középkorban foglalkoztak történetírással a levéltári anyagok alapján.

A reneszánsz idején, a XVI. században a vajdaságiak közül többen, főleg a szerémségi alacsonyabb rangú papok köréből, kapitális művekben dolgozták fel a korabeli történelmi eseményeket, így például a Dózsa vezette parasztfelkelést, továbbá Jovan Nenad, a paraszt-nemzeti hős harcait, vagy éppen a mohácsi csatát (1514, 1526, 1527). Eltekintve a történelmi eposzoktól (mondjuk Taurinus *Staurumachiójától* és más hasonlóktól), csupán két szerző ténykedésére kívánok rámutatni: Szerémi Györgyre és Brodarićra.³

Szerémi György a maga latin szövegébe gyakran kevert, és pedig azonos arányban, szerb és magyar szavakat, kifejezéseket, miáltal szinte szü-

lőatyjává vált a mi későbbi kétnyelvűségünknek itt Vajdaságban. Szerémségben született, Kamenicán, tehát Újvidék területén, szülei parasztok, egyszerű jobbágyok voltak, és ő akkor sem feledkezett meg népi származásáról, amikor később II. Lajos és Zápolya János magyar királyok udvari káplánja lett. Ezzel magyarázható, hogy a Dózsa-gyűlölő Zápolya udvarában rokonszenzettel írt nemcsak Dózsáról, hanem Jovan Nenadról, a »fekete emberről« is. Egyértelműen a nép mellett és a hűbérurak ellen foglalt állást Stevan Brodarić is, aki részt vett a mohácsi ütközetben, majd azonnal tollat ragadott, hogy megörökítse emlékének ennek a csatának, az urakat vádolva a mohácsi vereségért! Nekem úgy tűnik, ezek az írók számunkra is *szép hagyományokat* teremtettek.

A sötét középkor talán nem is volt oly sötét. A mi történetírásunk legalább két-három fontos mozzanatot örökölt ebből a korból, melyekre ma is tekintettel kell lennünk, mint a vajdasági történelemírás hagyományaira: 1. az irattári anyagokat fel kell használni a történelemírásban, de csak részint tiszta tényleírásként, hiszen 2. az akkori írók az oligarchikus anarchia korában is a kényuralom ellen, a nép mellett foglaltak állást, és 3. három nyelven írtak, nagyjából latinul, de szerbül és magyarul is, vagyis a nép nyelvén.

Machiavelli a XVI. század elején felfedezte az osztálytársadalom struktúráját,⁴ de e tekintetben a mi íróink, Szerémi és Brodarić nem sokban maradtak le tőle.

Ismeretes, hogy Vajdaságban a XVI. század után is fejlett maradt a történelemírás, kiváltképpen a XVIII. században, én itt mégis egy nagy ugrást tennék, azonnal áttérve a XIX. század végének vajdasági történelmére és történetíróira, akik között ott találjuk Mikó grófot, Szentkláray-Nedícut és Nagy Sándort, továbbá Poznán Jolánt és másokat. Ebben az időszakban alakult meg első két történelmi-régészeti egyesületünk, és ekkor látott napvilágot első három történelmi folyóiratunk. E létesítmények közül a *Délmagyarországi (Bánati) Történelmi és Régészeti Társulat*, amelynek székhelye Temesváron és Becskereken volt, már 1872-ben létrejött, tehát két évvel ezelőtt kellett volna megünnepelnünk alapításának 100. évfordulóját, s egyben 25 éves jubileumát a történészek mai egyesületének, amely 1947-ben alakult meg. Egy kicsit megkéstünk, de azzal semmi esetre sem, hogy rámutassunk történetírásunk hagyományaira, s hogy hozzáállassunk ezek hasznosításához.

Közvetlenül a kiegyezés (1867) után Budapesten megalakult az *Országos Történelmi Társulat*, amelynek tudományos, de politikai irányzatokat is tartalmazó folyóiratát, a *Századokat* az akkor kultuszminiszter, Mikó gróf inaugurálta, akinek beszédét a folyóirat is leközölte, mint ahogyan később, az első világháború után ugyancsak a pesti kultuszminiszter, Klebelsberg gróf szabta meg a történelmi társulat működésének irányelveit Magyarországon. Ezek az irányelvek számunkra is sokat mondanak, mert annak idején a bánati és a bácskai történészek is elfogadták őket, akárcsak a *Bánati Történelmi és Régészeti Társulat* (1872–1918) és ennek tagjai, ami műveikben és folyóiratukban egyaránt kifejezésre jutott. Ennek megfelelően kezdett el Szentkláray, Ortway, Böhm és a többi akkor bánati történész egyúttal a magyarosítás politikájával is foglalkozni, noha meg kell mondani, hogy a reakciós magyar politikus, Szent-

kláray csak mint politikus követte Milkó és Klebelsberg vonalát, hiszen mint történész: saját levéltári kutatásaira támaszkodott, a biztos, megbízható tényekre alapozta munkásságát, de sohasem maradt a *tényleírás területén*, hanem magyarázta a tényeket, *álláspontot foglalt el*, s lehetőségei szerint a tudományos objektivitás határai között mozgott. Szentkláray maga is *kétnyelvű* volt, sőt *négynyelvű*, apja szerint horvát (Nedić), anyja után magyar (Szalai), s egyaránt foglalkozott a szerb és a román történelemmel. Tagja volt az újvidéki Szerb Maticának, a belgrádi Szerb Királyi Tudományos Társulatnak és a pesti Magyar Tudományos Akadémiának, valamint titkára a már említett bánáti történelmi társulatnak.⁵

A tényleíró Szentkláray tehát, aki okiratgyűjteményeket is megjelenített, nem maradt meg a tényleírás mellett, hanem a *megállapításait is közölte*, *álláspontja* helyezkedett, persze összhangban a maga idejével és saját osztálybeli hovatartozásával; internacionalista igyekezett lenni, persze megint csak a maga polgári világfelfogása szerint, arra törekedvén, hogy a nem magyar népeket is megnyerje a magyarosító politikának. Egy léppel tovább jutott például Nagy Sándor és Poznán Jolán.⁶ Nagy Sándor Nagyváradon született, tehát nem vajdasági származású, habár könyvét Becskerekben jelentette meg; így ő semminemű kapcsolatban nem állt a vajdasági—bánáti belső internacionalizmussal, könyvét mégis a *leigázott jobbágyságnak* szentelte — *még hozzá elsőként a magyar történetírásban*, éppen Bánátban, 17 évvel korábban, mint Acsády Ignác, aki közismertté vált, még ezt a bánáti kiadású könyvet alig ismerjük. Nagy Sándornál még sok az egyszerű tényleírás, a téma jogtudományi feldolgozása — de már a leigázottak, a kizsákmányolt jobbágyságok mellett foglalt állást, a parasztok mellett, s arra is felfigyelt, hogy a nemesi származású történészek kivétel nélkül a népet tették felelőssé a parasztlázadásokért, nem pedig a nemességet, a hűbéri rendszert: de hát »miért és hogyan is követelhetnénk meg e történészekről, hogy igazságosak legyenek a néppel szemben, amikor azt egyszerűen állatnak tekintették, s ennek különben is saját osztályuk vallaná kárát...«⁷

Poznán Jolán ugyancsak *háromnyelvű* volt: magyarul és németül is írt, mind a két nyelvre szerb népdalokat fordított le; etnográfiai munkáiban nagy rokonszenvvel szólt a balkáni nőkről, a szerb lányokról és asszonyokról, egyik történelmi alkotásában pedig új módszert adott a magyar történelem periodizálásához,⁸ már nem az uralkodóházak szerint, hanem a *vezéreszmék* alapján, amelyek — állapította meg — gyakran a *gazdasági-szociális viszonyoktól* függenek.

Ennyit akartam mondani a korábbi vajdasági történetírásról, amely egyúttal mintha a mi utunkra is rámutatna — akár a mi, többé-kevésbé kifejezett internacionalizmusunkról, akár pedig a mi, ugyancsak többé-kevésbé kifejezett osztályjellegűségünkéről van szó. A reneszánsz kori írótól vagy pedig a dualisztikus Magyarország történészeitől azonban ennél többet aligha is várhatnánk, mint ahogyan ezt már maga Nagy Sándor is jól megállapította a nemesi származású történetírókról.

A felszabadulás után, 1946 végén és 1947 elején — a két háború közötti, rövid életű polgári Történelmi Társulat és folyóirata, a GID (Glasnik Istorijiskog društva, a Történelmi Társulat Közlönye) eltűntével — Újvidéken megalakítottuk a *Vajdasági Történészek Egyesületét*, amely azonban

hosszú időn át — egyetlenegy *Évkönyv* megjelentetésén kívül — képtelennek bizonyult saját tudományos folyóiratának kiadására, s ezért a történelmi munkákat a Szerb Matica társadalomtudományi folyóirata, a *Zbornik* és a *Zadružna arhiva*, később pedig a *Zbornik za istoriju*, az *Istraživanja Instituta za izučavanje istorije Vojvodine*, vagy a *Bölcsészettudományi Kar Évkönyve* jelentette meg, de nem mellékes szerepet töltöttek be e tekintetben a nem szerb nyelvű folyóiratok is, mint például a *Tanulmányok*, vagyis a magyar tanszék évkönyve, a *Közlemények* a Hungarológiai Intézet kiadásában, továbbá a magyar nyelvű folyóiratok, a *Híd*, az *Üzenet*, a *Létünk* és az *Életjel Miniaturák* c. sorozata, valamint természetesen a szlovák a román és a ruszin nyelvű irodalmi folyóiratok. Ehhez hasonlóan a maga idejében a *Népoktatás* is közölt történelmi tárgyú cikkeket. Amikor a mindinkább növekvő szükségleteket már ezek a folyóiratok sem voltak képesek kielégíteni, a vajdasági történészek számos tanulmányukat Belgrádban tették közzé (*Istorijski glasnik*, *JIC*, *Istorija XX veka*, *Zbornik radova*, illetve a SANU kiadásában megjelenő *Istorijski časopis*). Jelentek meg vajdasági eredetű és témájú munkák Zágrábban (*Historijski zbornik*, *Nastava historije* stb.), Szkopjében (*Glasnik za nacionalna istorija*), Szarajevóban és más városokban is. Nagyon sokféle folyóiratról van itt szó, valamennyi köztársaságunkból, s ezért semmiként sem lehet csak úgy kapásból teljes bibliográfiát összeállítani erre az alkalomra, minthogy nem végeztük el az ehhez szükséges előkészületeket. Úgy tűnik, a legteljesebb bibliográfiát a *Rad vojvođanskih muzeja* egyes számai szolgáltatják, noha ez a kiadvány is csak az utóbbi időben kíséri figyelemmel pl. a vajdasági nemzetiségek nyelvén, illetve a Vajdaságon kívül, az ország más vidékein és a külföldön megjelenő lapokat és folyóiratokat. Ugyanezt mondhatjuk el azokról a különkiadványokról is, amelyek különböző nyelven más köztársaságainkban és tartományainkban jelennek meg, de Vajdaság történelmével foglalkoznak. Bizonyos, hogy a bibliográfiai adatok gyűjtését nem engedhetjük át egyes személyek jóindulatának, hanem szervezeten, rendszeresen és intézményesen kell hozzájárulnunk ehhez a munkához! Ugyanígy az sem lehet egyéni megítélés tárgya, hogy az egyes tanszéken, a káderiskolákban mit és mennyit kell előadni nemzetiségeink történelméből, hanem ezt megfelelő programmal kell előirányozni, hiszen az általános és a középiskolákban tervszerűen és rendszeresen tanítják a magyarok, a szlovákok, a románok, a ruszinok történetét a jugoszláv népek történelme keretében, s nyilvánvaló, hogy az egyetemeken erre megfelelő módon elő kell készíteni az előadókat. A Vajdasági Történészek Egyesülete ezt már évek óta szorgalmazza, noha a megfelelő programot természetesen csak az általános és a középiskolák számára tudta elkészíteni. Sikra szállt az egyesület egy olyan elképzelése mellett is, hogy hozzá kell látni a kutatómunkához, meg kell írni és ki kell adni *Vajdaság teljes történelmét*, vagyis egy olyan szintetikus vajdasági történelmet, amely magába foglalná *tartományunk minden nemzetének és nemzetiségének történelmét*. Elkészítettük a terveket is ehhez a munkához mind a Szerb Matica, mind a Történészek Egyesülete, mind pedig az általános és középfokú iskolák számára, s később bevontuk a munkába a Vajdasági Történelmi Kutatóintézetet is, minthogy azonban ezúttal kevés hely áll a rendelkezésemre, így csak a saját előadásomat veszem elemzés alá, amelyet a Vajdasági Történészek Egyesületének évi közgyűlésén tartottam meg Újvidéken, 1955. november 20-án, s ame-

lyet később a Zbornik, a Szerb Matica társadalomtudományi folyóirata is megjelentetett, az 1955. évi 11. füzetben.

Csupán néhány szót szólhatok tehát a vajdasági történészek korábbi, első értekezletéről, amely 1950. november 17-én és 18-án zajlott le. Ezt is csak az egyesület közlönyének feljegyzései⁹ alapján tehetem meg, mely akkor egyszerre és első ízben három értekezést tett közzé nemzetiségeink történelméből, egyet-egyét a magyarok, a szlovákok és a ruszinok történelméből. Ez a folyóirat ekkor feladatává tette az egyesületnek, hogy ne csak a szerbek történetével foglalkozzon, hanem dolgozza fel a vajdasági nemzetiségek történelmét is. Más, addig elhanyagolt témákkal kapcsolatban is akkortájt vetődtek fel első ízben a kérdések, például azzal kapcsolatosan, hogy a történelmi kutatómunkában az egyetlen elfogadható tudományos módszer — a történelmi materializmus.

A történelemtírási kérdéseiről a legközelebbi alkalommal, mint már említettem, a vajdasági történészek évi közgyűlésén, 1955-ben,¹⁰ majd hosszú szünet után 1973-ban folytattunk vitát.

Az 1955. évi közgyűlésen beszámoló hangzott el *Legújabb kori történelemtírási problémái és feladatai Vajdaságban* címmel, amely alighanem első ízben szólt a vajdasági történelemtírási hagyományairól, említést téve mindazokról az írókról, akik három legelterjedtebb nyelvünk valamelyikén tanulmányozták Vajdaság történelmét: a szerbek közül Ilarion Ruvaracról, Ivicről, Radonícáról, Radojčićről, Popovićről és Stajićról; a németek közül Wanitschekről, Schwickerről és Böhmről, a magyarok közül pedig Baranyiról, Szentklárayról, továbbá Grossimidről, Thimáról, Iványiról és Dudásról. Megemlékezett a beszámoló a különböző történelmi társulatokról és folyóiratokról is, s nem hagyta figyelmen kívül azt a megállapítást sem, hogy *I. Ruvaractól Vasa Stajićon keresztül egyenes út vezet egészen a mi új nemzedékünkhöz, jóllehet még maga Stajić sem jutott el a történelmi materializmus teljes elsajátításáig, sőt valamiféle horror vacuit is érzett a Svetozar Miletić utáni időszak érintésétől, annak »passzív« volta miatt, s ezért is nevezte el ezt az időszakot »süket kor«-nak. Ennek ellenére Ilarion Ruvaracot, Milutin Jakšićot és mindenekelőtt Vasa Stajićot, valamint Vasile Goldist — akit azonban akkoriban még nem ismertem — olyan történészeknek kell tekintenünk, akik képesek voltak a régi, XVI. századi hagyományok folytatására, s akik, ha nem is szolgálhatnak példaképül, olyan hagyományt teremtek, amelyet lehet és kell is folytatni. Szó volt a beszámolóban »a tudományos materialista dialektikus munkamódszerek hiányáról« is, minthogy »történészeink továbbra is a polágrai történetírás vizein eveznek«, vagy pedig »kezdők módjára keverik az idealizmust a vulgáris materializmussal«¹¹, mert nem figyelnek fel a társadalmi struktúrára és az osztályharcra, illetve figyelmen kívül hagyják aényt, hogy minden osztály rétegekre oszlik, melynek gyöngye az osztálykohéziója, s ebből eredően a társadalom politikailag is differenciált (1887—1918), többpártrendszerű. Az idősebb nemzedék akkoriban még egészen polgári volt, a fajelmélettel sem számolt le, a nemzeti hovatartozást pedig örök érvényű kategóriának tekintette — egészen elmerülve a nemzeti vagy pedig a szociális romantizmus vizeiben, mintha még Ilarionig sem jutottunk volna el. Annak idején különben még a levéltárak sem voltak rendezve, s ezért sokan még nem a levéltári dokumentumokra és más eredeti forrás-*

művekre támaszkodtak, hanem klasszikusainkra hivatkoztak, őket idézték — de minden bizonyító anyag, eredeti forrásmű, hiteles adat nélkül.¹²

A beszámoló ezt követően rátért az ún. »elfelejtett témákra«, arra a tényre, hogy a történésirők *mindaddig nem dolgozták fel a Vajdaság gazdasági-szociális történetét* — amit a beszámoló csak 1918-ig tekintett némi-
leg indokoltnak, addig az időpontig, amíg a polgári osztály a nemzeti szabadságért és az egyesülésért küzdött; b) hasonló okok miatt helytelenül feledkeztek meg a nem magyarok történetéről 1918-ig, majd a nem szerbekről a két háború között; c) nem dolgozták fel, sőt szinte egészen érintetlenül hagyták a *polgárság*, majd a *munkásosztály történetét* 1867-től, és még inkább 1887-től kezdődően.¹³

Ez az 1955-ös beszámoló tehát feladatként tűzte elének: hozzá kell látni a *levéltárak* és más forrásanyagok megfontolt, szervezett, szabályszerű rendezéséhez és használatához, majd pedig az anyag publikálásához. A szerbek és a horvátok történelme mellett meg kellett kezdeni a *nemzetiségek történelmének tanulmányozását és publikálását* is, azzal a céllal hogy utána teljes egészében bemutathassuk a *soknemzetiségű Vajdaság szintetikus történelmét*. A következő fontos feladat: tanulmányozni a megírt *Vajdaság gazdasági-szociális történelmét*, amit még senki sem érintett, mint ahogyan nincs feldolgozva az 1867, és még inkább az 1887 utáni időszak sem a polgári politikai pártok, sem a *munkásmozgalom*, továbbá a szocialista, majd a kommunista párt története tekintetében egészen 1945-ig. Mindezt a történelmi materializmus, a marxizmus megvilágításába kellett helyezni, nem feledkezve meg a levéltári és más kutatások, a megfelelő adatgyűjtés és adatszolgáltatás fontosságáról, ami nélkül nem létezhet tudományos munka.¹⁴

Főbb vonalaiban ez képezte lényegét a 19 évvel ezelőtt elhangzott beszámolómnak!

Noha már akkor is létezett bizonyos fokú szervezett kollektív munka, például a *Szerb Maticában* és a különböző *szerkesztőségekben* továbbá a *KSZ Tartományi Bizottságának történelmi levéltárban*, Újvidéken, ahol — amellet, hogy szervett kutatómunka keretében tanulmányozták a munkásmozgalmat és a JKP harcát — megkezdődött a szervezett munka a fiatal káderek képzésében is, a legrendszeresettebb kollektív történésirői munka mégis az újonnan létrehozott tudományos intézetekben indult meg, részint a *Hugarológiai Intézetben* is, de még inkább a *Vajdasági Történelmi Kutatóintézet* keretében, amely már egyetemi képzettségű káderekkel és olyan szakemberekkel kezdte el tevékenységét, akik a tartományi pártbizottság történelmi levéltárában tökéletesítették tudásukat. Kivette részét ebből a munkából természetesen a *Vajdasági Történészek Egyesülete* is. Ezenkívül addigra már sikerült rendezni a *levéltárakat* és *könyvtárakat*, a tudományos intézetek pedig lehetővé tették, hogy a külföldi levéltárakban és könyvtárakban is kutatómunkát folytassunk, miáltal valóban létrejöttek a feltételek a rendszeres kutatómunkához, és pedig annál inkább, mivel időközben *új kádereket* is sikerült felnevelni.

Nézzük tehát, mit végeztünk el 1945-től, illetve 1955-től máig, pontosabban legutóbbi találkozásnk időpontjáig (1973-ig), amikor hosszú idő után ismét vitát indítottunk ezekről a kérdésekről.

Ha áttekintjük legújabb, igazán gazdag történelmi irodalmunkat¹⁶ 1945-től, pontosabban 1948-tól kezdődően 1972-ig, észre kell vennünk, hogy a korábbi úrök betöltődnek (noha természetesen még nem teljes mértékben, hiszen még mindig léteznek érintetlen témák), s hogy az egykori »elfelejtett témákat« mindinkább feldolgozzák.

Ezerkilencszázötvenöt óta egyre inkább szaporodnak a gazdasági és szociális történelemmel, a szövetkezetek történetével és a földműves lakosság struktúrájával, a földreformokkal foglalkozó munkák, és különösen sok jelentős alkotás öleli fel a *munkásmozgalom*, a *JKP* és a *népfelszabadító harc* történetét. Sorakoznak azok a művek is — mindenesetre kisebb számban —, amelyek a polgári osztály, a polgári politikai pártok történetével, a polgári társadalomtudományokkal foglalkoznak, amelyek gyakran szoros kapcsolatban állnak a polgári gazdaság fejlődéstörténetével. Nagyon szembeötlő azonban az is, hogy alig van olyan munka, amely kapcsolatba hozná egymással a *munkásosztály* és a *polgárság* történetét, amely tehát megadná a polgári társadalom szintetikus történetét, jöllehet e teljesség igénye nélkül az osztályharc történetét is csupán részlegesen, töredékesen mutat-hatjuk be.

Másfelől nagy pozitívuma ennek az új történetírásnak az, hogy a szerb *nép történelme* mellett, valamint a vajdasági *horvátok* történelmén kívül — amellyel, szerintem, még mindig eléggé hiányosan és elszigetelten foglalkozik — egyre több helyet szentel a *vajdasági nemzetiségek*, a magyarok, a románok, a szlovákok és a ruszinok történelmének. Nem csupán egyének foglalkoznak ezekkel a témákkal, hanem a mi történelmi kutatóintézetünk is — intézményesen és rendszerszerűen, habár ezen a téren még számos probléma is akad: megtörténik például, hogy az illetékes hatóságok itt nálunk vagy külföldön nem engedélyezik a munkát, vagy akadályokat gördítenek a kutatómunka elé. Bizonyos, hogy eddig még csak a kezdeti lépéseket tettük meg az itt élő *nemzetiségek történelmének tanulmányozásában*, s még nagyon sok munkára van szükség ahhoz, hogy a *mag* teljességében bemutathassuk *Vajdaság összefüggő történelmét*. Ez lenne a legteljesebb történet e soknemzetiségű tartományról, hiszen nem szabad elfelednünk, hogy korábban vagy csak kizárólag a szerbek, vagy csak kizárólag a magyarok történetével foglalkoztunk, tehát a már feldolgozott, de polgári beállítottságú történelmet is újra kell értékelnünk — marxista nézőpontból, internacionalista szemmel —, hogy azután beépíthessük egész Vajdaságnak mint *Jugoszlávia összevető részének* teljes, komplex, szintetikus történelmébe.

Az iskolai oktatásban is alulról kezdtük el a marxista, internacionalista tudat kiépítését: valamennyi népiünk és nemzetiségünk történelmét előbb az általános, majd a középiskolákban kezdtük tanítani, mielőtt még az előadói kádert előkészítettük volna az összes nemzetek és nemzetiségek történelmének tanítására, és még mielőtt tudományos dolgozóink teljes képet adhattak volna Vajdaság és tartományunk minden népe és nemzetisége múltjáról. Az *egyetemen* ugyanis ezt a tantárgyat többé-kevésbé az *egyéni lehetőségek szerint* adják elő, nem pedig egy adott rendszer szerint, intézményes keretek között, elfogadott programok alapján. Így ezek a feladatok, úgy tűnik, szinte kényszerítő erővel hatnak ránk, s bizonyos, hogy a leg-rövidebb időn belül meg kell oldanunk őket, mégpedig azon az úton, amelyen már eddig is számottevő sikereket értünk el.

Különösen annak örülhetünk, hogy az 1848—1918 közötti, de különösen az 1880-as éveket követő időszak 1918-ig, vagyis az ún. »süket kor« — többé már nem »süket«, hiszen a fiatal történészek egész csapata dolgozik rajta, úgyhogy tíz-húsz éven belül Vajdaság nyilvánossága elé tárhatjuk e korszak egész történelmét — a gazdasági, politikai és szociális történelmet, együttesen a munkásmozgalom történetével, valamennyi nemzetünkre és nemzetiségünkre kiterjedően. Meggyőződésem szerint tehát egy-két évtized múlva megállapíthatjuk majd (ha én személyesen nem is de akik majd utánam jönnek!), hogy hozzáláthatunk Vajdaság e korszakának teljes szintetikus feldolgozásához.

Hiszen időközben: 1945, illetve helyesebben 1955 óta a marxista történészek egész nemzedékét neveltük fel. Ezt a munkát a Tanárképző Főiskolán és a Filozófiai Fakultás történelmi tanszékén kezdtük el, s úgy hiszem, még sikerebben, még rendszerezettebben folytattuk a KSZ Tartományi Bizottsága történelmi levéltárának keretében, Újvidéken, ahol például minden kéziratot elolvastunk és megvitattunk a kollektívában, miközben a történelemtudomány szempontjából is figyelemre méltó eredményeket értünk el. A régi, polgári beállítottságú történészek helyét egyre inkább a fiatal, többé-kevésbé marxista irányvételű káderek foglalják el. Ilyen irányban tevékenykedik a káderek továbbképzésében a Vajdasági Történelmi Kutatóintézet, valamint a Vajdasági Történészek Egyesülete is — részint általános szemináriumok rendezésével, részint pedig a szakértekezletek útján, amelyet eddig három tartottak — egyet-egyet 1950-ben, 1955-ben és 1973-ban. Mégis úgy gondolom, nem lenne kárba vesztett fáradság, ha az egyesület, a kutatóintézet és a tanszék együttesen szentesítenének egy közös módszertani-marxista rovatot a vajdasági történelmi folyóiratokban, így például a *Zbornik Matice srpske za istoriju* és az *Istraživanje* c. folyóiratokban, s ugyanígy a nemzetiségek nyelvén megjelenő hasonló kiadványokban, például az *Üzenetben*, a *Létünkben* stb. Ezzel nagymértékben elősegíthetnénk a marxista történelemtudomány továbbképzését, számottevően hozzájárulnánk ahhoz, hogy magasabb módszertani szintre, magasabb tudományos fokra emeljük történelemtudományunkat, lehetővé tennénk, hogy a történelmi tanszéken posztgraduális képzést lehessen folytatni, amit, úgy tudom, máris fontolgatnak, de csak fontolgatnak.

Ilyen tudatos, rendszeres törekvések nélkül a marxista történetírás nagyon könnyen tiszta tényleírássá változhat.

Arról van szó ugyanis, amit már 1955-ben, a *Problémák és feladatok* ban megfogalmaztam: levéltáraink és könyvtáraink akkor még nem voltak rendezve, s ezért egy bizonyos nemzeti és szociális romantika, illetve egyfajta publicisztikus citatológia került túlsúlyba. Akkortájt a tényleírás még nagyon jól jött volna, de ebből nem tudtunk eleget adni. Nagyon kevés tény állt a rendelkezésünkre, s állításainkat nem tudtuk elég ténnyel alátámasztani. Ezért is késtünk oly sokat a korábbi »elfelejtett témák« felkutatásával és feldolgozásával, kiváltképpen ami az 1887 és az 1918 közötti időszakot illeti, azt a korszakot tehát, amiről itt szó van.

Amint a levéltárak többé-kevésbé rendeződtek, s amint létrejöttek a politikai és anyagi feltételek ahhoz, hogy — szakintézeteink útján — külföldön is megkezdhezzük a kutatásokat, fokozatosan pótolni kezdtük mindazt, amit korábban elmulasztottunk. Megkezdtük az anyaggyűjtést, amit

a tudomány általában sem nélkülözhet, s kiváltképpen nem nélkülözhet az igazi, a marxista történelemtudomány. Előkor viszont bekövetkezett az, ami általában is könnyen megtörténik: az egyik végtől a másikba estünk. Ahogyan addig csak romantikát adtunk, csak magyaráztuk a tényeket, s csak a törvényszerűségeket határoztuk meg, de nem elegendő ténnyel alátámasztva, úgy most viszont a tiszta tényközlésre, a tények felsorolására, a tényleírásra térünk át.

Ez, végül is, rövid távon nem tekinthető rossznak. Hiszen akkor még szűkölködünk a tényekben. S mivel okvetlenül szükségünk volt rájuk, feldolgoztuk és közzétettük őket — a legtöbbször nem gondolva arra, hogy minden tudományban a második lépést is meg kell tenni, ami ez esetben az általánosító történetírást, a törvényszerűségek felfedését és meghatározását, a következtetések és értékelések, az álláspontok kimondását stb. jelentette volna.

De ne feledjük! A mi nemzedékünk volt az első, amely hozzájárított az 1880—1918-as időszak történetének megírásához, e korszak tanulmányozásához és feldolgozásához. Mivel az első nemzedék volt, elsődleges feladatai közé tartozott a szükséges adatok és tények felkutatása, hogy azután el lehessen mélyülni a korszak törvényszerűségeinek, osztálystruktúrájának és osztályharcának tanulmányozásában. Csak a felkutatott tények birtokában lehetett vizsgálat alá venni a közgazdaság és a politika kapcsolatát, a polgári osztály széthullását azokra a különböző rétegekre, amelyek egymással is belső harcot vívtak, párhuzamosan az osztályharcral és a nemzeti mozgalmakkal; s végül csak így fedhettük fel a munkásosztály tagoltságát is, az egyes munkásrétegek gyöngé kobézióját, sőt egymás közötti harcát is az egyes nemzetiségek szerint, amelyek csak később ébredtek magukra, s kezdtek társult erővel harcolni az uralkodó osztály, minden nemzet közös elnyomója ellen. Igen, Vajdaság történelme ebben a korszakban igazán tarka és bonyodalmas volt, nem lehetett benne egykönnyen eligazodni, kiváltképpen a tények ismerete nélkül. Sokféle érdek játszott közre pl. annak a ténynek a kiváltásában, hogy a szerb polgári pártok gyakran elszántabb harcot vívtak egymással, vagy pedig a román néppárttal — a vallási, illetve az egyházi-kolostori érdekekkel összhangban —, mint az úri Magyarország uralkodó osztályával, amely mind a két népet egyaránt leigázta. Ezt hosszú időn át a mi újabb kori történetírásunk nem akarta tudomásul venni, mint ahogyan nem akartak tudni erről a korábbi polgári, nacionalista beállítottságú történészek sem.

Említettem már, hogy 1918-ig ennek a polgári-nemzeti beállítottságú történetírásnak még meg volt a maga értelme. Ahogyan mondtam, érthetőnek tartom továbbá azt is, hogy a korábbi években elmerültünk a szociális romantikában, a citatológiában, majd pedig a tényleírásban. Ma azonban, amikor már elegendő adat áll a rendelkezésünkre, úgy tűnik, eljött a végső ideje annak — a szükséges első lépés, vagyis a történelmi anyag összegyűjtése után —, hogy a munka új területére térjünk át, vagyis hogy megtegyük az épp ennyire fontos második lépést is, amit minden tudományos ténykedés megkövetel, tehát hogy megkezdjük az általánosítást, a törvényszerűségek meghatározását, a következtetések levonását és az értékelések kimondását. Ki kell dolgoznunk állásfoglalásunkat az akkori osztály- és osztályközi, nemzeti és nemzetek közötti harcokról, nem feledkezve meg közben a tények további felkutatásának jelentőségéről.

Egy pillanatra megállnék az 1890—1918-as munkásmozgalom és osztályharc történetének kérdésénél. Ezt az időszakot már eléggé áttanulmányoztuk, felfedtük, megvilágítottuk. Ennek ellenére még mindig nem sikerült a maga teljességében vizsgálat alá vennünk az akkori osztályharcot, pontosabban az osztályjellegű és a nemzeti harc egymás közötti kapcsolatát a proletariátus, a dolgozó nép részéről. Még mindig nem adtunk teljes képet az osztályok közötti és az osztály-nemzeti harcról, mivel a *munkásmozgalom és általában a munkásosztály* történetét a legtöbbször elszigetelten vizsgáltuk, *elkülönítve a polgárság történetétől*, kiszakítva a maga egészéből: a polgári társadalomból, noha valójában az osztályharc ott játszódott le. *Elkülönítve tanulmányoztuk a közgazdaságot is*, a polgári osztály gazdaságtörténetét, jöllehet épp a közgazdaság küzdőterén zajlott le a szakszervezeti harc, amely összetevő részét képezte az osztályharcnak. Általában úgy jártunk el, hogy a könyv vagy tanulmány elején — kötelezően — megadtuk a kor gazdasági helyzetét, mint ami alapját képezi a politikai irányzatok és az osztályviszonyok történetének. Amikor azonban megkezdjük a munkásmozgalom történetének taglalását, megfélekedtünk saját bevezetőnkről, s a közgazdaságot egyáltalán nem hoztuk kapcsolatba a munkásmozgalommal, úgyhogy ez a két rész teljesen elszigetelődött egymástól, mintha közöttük semminemű kapcsolat nem állna fenn, s így a mozgalmat mindig *elkülönülten tárgyaltuk*, önmagáért, megfélekezve a közös térségről, ahol az osztályharc lezajlott, habár ezt a harcot semmiként sem érthetjük meg, ha nincs tudomásunk a másik, az ellenséges osztály ellenállásáról, harcáról. A munkásosztály küzdelme így gyakran úgy hatott, mintha nem is ütközött volna ellenállásba, mintha ellenfél nélkül folyt volna, s így nem egyszer olyan benyomást keltettünk, mintha a munkásságnak nem is lett volna ki ellen harcolnia. Nekem az a véleményem, hogy az osztályharcot és a munkásmozgalmat mindig a polgári társadalom története keretében kell bemutatnunk, sohasem hanyagolva el a polgárság történetének és harcának tárgyalását. Ehhez hasonlóan — úgy gondolom — a szerbek nemzeti harcát sem szabad *elkülönülten feldolgozni*, függetlenül 1) a többi leigázott nép közös harcától, 2) a munkásosztály nemzeti érzelmétől, valamint 3) a szerb, a román, a szlovák polgárok és munkások együttműködésétől — a magyar uralkodó osztály elleni és a nemzeti szabadságért folyó harcban —, de mindig szoros kapcsolatban a magyar dolgozó néppel. Mi erről a közös harcról — például a szerb és magyar haladó gondolkodású polgárok és még inkább a szerb és magyar munkások együttes küzdelméről — gyakran megfélekedünk, jöllehet még a legkifejezettebb szerb nemzeti forradalmárunk, Vasa Stajić is együttműködött a magyar munkásokkal és szocialistákkal és természetesen a szerb szocialistákkal is, mondjuk Laza Vukčević-tyel a magyar pénzüke és nagybirtokok elleni harcában.

E kapcsolatok történetét még mindig nem dolgoztuk fel eléggé, még nem tanulmányoztuk kielégítően, talán még mindig a már kihalt nemzedékek, pontosabban az egykori polgárság által vívott nemzeti harok hatása alatt. Nem szabad megfélekezni e nemzeti harc egyes jellegzetes részleteiről sem, mint például a borčaiak harcáról, akik már 1914 szeptemberében fegyvert ragadtak nemzeti szabadságuk kivívása céljából, majd pedig 1918 novemberében és decemberében már a szerb burzsoázia ellen lázadtak, amely Pancsován kisajátította a városi tőkét, s Borča dolgozó népétől robotot követelt.

Ha mindezeket a kérdéseket vizsgálat alá vennénk, akkor — valószínűleg — nem ítélnénk el minden ún. »magyarkodást« szerb részről mint reakciós jelenséget. A reakciós polgári sorstársak együttműködése szerb és magyar részről is mindenképpen reakciós magyarkodás volt, de a haladó erők együttműködését, mindenekelőtt a szocialista munkások egymás közötti kapcsolatát — internacionalista törekvésnek, a testvériség-egység megnyilvánulásának, forradalmi együttműködésnek kell tekintenünk, nem pedig reakciónak, reakciós jelenségnek.

Jóllehet mostanában gyorsított ütemben kutatjuk a korábban elhanyagolt gazdaságtörténelmet, ezt mégis csak a legkritikább estében hozzuk kapcsolatba a politikai történelemmel, a politikai pártok történetével; ezt a kétfajta történelmet gyakran egymás mellett tárgyaljuk, párhuzamosan, minden kölcsönös összefüggés nélkül, holott ha a politikai történelmet a gazdaságra alapoznánk, világosabban megérthetnénk a magyar—szerb harcokat, és azokat a harcokat is, amelyeket a szerbség, a szerb polgárság egymással vívott, az a polgárság, amelynek struktúráját eddig alig vettük vizsgálat alá. Nem vizsgáltuk ki még kielégítően nemzetiségeink gazdasági-nemzeti struktúráját sem, valamint azt, hogy ez a struktúra milyen hatást gyakorolt a maga politikai mozgalmaira.

Ezzel szemben dicséretet érdemel például a Vajdasági Történelmi Kutatóintézetnek az a törekvése, hogy a szerb nép történelme mellett a magyarok, a románok, a szlovákok és a ruszinok történelmét is feldolgozza. Az intézet minden bizonnyal nem feledkezik meg majd róla, hogy a feldolgozott anyagokat később egységes egészévé fűzze egybe — megadva ezzel egyrészt soknemzetiségű tartományunknak, Vajdaságnak, másrészt pedig egész Jugoszlávia egy részének szintetikus történelmét.

Úgy hiszem, történetírásunk itt kifejtett tételei a legjelentősebbek az 1887—1918-as időszak történelmével kapcsolatban, s ugyanígy az itt kiemelt kérdések és feladatok a legfontosabbak, amelyek a legközelebbi jövőben megoldásra várnak.

J E G Y Z E T E K

1. Kristó Gyula: *Korai levéltári és elbeszélő forrásaink kapcsolatához*. Szeged, 1966. Acta Historica, XXI. kötet.
2. Lásd az ismert Zentai Füzeteket is, amelyek a város monográfiájához szolgáló anyagot teszik közzé.
3. Szerémi György: *Emlékirat Magyarország romlásáról (1484—1543)*, illetve eredetiben: Georgii Sirmiensis: *Epistola de perdicione regni Hungarorum*. Pest, 1857. — Brodaries István: *Igaz leírás 1527-ből* (a mohácsi csatáról). Latin nyelven jelent meg, Krakkóban.
4. Machiavelli: *Firenze város története, 1526*.
5. Lőrinc Péter: *A kétércű Szentkláray Jenő és a bándti sovínizmus*. A Hungarológiai Intézet Tudományos Közleményei. 4. szám, 36—37 és 43. oldal.
6. Lőrinc Péter: *Két úttörő, két hullócsillag*. Előbbi kiadvány. 14. szám, 30—42. oldal.
7. Nagy Sándor: *A jobbdágyság története*. Becskerek, 1891. Különösen az 56—59. oldal.
8. Poznán Jolán: *Fraengeschlecht bei den Balkan Christen, 1901*. — *Magyarok és Balkán-szlávok, 1903*. — *A magyar történelem vezéreszmék szerinti tanulása, 1904*. Lásd: *Két úttörő* . . . Közlemények. 14. szám, 16—30. és 39—40. oldal.
9. *Godišnjak istoričara Vojvodine*. Újvidék, 1951.
10. *Zbornik Matice srpske za društvene nauke*. 1955. évi 11. szám.
11. Ugyanott, 6. oldal.
12. Ugyanott, 8—9. oldal.
13. Ugyanott, 9—13. oldal.
14. Ugyanott, 16—17. oldal.
15. Saját munkáimon és jegyzeteimen kívül legfőképpen Živan Kumanov bibliográfiai jegyzékeit használtam fel, amelyek a *Rad Vojvodanskih muzeja* c. folyóirat 1—20. számában jelentek meg, abban a folyóiratban, amely az utóbbi években a nemzetiségek nyelvén megjelenő irodalmat is figyelemmel kíséri.

A NÉPFELSZABADÍTÓ HÁBORÚ KRÓNIKÁINAK JELENTŐSÉGE A MAI OKTATÓ-NEVELŐ MUNKÁBAN

A felvetett témában rejlő kérdésre nem könnyű választ adni. S a felelet több oknál fogva sem lehet teljes. Mint absztrakt megállapítás, mindannyiunk számára ismeretes, hogy a helytörténetnek¹ (és nem csupán a helyi jellegűnek) kivételes jelentősége van a korszerű oktató-nevelő munkában (minden szinten és mindenfajta tanintézetben), különös tekintettel arra, hogy ezek a krónikák, alapvető tartalmukban történelmi képet adnak a népfelszabadító háború és a szocialista fegyveres forradalom folyamatairól a társadalom bázisában, az emberi és az anyagi erőforrások színhelyén. Ugyanakkor azonban, még ha vannak is bizonyos eredményeink az egyes helységekhez, partizánegységekhez, börtönökhöz, táborokhoz kötődő krónikák, megemlékezések (amelyeket a népfelszabadító háború résztvevői vagy más olyan honfitársaink írtak, akik külföldön harcoltak az ellenállási mozgalmakban, a partizán- és más egységekben), továbbá naplók, emlékiratok, kiemelkedő forradalmárokról szóló életrajzok megírásában és megjelentetésében, ami távolról sem kielégítő, azt is feltétlenül szem előtt kell tartanunk, hogy a helytörténeti krónikák elkészítésével mi csupán mostanában végezzük el azt a feladatot, amelyet a civilizáltabb (iparilag fejlettebb) országok (amelyek nem kényszerültek állandó harcra saját szabadságuk és fennmaradásuk biztosítása céljából) már sokkal korábban teljesítettek. Ismeretes, hogy számos civilizált országban minden helységnek megvan a maga monográfiája. Magától értetődő, hogy a szocialista társadalmi viszonyok kiépítésének feltételei között,² kiváltképpen amikor ezt öngazgatási alapon tesszük, a helytörténeti krónikáknak és monográfiáknak még nagyobb a jelentőségük, éspedig nem csupán a korszerű oktató-nevelő munka szempontjából, hanem az össztársadalmi folyamatokra nézve is a kérdéses vidéken és egész közösségünkben.

Az ilyen krónikák jelentősége annál nagyobb, minél jobb minőségű a kiadvány a feldolgozás és a stílus tekintetében, és külön az eszmei-tudományos hozzáállást illetően. Az említett okoknál fogva (talán elsősorban), és egy bizonyos fokú inercia miatt is, ami az ilyenfajta irodalom iránt megnyílvánult, de amit — örömmel állapíthatjuk meg — ma már túlhaladtunk (még ha ez a túlhaladás csak a legújabb időkben következett is be), igen csekély pedagógiai tapasztalatokkal rendelkezünk a krónikák hasznosítását illetően a korszerű oktató-nevelő munkában, bármilyen rendű vagy rangú iskoláról legyen is szó. Úgy hiszen, jórészt ugyancsak erre, de nem csupán erre az okra vezethető vissza az is, hogy a pedagógiai irodalomban viszonylag még mindig szegényes az az anyag, amely a népfelszabadító háború és a forradalom eseményeivel foglalkozik a szülőföld tanítása keretében. E tekintetben ugyan nincs hiány egyéni erőfeszítésekben a megfelelő szakemberek részéről, akik figyelmet és elismerést érdemelnek, de még mindig kevés az erre irányuló szervezett munka, a kutatás, a feladatok tisztázása és részletezése. Szórványos kutatások történtek

csak (kérdőívek útján), mint amilyen például az az informatív célú elemzés volt, amelyet ismert tanárok egy csoportja készített el (a harcosszövetség köztársasági bizottsága hagyományápoló albizottságának megbízásából) egy adott téma keretében, amely azzal foglalkozott, hogy a népfelszabadító háborúról szóló krónikák milyen mértékben válhatnak forrásává a forradalmi hagyományok ápolásának. A véleménykutatás negyven általános és néhány középiskolára, több városi és népkönyvtárra, valamint az újvidéki, a zaječari, a kruševaci és a környékbeli levéltárak könyvtáraitra terjedt ki.

A problémákkal, amelyeket az eddigiekben kifejtettem, nem kívánom igazolni magam a téma feldolgozásában. Legfőbb törekvésem az, hogy a történelmi iratok társadalmi-eszmei jelentőségéből kiindulva, és tudatában annak, hogy ezek a krónikák a dolgozó ember legvalószínűbb történetéről szólnak, amelyet a JKP vezetése alatt élt meg a kifejezetten éles nemzetközi ellentmondások közepette (melyek még mindig jelen vannak, és folytonosan újjászületnek), s amelyek bizonyos értékeléseket, példákat, sugalmazásokat és javaslatokat is tartalmaznak, még inkább kiemeljük és hangsúlyozzuk ezeknek kivételes oktatási-nevelési, társadalmi-politikai és eszmei jelentőségét öngazgatási alapokra épülő egész szocialista fejlődésünk alakulására nézve az új alkotmány szellemében, s nem utolsósorban a társadalmi és történelmi tudat kialakítása tekintetében, kiváltképpen amikor társadalmunk fiatal tagjairól van szó. Történelmi tudatunk formálásában figyelembe kell vennünk — ahogyan dr. A. Mitrović mondja —, hogy:

»A történelem nem csupán a múltat jelenti, hanem sokkal inkább: az emberiséget minden időben. A „történelem” maga az emberi folytonosság, vagy, ha úgy akarjuk, az ember *múltja*, de az ember *jelene* és az ember *jövője* is. Ez egyúttal azt jelenti, hogy a *jelen* a *múltból* ered, de magában foglalja a *jövőt* is.«⁴

Magától értetődik, hogy a krónikák (monográfiák) voltaképpen jelentős forrással az átfogó tudományos történelmi műveknek. Emellett azonban önmagukban véve is elegendőek ahhoz, hogy a szülőföld tanítása keretében igazolják megállapításunkat a történelmi tudat lényegéről, s hogy jelentős hatást gyakoroljanak a szocialista társadalmi tudat kialakulására.

NÉHÁNY SZÓ A KRÓNIKAÍRÁS FEJLŐDÉSÉRŐL

A krónikaírási irányuló tevékenység a harcosszövetség tartományi bizottságának szervezésében kezdődött el 1951-ben, miután a Jugoszláv Harcosszövetség Központi Bizottsága, 1950. november 12-én megtartott bővített ülésén meghozta erre vonatkozó határozatát. A harcosszövetség tartományi bizottsága mellett az akcióba csakhamar bekapcsolódtak a harcosszövetség helyi szervezetei is, s a helyi, a területi, továbbá az egyes börtönökről, táborokról és harci egységekről szóló krónikák megírására irányuló tevékenység, kisebb megszakításokkal azóta is tart. A harcosszövetség tartományi bizottsága keretében mint önálló szervezeti egység a célból alakult meg (a mai 1965-ben) a *Vojvodina u borbi* c. kiadványok szerkesztő bizottsága, amely csakhamar kidolgozta hosszú távú kiadói tervét. Erre a munkára nagy szükség van, kiváltképpen minthogy hiányos levéltári anyagokkal rendelkezünk, amin egyáltalán nem csodálkozhatunk, ha tudjuk, hogy milyen súlyos körülmények között fejlődött ki a JKP

vezetésével forradalmi munkásmozgalmunk a polgári Jugoszláviában, s éppígy a népfelszabadító háború is, illetve a szocialista fegyveres forradalom. Az egyes helységekről, területekről, börtönökről, koncentrációs táborokról és harci egységekről szóló krónikák és más monográfiák, illetve gyűjteményes kiadványok alapját a visszaemlékezések képezik. Az ilyen visszaemlékezéseknek — különösen azoknak, amelyek alapján, más forrásokmányaok felhasználásával és a háború más résztvevőivel együttesen, kollektív munkával teljességre törekvő krónikák készültek — többszörös értékük van. Ezekből szemléletesen kiderül, hogy milyen szervezeti formákban és milyen mértékben valósult meg a JKP platformja a felszabadító háborúra vonatkozólag a tömegek mozgósítása szempontjából, megfigyelhető továbbá a népfelszabadító háború és a forradalom legfőbb vívmányainak és attribútumainak kialakulása, de éppígy az is, hogy egyes környezetekben milyen káros volt a baloldaliság, ami súlyos következményekkel járt a mozgalomra nézve.

A helységek, a börtönök és táborok krónikájának, történetének megírására irányuló tevékenységet a községi szerkesztőségekben és megfelelő intézményekben (levéltárakban, múzeumokban) szervezték meg, de a sikeresebb krónikákat, emlékiratokat, gyűjteményeket, a népfelszabadító háborúra vonatkozó visszaemlékezéseket és a kiemelkedő forradalmárok életrajzeit a *Vojvodina u borbi* c. kiadványsorozat keretében is megjelentették.⁵

A nemzetiségek nyelvén a lapkiadó vállalatok szervezték meg ezt a munkát önkezdeményezésre, s így az egyes lapokban is számos krónika, visszaemlékezés és más összefoglaló írás jelent meg a népfelszabadító háború témájára. Különösen jelentősek azok a kiadványok, amelyek általános képet festenek az egyes nemzetiségek (a magyarok, a szlávok, a ruszinok) részvételéről a fegyveres szocialista forradalomban, a két háború közötti forradalmi munkásmozgalmában, vagy a még korábbi szocialista jellegű mozgalmakban, akár általános, akár helyi viszonylatokról is van szó bennük. Hogy milyen kiadványokra és kiadókra gondolok, azt részletesen felsorolom a mellékelt áttekintésben, amely a felszabadulás óta máig megjelent idevágó irodalomról készült.⁶

Ezt az áttekintést a szóban forgó krónikákról azért dolgoztam ki, hogy még szemléletesebbé tegyem e tevékenység továbbfejlesztésének szükségességét, ami mint történelemkutató mozgalom elsősorban a harcosszervezetek kezdeményező készségének és elkötelezettségének köszönheti eddigi eredményeit.

A visszaemlékezések és más háborús irodalmi anyagok összegyűjtésére irányuló munkát azonban (akár krónikákról, akár másfajta történetírói munkákról és kiadványokról is van szó) most már a megfelelő tudományos tartományi intézeteknek kell átvenni, hogy az eddigi tapasztalatok felhasználásával még nagyobb szakértelemmel, eszmei tisztánlátással és megfelelő minőséget szavatoló módszeres eljárással tovább fejleszthessék ezt a tevékenységet. (Véleményem szerint a krónikákon és más kiadványokon folyó munkát, amelyet a ma *Vojvodina u borbi* c. kiadványsorozat szerkesztő bizottsága végez, a Vajdasági Történelmi Kutatóintézetnek kellene átvennie.) Ily módon szervezettebben jönnének létre a kedvezőbb feltételek a megfelelő pedagógiai intézetekkel és közoktatási intézményekkel való együttműködéshez, ami mind elősegítené, hogy a népfelszabadító háború témájára és motívumaira írt krónikák (monográfiák) és más kiadványok sokoldalúbban, szélesebb keretek között és életszerűbben nyerjenek alkalmazást a tantervekben és a korszerű oktató-nevelő munkában.

Márpedig ennek rendkívül nagy lenne a jelentősége, a tekintetben, hogy az ifjú nemzedéket, az öngazgatási alapokra helyezett szocialista társadalom eljövendő építőt a forradalmi hagyományok szellemében nevelhessük fel.

A KRÓNIKÁK TARTALMÁNAK TÖRTÉNELMI-TÁRSADALMI ÉS PEDAGÓGIAI ÉRTÉKE

A krónikák tartalmának történelmi osztályjellegük van. Ezek a történetek különleges lehetőséget nyújtanak ahhoz, hogy közelebbről megismerhessük a népfelszabadító háború és a szocialista fegyveres forradalom alapvető tartalmi elemeit és erőviszonyait. Arra készítetnek és imperatív megkövetelik, hogy a forradalmi folyamatokat (interdiszciplinárisan) tanulmányozzuk és minden vonatkozásukban feldolgozzuk, mégpedig a maguk teljességében, úgy, ahogyan egy-egy helység (főként egy-egy falu, vagy valamely város), egy-egy vidék életében és harcában végbementek, hiszen minden ilyen helység és vidék emberi és anyagi erőforrását képezte a forradalomnak, onnan indultak ki azok a folyamatok, amelyek később elvezettek a néphatalom — a népfelszabadító bizottságok — megalapozásához, kifejlődéséhez és működéséhez, s amelyek a párt-szervezetek irányításával megszervezték és tömegessé tették az antifasiszta szervezeteket, a helyi katonai alakulatokat, ami mind értékes tanulmányként, jelentős tapasztalatként hasznosítható az általános honvédelem rendszerének továbbfejlesztése érdekében is. Ha így tekintünk a krónikák tartalmának történetírói értékére, ezzel nem tagadjuk a szubjektív tényezők szerepét, nem kisebbítjük jelentőségét a népfelszabadító háború és a forradalom fő eseményeinek (mint ahogyan egyesek gondolják), hanem épp ellenkezőleg, felfedjük nagy fontosságú szerepét a JKP Központi Bizottságának, élén Tito elvtárrsal, s megtaláljuk a párt igazi helyét a legfőbb eseményekben (mint amilyenek a legnagyobb ütközetek és azok a határozatok voltak, amelyek kialakították és megteremtették az új Jugoszláviát, minden köztársaságával és tartományával együtt), megtaláljuk helyét Jugoszlávia népének és nemzetiségeinek egységes forradalma, sőt az egész második világháború keretei között is.⁷

A krónikák általában hosszabb történelmi folyamatokat, egymást követő történelmi időszakokat fűznek elválaszthatatlan egységbe. A korábbi történelemhez viszonyítva többszörös jelentőségük van. Az egyes helységekhez, területekhez kötődő krónikák megírása szükségszerűen megköveteli, hogy bírálónan viszonyuljunk a korábbi helytörténeti leírásokhoz, amelyek rendszerint a polgári történetírási módszereken alapulnak. A korábbi történelmi események tárgyalásakor általában a legkiemelkedőbb szakemberek véleményét vesszük mérvdónak. E korábbi történelmi időszakok szempontjából a krónikák történetírói értéke abban van, hogy kitöltik a történetírásunkban észlelhető űrket, olyan eseményeket is feldolgoznak, még ha csak részlegesen is, amelyeket korábban egyetlen történetíró sem jegyzett fel. Ide tartoznak mindenekelőtt azok az események, amelyek a munkásosztály forradalmi mozgalmával, vagy még általánosabban nemzeteink és nemzetiségeink történelmével kapcsolatosak.

Végül, egy-egy helység vagy vidék népfelszabadító harcának és szocialista fegyveres forradalmának történetét ezek a krónikák időbelileg hosszabb folyamatban, egész folytonosságukban mutatják be, s így szerves kapcsolatba kerülnek a korábbi történelem leghaladóbb mozzanataival és eseményeivel, ami-

nek kivételes történelmi, de társadalmi és politikai jelentősége is van azokra a helységekre és vidékekre nézve, amelyek több nemzetiségűek.⁹

Ezért a krónikákon (és a résztvevők visszaemlékezésein) folyó munka építő, jellegű kihívást is jelent a tudományos intézetek és a tudományos dolgozók számára, arra készíti őket, hogy marxista szemlélettel, bíráló szellemben, átfogóbban, eszmeileg és tudományosan megalapozottabban tanulmányozzák és dolgozzák fel a még nem kielégítően megvilágított forradalmi eseményeket nemzeteink és nemzetiségeink történelmének korábbi időszakaiból.⁹

Ha helyesen dolgozzuk fel a forradalmi eseményeket az itt élő nemzetek és nemzetiségek korábbi történelméből, de különösen a munkásosztály szocialista mozgalmának történetéből, rámutatva minden múltbeli győngeségre, tévelygésre és érlelődési folyamatra, ez olyan hozzájárulás lesz a tudományos dolgozók részéről, ami a krónikák szerzői számára lehetővé teszi, hogy még jobb minőségű munkát adjanak a kérdéses eseményekkel, folyamatokkal és mozgalmakkal kapcsolatban. Ily módon a helytörténeti krónika, amely holnap még jobb minőségű lesz, mint a forradalmi bázis tanulmányozásának formája (mert elsősorban erre szolgál, de ugyanakkor visszanyúl a régi történelembe is, külön kiemelve a forradalmi eseményeket, folyamatokat és mozgalmakat), tárgítja a tanulók látókörét és felismerését a tekintetben, hogy helységük története nem esik kívül a szélesebb közösség és a nagyvilág történelmén, s olyan tanulság levonására készíti őket, hogy belátják: saját társadalmi tevékenységüktől és rátermettségüktől függ, milyen sorsa lesz szűkebb és tágabb társadalmi közösségünknek és nekik maguknak is. Eljutnak arra a felismerésre, hogy saját etikai, erkölcsi és emberi kvalitásaik és eszmei hozzáállásuk, saját társadalmi szocialista tudatuk az internacionalista szellem motívumával és elemeivel, azzal a szellemiséggel, amely képes megszabadítani az embert a nemzeti korlátozottság nyűgétől, mindez mélyreható okozati összefüggésben van egyik legjelentősebb forradalmi vívmányunknak — a testvériség és egység, a nemzetek és nemzetiségek egyenrangúsága, vívmányának továbbfejlődésével és egyre gazdagabb életre keltésével. Ahhoz, hogy ilyen irányban alakítsuk ki és fejlesszük tovább a fiatal nemzedék hazafias szocialista tudatát, számtalan példát és nagyszerű egyéniségeket találhatunk, amelyek mint megannyi gyöngyszem fénylenek a helytörténeti krónikák tartalmában. A tananyag kifejtésének ilyen világosan meghatározott eszmei irányvonalával még a legsúlyosabb és legtragikusabb sorsok és összeütközések is, egy-egy helység vagy nagyobb terület keretében, amelyeket szintén feldolgozhatnak a krónikák, tanulságként szolgálhatnak az ember előrehaladásához, az emberiség győzelméhez, ahhoz, hogy kiűzzük a vadállatot az emberből.

Ezt az éltető jelszót, a testvériség és egység jelszavát Tito mondotta ki 1941-ben, a következő évben pedig, ismert cikkében eszmei-politikai és elméleti szempontból is megvilágította, mint a forradalom legidősebb és leglényegesebb politikai kérdését az adott pillanatban. Tito mint marxista mélyen önmagában hordozza és eszmeileg mindinkább elmélyíti a testvériség és egység eszméjét, és folytonosan hangsúlyozza jelentőségét.

Ez a jelszó, amely a súlyos és tragédiákkal terhes háborúban és forradalomban harcunk zászlajaként szolgált és záloga volt minden győzelmünknek a fasiszta megszállók, valamint a hazai osztályellenség felett, ez a jelszó voltaképpen a nemzeti kérdés marxista szemléletét tükrözte, stratégiája és taktikája volt a nemzeti kérdés helyes megoldásának és életre keltésének az igazi szocialista társadalmi viszonyokért folytatott háborúban.

Sohasem szabad szem elől téveszteni, hogy népfelszabadító harcunk mélyen antifasiszta jellegű volt, s hogy ezt a jellegét a JKP már a háború küszöbén megszabta, miután világosan felfismerte a hazánkat és az egész világot fenyegető fasiszta veszedelmet. Ezért ez a harc, amelyet a JKP szervezett meg és irányított, a maga lényegénél fogva (az első harcok kezdetétől mindvégig) szocialista fegyveres forradalom is volt, mindazokkal a sajátos jelenségekkel és kvalitásokkal egyetemben, amelyek a mai világ kiélezett ellentmondásai közepette felvetődtek. Ennek tudatában érthetővé válik, hogy miért kerültünk szembe Sztálinnak forradalmunkkal kapcsolatos elképzeléseivel már a háború idején. A mi forradalmunk egyik legjelentősebb törekvése az volt (és ma is az), hogy minőségileg új, igaz szocialista viszonyokat hozzunk létre a nemzetek és nemzetiségek testvérisége, egysége és szociális egyenrangúsága tekintetében már a népfelszabadító háború keretei között is.

Ily módon a krónikáknak, amelyek ennek a kérdésnek is mindig elegendő teret és figyelmet szentelnek, igen csak növekszik a jelentőségük a korszerű oktató-nevelő munkában, hiszen öngazgatású szocialista közösségünkben az itt élő nemzetek és nemzetiségek testvérisége, egysége és egyenrangúsága eszméjének — aminek itt létfontosságú a jelentősége, különösen Vajdaságban, és ami új emberi, kvalitásokkal és vívmányokkal gazdagítja a nemzeti individualitást — gerincét kell képeznie az ifjú nemzedék nevelésére irányuló mindennemű munkának. Ennek az eszmének kifejezésre kell jutnia nemcsak a történelem tanításában, hanem a nyelvtanulásban, a szépirodalomban, a sportban és a dalban is (amiről egy nemrég elhangzott vitában igen szépen és okosan szolt egy elvtárs a szabadkai pedagógiai akadémiáról) ...

Ilyen nevelői és társadalmi célok szem előtt tartásával a népfelszabadító háború motívumaira épülő korszerű nevelői munka lényegében véve a marxista képzés és nevelés sajátos formája, hiszen a fiatalok körében éltetően fejleszti a szocialista szellemiséget, a szocialista társadalmi tudatot.

Ez képezi lényegét az eszmei kapcsolatnak és kontinuitásnak forradalmunkban, amely a mai öngazgatásos szocialista fejlődés folyamataiban folytatódik.

* * *

Hangsúlyozni kívánom, hogy a krónikáirók munkája kiterjed a régi és újabb települések kialakulására is, valamint az egyes helységek lakosainak részvételére a népfelszabadító háborúban és a forradalomban, aminek ugyancsak nagy a jelentősége a Vajdaságban, illetve az országban élő nemzetek és nemzetiségek testvériségének és egységének erőfeszítésében.

Amikor a régi települések krónikáiról van szó, ki kell emelnem, hogy ezek az írások jelentős mértékben hozzájárulhatnak a helyes történelmi szemlélet kialakulásához e települések lakosainak az első világháborúban való önkéntes részvételéről. Erre azért kell rámutatnom, mert itt-ott még mindig éreztetik hatásukat a JKP régi recidívái azokból az időkől, amikor a pártvezetőséget még politikai és eszmei gyöngeségek terhelték az önkéntesek (a dobrovoljacok) helyzetének megítélésében, az első világháborúban való részvételük tekintetében, és még inkább Vajdaságba való betelepítésük ténye, valamint Jugoszláviának mint mesterséges állami közösségnek a kialakulása szempontjából. Ezért és nyilván más okokból is egyes szakmunkákban (amelyeket milyenségüknél fogva semmiképpen sem tekinthetünk tudományos munkának), noha a munkásmozgalom történetét tárgyalják a szocialista eszmék megfogalmazásától és kifeje-

lődésétől kezdve egészen a mai napokig, bizonyos irrelevanciával siklanak át azon a kérdésen, hogy mit jelentett Jugoszlávia létrejövetele — függetlenül annak polgári társadalmi jellegétől és rendszerétől — az újonnan kialakult helyzetben és körülmények között Európában, ahol nem létezett többé egy erős Csiztrák—Magyar Monarchia, a cári Oroszország helyét pedig a fiatal szovjet köztársaság foglalta el, miután megvédte és megerősítette rendszerét a kapitalista intervenciókkal szembeni harcban.¹⁰

Megjegyzem, léteznek e kérdéskörrel kapcsolatban komoly tudományos feltárások is, de csupán kisebb tudományos értekezések formájában,¹¹ tehát nagy szükség lenne mélyrehatóbb és átfogóbb tanulmányokra.

Ezúttal elegendő lesz, ha csupán azt tekintjük át, hogy mit ír a JKSZ programja Jugoszlávia első világháború utáni létrejöttének történelmi jelentőségéről. Soha nem szabad megfeledkeznünk arról, hogy az első világháború szóban forgó önkéntesei olyan emberek voltak, akik fegyverrel a kezükben segítették elő Jugoszlávia megszületését. Még kevésbé szabad szem elől tévesztelnünk azt a tényt, hogy az önkénteseket (a dobrovoljacokat) semminemű történelmi felelősség nem terheli amiatt, hogy az új államot (a SZHSZ Királyságot) nem demokratikus módon hozták létre, hanem »az imperialista nagyhatalmak befolyása alatt és a hazai burzsoázia osztályérdekeivel összhangban«, hiszen az önkéntesek elhatározása, politikai és erkölcsi motiváltsága, sőt az önkéntesek katonai egységeinek nemzetiségi összetétele is egyértelműen »a szerb, a horvát, a szlovén, a macedón és a Crna Gora-i nép évszázados egyesülési törekvéseit« fejezte ki és juttatta érvényre.¹² Végül ezek az emberek, mint jól tudjuk, főleg, ami a Vajdaság területén őket illeti, túlnyomó többségükben részt vettek a népfelszabadító háborúban és a forradalomban, és még jelentősebb volt fiaik és lányaik részvétele ebben a fegyveres harcban.¹³

• • •

Ahhoz, hogy teljesebben áttekintsük és felbecsüljük a helytörténeti krónikák és a népfelszabadító harc mótívumaival foglalkozó más kiadványok szerepét és jelentőségét a korszerű oktató-nevelő munkában és ezen túlmenően is, kollektív erőkkkel mélyrehatóbb pedagógiai-eszmei elemzésekbe kellene fogunk. Én a magam részéről csupán egyetlen példát említenék arra, hogy miképpen hasznosíthatók a krónikák a tanításban, s hogy milyen társadalmi és kulturális hatása lehet a helytörténeti krónikának abban a környezetben, amelyre vonatkozik.

Példaként Kamenica krónikáját veszem elő, amelynek címe: *Nemirno ognjište* (Nyugtalan tűzhely). Írta Miloš Lukić, a helybeli általános iskola igazgatója.¹⁴

Kamenica azok közé a harcos helységek közé tartozik Szerémségben, amelyről elsődleges elképzeléseinken alapuló tervünk szerint nem akaratunk krónikát írni. Általában az volt a véleményünk, hogy csak a túlnyomórészt felkelők által lakott helységekről kell krónikát írni, azokról, amelyek a háború alatt szabadok vagy legalább félig szabadok voltak. Kamenica viszont a háború idején a szabad terület peremén helyezkedett el, amelytől a szabad területre eső legközelebbi helység, Ledinci mindössze néhány kilométernyi távolságban feküdt. A felszabadító mozgalom Kamenicán, mint ahogyan azt a krónika igazolja, rendkívül erőteljes, szervezett és tömeges volt. Épp a mozgalom itteni tagjai révén sikerült már 1941-ben behatolni a domobránok közé, és együttmű-

ködésre lépni velük. Ez az együttműködés évről évre gyümölcsözőbbé vált, jól lehet nagy nehézségek, egyéni és kollektív tragédiák kísérték nyomon. Végso kimenetele ismeretes: 1944 szeptemberében az egész domobrán helyőrség tömegesen csatlakozott a Fruška Gorán a partizánokhoz.

A krónikát 600 háztartás vásárolta meg Kamenicán, ahol az 1953. évi ősszelírás szerint mintegy 1000 család élt. Az említett 600 háztartásnak kb. 50 százalékában horvát család él. Ehhez azt is hozzá kell tennünk, hogy a *Nemirno ognjište* a helyi könyvtár legolvasottabb könyve. Olyanok is elolvasták már, akik soha azelőtt egyetlen könyvet sem vettek még a kezükbe. A tanügyi munkások is bőségesen élnek vele tanítás közben. A népfelszabadító háború elesett harcosainak emlékművénél, a koszorúzási ünnepség alkalmával, a plonírosztog előtt azt a szöveget olvassák a krónikából, amely egy ifjú kommunista leány, Nada Ljubojević—Tiha hősi haláláról, kivégzéséről szól. Nadát nem nyilvánítták néphőssé, ő mégis a hősiesség mintaképe abban a környezetben, ahonnan származik.

A kamenicai tanügyi munkások hangsúlyozzák, hogy a krónikában találják meg a legközelebbi és egyben a legalkalmasabb példákat az ifjúság forradalmi szellemében, a népfelszabadító háború forradalmi hagyományainak szellemében való neveléséhez.

Meggyőződése, hogy a szóban forgó krónika tartalmi elemeire épülő kulturális hagyományok hatására néhány éven belül szerteágazó alkotó tevékenységek alakulnak majd ki a fiatal nemzedék, maguk a diákok körében, akik között, okkal lehetjük, olyan ifjú tehetségek is felnövekszenek majd, akiket különféle művészi megnyilatkozásaikban a krónika tragikus, hősi és más eseményei fognak megihletni.

A felsőbb osztályok diákjai már ma is sikeresen használják fel (különféle jellegű) munkáikban a krónika tartalmát. Írásaik az irodalmi összejöveteleken olvassák fel, vagy pedig a történelemórán folytatnak róluk vitát, amikor szülőföldjük történetét kapcsolatba állítják az ország és a világ történetével. Így például az egyik kitűnő előmenetelű diáklány prózaversében az ősi Kamenicát egy öreganyó szimbollizálja, aki a nyugtalan tűzhely minden szélviharát kiálta, és sikeresen átkelve a számos letűnt civilizáció vérzivatarán eljut a mi szabadságtól fénylő világunkba.

Végül még egy jelentős tanulságot vonhatunk le az említett példából. Az a tény, hogy mintegy 300 horvát család vásárolta meg a krónikát, habár a lakosság szerb és horvát része nem ugyanilyen arányban vett részt a fegyveres forradalomban, annak eredménye, hogy a krónika történelmileg helyesen dolgozta fel a falu részvételét a népfelszabadító háborúban. A krónikának sohasem szabad mennyiségileg szembeállítani az egyes nemzetek vagy nemzetiségek részvételi arányát a népfelszabadító harcokban, mert ez tudománytalan, eszméileg és politikailag hibás eljárás lenne. A forradalomra mindig mint hosszabb, befejezetlen történelmi folytonosságra kell tekintenünk, amely időbelileg mindig messzebbre nyúlik ki, mint valamely lezárt szakasza. Ez esetben a népfelszabadító háború egyben szocialista fegyveres forradalom is. De a forradalom tovább folytatódik a differenciálódás szüntelen folyamatában. A helytörténeti krónika mint történelmi-kulturális alkotás csak akkor válhat objektív előfeltétellé a kedvező irányvételű eszmei-politikai, nevelői és kulturális tevékenységnek az iskolában, a faluban és általában a nép körében, ha így fogjuk fel a dolgokat. Ezt igazolja a kiemelt kamenicai krónika példája.¹⁵

ZARADÉKOK

Amellett, amit már megállapítottunk, kimondhatjuk, hogy a krónikáknak — amelyek sorába, nem győzöm hangsúlyozni, mindig beletartoznak a népfelszabadító háború és a forradalom résztvevőinek visszaemlékezései is — mint forrásműveknek is rendkívüli a jelentőségük a különféle művészi alkotások (dalok, regények, novellák, vagy pl. televíziós és rendez filmek stb.) szempontjából, amelyek a mai haladó társadalmi mozgásokra és eszmei áramlatokra is serkentőleg hatnak szocialista öngazgatású társadalmunk bázisában.

Ennek a gazdag forradalmi történelmi hagyatéknak és a maga forrásainál keletkezett alkotásoknak (amelyek még inkább gazdaggá és éltetővé teszik), elsősorban mint irodalmi műveknek, amelyeket a szülőföld tanításának különféle tantárgyai keretében használhatunk fel, öngazgatású szocialista társadalmunkban különleges hatásuk van a szocialista társadalom etikai és erkölcsi értékeinek fejlődésére a fiatal nemzedék körében. Mint ahogyan egyes elemzések tanúsítják azonban, tanúi és vétkesei vagyunk annak is, hogy a mögöttünk levő több éves időszakban a tantervekben és programokban mindinkább visszaszorultak a népfelszabadító háború és a szocialista fegyveres forradalom motívumai. Így például az egyik felmérés szerint a szerbhorvát nyelv tantervében és programjában, s éppígy az (általános iskolák számára készült) olvasókönyvekben a felszabadulás óta minden újabb kiadásban folyamatosan tovább csökkent a népfelszabadító háború és a szocialista forradalom motívumait feldolgozó irodalom. Ugyanilyen a helyzet a házi olvasmányok tervezésével kapcsolatban is.

A középiskolákban (gimnáziumokban) »a népfelszabadító háborúval és a forradalommal foglalkozó irodalom jelentéktelen mértékben van jelen az első és a harmadik osztály programjában, valamivel bőségebben megtalálható a negyedik osztályos anyagban, míg a második osztályban teljesen hiányzik.«¹⁶

Ezt az adatot azért említtem, mert az olvasókönyvek szerzői és a tantervkészítő bizottságok jelentős részleteket vehetnének át a különféle krónikákból és a résztvevők visszaemlékezéseiből.

Jó szolgálatot tehetnének ezek a szövegek az általános és középiskolások számára készülő történelmi olvasókönyvek összeállításakor is, aminek különösen akkor lenne nagy jelentősége, ha sokoldalúbban akarnánk megmagyarázni és megvilágítani a népfelszabadító háború és a forradalom történelmi eseményeit, valamint a forradalmi munkásmozgalmat, amely a két háború közötti időszakban a JKP vezetése alatt ment végbe.¹⁷

A krónikaírói munkát mint a népfelszabadító háború és a társadalom bázisában lezajlott forradalom tényeinek feltárására irányuló kutató tevékenységet az eddiginél sokkal inkább tovább lehetne fejleszteni a történelmi tan-székeken is, hogy gyorsabban kiképezhessük legmaibb történelmünk tudományos dolgozóit. Miért ne lehetne magiszteri munkának vagy doktori disszertációnak tekinteni valamely helység vagy terület monográfiáját?

A krónikák és a résztvevők visszaemlékezései, sőt azok a történelmi leírások is, amelyek a népfelszabadító háborúban és forradalomban meghatározott tevékenységet kifejtő emberekről szólnak, s amelyeket visszaemlékezések és más forrásanyagok segítségével állítottak össze (mint amilyen például Ž. Pucarević rövid beszámolója volt *A partizántanítók arculatáról*, noha ezt inkább csak vázlatnak tekinthetjük), nagyszerű lehetőségeket kínálnak filmforgatókönyvek és más dramatizált szövegek megírásához.

Szemmel látható tehát, hogy a krónikák jelentősége a korszerű oktató-nevelő munkában többrendbeli minden iskolában és a tanítás minden fokozatán, s hogy tartalmuk rendkívüli lehetőségeket kínál az újabb alkotásokhoz, amelyek a forradalmi hagyományok ápolásának és a harcok forradalmárok tulajdonságaihoz való hasonulásnak fontos segédeszközei lehetnek, egyre bőségesebb lehetőségeket kínálva az iskolai szabad tevékenységhez. A krónikairásnak azonban mint kutató tevékenységnek és mint irodalmi ténykedésnek ennél tágasabb és több irányú dimenziói is vannak.

Ezért ma minden mérvadó tényezőnek (gondolok itt elsősorban a társadalmi-politikai szervezetekre és a megfelelő szakintézetekre) arra kell törekednie, hogy még szervezettebbé és következetesebbé tegyék a krónikairásra irányuló munkát, hiszen ez egyenes követelménye a mai határozott irányú öngazdátói fejlődésnek.

Külön hangsúlyoznunk kell azt is e téma keretében, hogy a krónikák hasznosítását a korszerű oktató-nevelő munkában pedagógiaiilag és módszertanilag az eddiginél sokkal, de sokkal jobban fel kell dolgoznunk a szakemberek kollektív bevonásával. Ebben a munkánkban megfelelő eszmei és politikai érzékenységgel kell eljárunk, szembe kell helyezkednünk minden nemzeti szűkebb-létséggel, mindennemű lokalizmussal, amikor például az olvasókönyvek szövegeinek megválogatásáról vagy a házi olvasmányok meghatározásáról van szó. Erre kötelez bennünket, s ehhez nyújt eszmei-politikai és elméleti támpontot a JKSZ X. kongresszusának minden írásbeli anyaga, valamint a Jugoszláv Kommunista Szövetség programja.

Mindig tudatában kell lennünk annak, hogy helytörténeti szempontból is azok a legfontosabb harcok és események, amelyeknek formálásában közvetlenül részt vett a JKP vezetősége, élén Tito, elvtárssal, noha a helyi eseményeket sem szabad a háttérbe szorítani, hiszen azokon keresztül ismerjük meg saját létünket. — forradalmárjainkat, akik döntően kihatottak a győzelemre, s tetteik lényegét jelentik a szocialista forradalomnak.

Magától értetődik, hogy az egyes eseményekről szóló szövegek összeválogatásakor (az olvasókönyvek és programok számára) megfelelő arányba kell állítanunk a helytörténeti eseményeket és folyamatokat az általánosabb jelentőségű tartományi és köztársasági eseményekkel, minden köztársaságunkra kiterjedően (ha nem is azonos részarányok szerint), egészen az országos jelentőségű eseményekig, szem előtt tartva a forradalmi folyamat egységességét, az események kölcsönhatásait és okozati összefüggéseit, rámutatva arra, hogy milyen kapcsolatban álltak a helyi jellegű események az általános történelmi folyamatokkal, a népfelszabadító harcokkal, Jugoszlávia nemzeteinek és nemzetiségeinek fegyveres szocialista forradalmával.

A fenti szöveg mint közlemény hangzott el egy újvidéki tanácskozáson, 1973. szeptember 22-én.

1. A azóban forgó krónikák többségükben egy-egy helység monográfiáját adják, s csak feltételelesen nevezzük őket helytörténeti krónikáknak.
2. Tadić: Felazólás a vajdasági történezeak tanácskozásán Szabadkán, 1966. december 10-én. 464. o. 8. számú jegyzet A Vajdasági Történezeak Egyesületének Kiadása. Újvidék, 1967.
3. A véleménykutatásról szóló tájékoztatóban, amelyet Ismert tanárok egy csoportja dolgozott ki (a harcoszövetség köztársasági bizottsága hagyományápoló albizottságának felkérésére) 40 általános és néhány középiskolára (egy-egy gimnáziumra, egészségügyi középiskolára, tanítóképzőre, közgazdasági középiskolára és az Ipari tanulók iskolájára), valamint az újvidéki, zaječari, krusevacl és környékbeli városi és népkönyvtárakra, levéltárakra kiterjedően, a pozitívumok és negatívumok felsorolásában egyebek között az áll, hogy a krónikák és más történelmi visszaemlékezések a népfelzabadtó harcokból kiemelkedő helyet foglalnak el a legkeresettebb könyvek ranglistáján. Mint kötelező és kiegészítő irodalmi anyagokat sokoldalúan felhasználják őket (mégpedig nemcsak a helyi jellegű krónikákat, hanem az ország más vidékeiről származókat is) az anyanyelv tanításában, a természetrajzban, a szülőföld történetében, sőt a képzőművészeti és testnevelési órákon is. Megjegyzik továbbá, hogy nagyon kevés az olyan városi vagy népkönyvtár, amely nincs ellátva bőségesen ilyen krónikákkal és más irodalmi anyaggal a népfelzabadtó háború témájával. (Rade Vujović tájékoztatója: *Hronike iz NOB kao izvor za negovanje revolucionarnih tradicija*. Elhangzott 1968. április 19-én.)
4. Dr. Andrej Mitrović: *Istorijska svest*. Az első jugoszláv szimpozion a történelemtanításról. Újvidék, 1972.
5. A népfelzabadtó háborúra vonatkozó teljes anyag összegyűjtésére és feldolgozására vonatkozó tevékenység a párt kezdeményezésére indult meg, a tartományi pártbizottság utasítása alapján — *Potsetnik za prikupljanje grade za izložbu narodnooslobodilačke borbe i obnove i izgradnje* (1947. január 20.). A tartományi pártbizottság minden blzonnal a JKP Központi Bizottságának utasítása aszerint járt el. Az anyaggyűjtésnek ebben az első időszakában különösen a Szerb Matica fejtett ki jelentős tevékenységet, miután ennek az intézménynek nagy tapasztalatai vannak a kulturális hagyatékok megóvásában. Később, 1947. május 30-án létrejött a Vajdasági Múzeum, és ez folytatta a népfelzabadtó háborúra vonatkozó anyag gyűjtését, mégpedig a társadalmi-politikai szervezetek közvetlen segítségével és szervezésében a Népfőfront keretében, majd mindinkább beért a gondolat, hogy erre a feladatra egy még megfelelőbb szakintézetet kell létrehozni. Erre mégis csupán néhány év elteltével került sor. Először is, 1952. szeptemberében megalakult a tartományi pártbizottság Történelmi Levéltára, majd 1956. májusában a Munkásszompozalom és Népi Forradalom Múzeuma (mai nevén a Szocialista Forradalom Vajdasági Múzeuma), végül pedig 1967-ben a Vajdasági Történelmi Kutatóintézet, amely már tudományos módszerességgel dolgozza fel a népfelzabadtó háború és a fegyveres szocialista forradalom eseményeit. Ugyanakkor a helyi jellegű múzeumokban és levéltárakban is megalakultak a hasonló feladatot végző osztályok.
6. A megjelent irodalom áttekintését írásunk végén közöljük.
7. Mithogy a szűkebb harcos vidékekről nincsenek átfogó, teljességre törekvő leírásaink, sok országos jellegű tudományos műből, mint pl. dr. Ferde Culnović: *Stvaranje jugoslovenske države* c. művéből (Zágráb, 1959) nagy fontosságú tartalmi elemek hiányoznak mint érvek a megfelelő tudományos értékelések alátámasztásához. (Jelentős adatok hiányoznak belőle a népfelzabadtó bizottságok 1942. évi szeremégi fejlődéséről, Vajdaságot illetően pedig az egész 1943. és 1944. évre vonatkozólag.)
8. Z. Tadić: Vitaalszólás azon a köztársaságközi tanácskozáson, amelyen a népfelzabadtó háború és a forradalom történelmi anyagának gyűjtéséről, megőrzéséről és feldolgozásáról volt szó. Belgrád, 1968. december 23—24-én.
9. Gondolok itt többek között az 1848/49-es forradalomra, ami például jelentős nehézségeket okoz a krónikaíróknak, de ide sorolhatók a sokkal korábbi parasztlázadások és az agrárproletariátus számos forradalmi mozgalma is.
10. N. Petrović: *Nekoliko napomena i misli o međunarodnom skupu posvećenom raspadu Austro-Ugarske*. (JIP, 1968. 3. sz. 58—66. o.) Jugoszlávia létrejöttének jelentőségét, integritása és függetlensége megőrzésének fontosságát — azzal a határozott forradalmi céllal, hogy szocialista köztársasággá kell átalakítani, a JKP akkor fogta fel teljes mértékben, amikor Josip Broz Tito tevékeny munkát kezdett kifejtetni vezetőségében és illegálisan visszatért az országra, majd még inkább, amikor fölttkára lett a pártnak.
11. Dr. Nikola Gačša: *KPJ i agrarno pitanje u Jugosleviji između dva rata, s posebnim osvrtom na Vojvodinu*. (Istraživanja, Vajdasági Történelmi Kutatóintézet, Újvidék, 1971. 11—27. o.)
12. *Program SKJ*. 4. fejezet, 256. o. Kultura kiadása. Belgrád, 1958. — A JKP vezetői közül Filip Filipović (később életét veszítette a sztálini tisztogatások idején) volt egyike az elsőeknek, akl már a harmincas években rámutatott, hogy a dobrovoljácokat nem szabad a polgári királyi Jugoszlávia csendőreinek tekinteni, minthogy szocialis helyzetüknél fogva ők is az eljövendő forradalom erői lesznek. (Dr. N. Gačša már említett tudományos munkája.)
13. Z. Tadić autorizált hozzájárulása a Vajdasági Harcoszövetség 4. közgyűlésén, Újvidéken, 1973. június 14-én. Eddig a következő helységekről készültek krónikák: Banatsko Karadordevo, Rusko Selo, Nagyfénny (a mű átdolgozásra kerül, hogy átfogóbbá váljon) és Višnjićevo.
14. M. Lukić megírta Rakovica és a környékbeli kőbánya krónikáját is, s ezt hamarosan megjelentetik a *Vojvodina u borbi* c. kiadványsorozat keretében.
15. Z. Tadić bevezető felszólalása a már említett köztársaságközi tanácskozás plenáris ülésén, 1968. december 23-án, a helytörténeti krónikákról és a forradalom résztvevőinek visszaemlékezéséről elhangzott beszámolóval kapcsolatban.
16. Vukasini Stanisavljević: *Literatura sa motivima NOB i revolucije u nastavi na nižim i srednjem školskom stupnju*. (Szerbia DNSZSZ politkai könyvtára, a forradalmi hagyományok ápolásának és továbbfejlesztésének időszéri kérdéssel. Belgrád, 1973.) Ezt az anyagot a Szocialista Szövetség, a harcoszövetség és az ifjúsági Szövetség köztársasági bizottságának együttes

üléseire készítettek elő, amelyet 1973. január 25-én tartottak meg Belgrádban, s ebben igen átfogó adatok és jelentős mellékletek kerültek papírra (a filmek helyzete a népfelzababító háború motívumával, a népfelzababító háború irodalma, a háború és a forradalom Szerbia színpadain, a népfelzababító háború és a népi forradalom publicisztikája Szerbiában stb.).

17. Vukasin Radonjić (Titograd): *Istorijake čitanke i druga pomoćna literatura u nastavi istorije*. Az első jugoszláv szimpozion a történelemtanításról. A Vajdasági Történezetek Egyesületének kiadványa. Újvidék, 1972. (Ez az elemzés nem tér ki a nemzetiségek nyelvén megjelent történelmi olvasókönyvekre.)

A NÉPFELZABABÍTÓ HÁBORÚ ÉS SZOCIALISTA FORRADALOM VAJDASÁGI ESEMÉNYEIT TÁRGYALÓ KIADVÁNYOK ATTEKINTÉSE

Krónikák

1. Sava Mali: SASANI U BORBI. A Vajdasági Harcoszövetség Tartományi Bizottsága. Újvidék, 1953.
2. Mihajlo Vidaković: NA GLAVNOM PUTU. Előbbi kiadó. Újvidék, 1961.
3. Đorđe Vasić: NA VETROMETINI (Bukovac krónikája). A Szerb Harcoszövetség Köztársasági Bizottsága. Belgrád, 1965.
4. Đorđe Vajlić: PLAMEN NAD CREPAJEM. Előbbi kiadó. 1964.
5. Rade Paulić: SVETLOST NA PUSTARI (Nagyfény krónikája). Minerva. Szabadka, 1962.
6. Đura Livada: ROMANTIČNE LOZINKE (krónikák). A harcoszövetség surčinai községi bizottsága. Belgrád, 1962.
7. Miloš Lukić: NEMIRNO OGNJIŠTE (Sremska Kamenica krónikája). Harcoszövetség TB. *Vojvodina u borbi* c. kiadványsorozat. Újvidék, 1967.
8. Đorđe Momčilović: POD JEDNOM ZASTAVOM (Banatsko Karađorđevo krónikája). Harcoszövetség KB. Belgrád, 1968.
9. Urbán János: TÖZSZIGET (Ada krónikája). A harcoszövetség adai községi bizottsága. Újvidék, 1967. (Szerbhorvát és magyar nyelven.)
10. Ilija Vojvodić: RUSKO SELO U MIRU I RATU. Harcoszövetség KB. Újvidék, 1969.
11. Milenko Beljanski: HRONIKA O RADNIČKOM POKRETU I KPJ U SOMBORU I OKOLINI 1918—1941. A harcoszövetség zombori községi bizottsága. Zombor, 1968.
12. Milenko Beljanski: HRONIKA O NOR U SOMBORU I OKOLINI. Előbbi kiadó. Zombor, 1969.
13. Ivo Matović: POVRATAK RATNIKA. Narodna armija. Belgrád, 1968.
14. Z. Končar és Lj. Tabacki: UVEK U BORBI (Kuman krónikája). Harcoszövetség TB. *Vojvodina u borbi* c. kiadványsorozat. Újvidék, 1970.
15. Đorđe Vasić: HRONIKA O OSLOBODILAČKOM RATU U JUŽNOJ BAČKOJ. Harcoszövetség TB. Újvidék, 1969.
16. Vasa Kazimirović: ŠAJKAŠKA U NOB. Progres. Újvidék, 1960.
17. Jovan Popović: SREMSKA HRONIKA. Prosveta. Belgrád, 1953.
18. Živan Milisavac: ŠUMA NIJE OLISTALA. Matica srpska. Újvidék, 1961.
19. Ilinka Čekerinac: SELO BOSUT U RATU. Harcoszövetség KB. Újvidék, 1968.
20. Radivoj Ačanski: HRONOLOGIJA RADNIČKOG POKRETA I NARODNE REVOLUCIJE U KULI I OKOLINI 1918—1945. A harcoszövetség kulai községi bizottsága. Kula, 1969.
21. Kosta Mitrović: POD KULOM VRŠAČKOM. Harcoszövetség KB. Újvidék, 1969.
22. Petkovics Kálmán: A TIZENNYOLC NYARFA (Dokumentumröport). Életjel Miniaturák. 13. füzet. Szabadka, 1972.
23. Petkovics Kálmán: APRILISTÓL NOVEMBERIG (Szabadka 1941-ben). Életjel Miniaturák. 24. füzet. Szabadka, 1973.

Börtönök krónikái

1. Laza Plavšić: ČILAG. A harcoszövetség köztársasági bizottságának kiadványa. Újvidék, 1965.

Visszaemlékezések

1. Paško Romac: BORBE. Matica srpska. Újvidék, 1961.
2. Vasa Kazimirović: CRVENI ČOT. Harcoszövetség TB. Újvidék, 1958.
3. Vasa Kazimirović: POD ZASTAVOM SLOBODE. Előbbi kiadó. Újvidék, 1956.
4. Novak Petrović: PARTIZANSKIM KORAKOM. A szerző kiadása. Zimony, 1962.
5. Dušanika Nád: KAD SU SREMCI KRENULI. Progres. Újvidék, 1964.
6. Dušanika Nád: CVET NIKAO IZ SMRTI. Harcoszövetség TB. Kiadványsorozat, Újvidék, 1967.

7. S. Zorkić és P. Vukelić: KRVAVA OBALA. Harcoszövetség TB. Kiadványsorozat. Újvidék, 1967.
8. Vasa Vešković: GENERALI, MIRNOI Harcoszövetség TB. Kiadványsorozat. Újvidék, 1967.
9. Lukács Gyula: A SÁRGAHAZTÓL A CSEDES DÓNIG. Minerva. Szabadka, 1948 (magyar nyelven). Prosveta. Belgrád, 1951 (szerbhorvát nyelven).
10. Szimlin Magda: AMIG A MEGGYFA KIVIRAGZIK. Harcoszövetség TB. Újvidék, 1958 (szerbhorvát nyelven). Forum, Újvidék, 1959 (magyar nyelven).
11. Milenko Beljanski: ČETIRI SUSRETA SA LJUDIMA. Harcoszövetség TB. Kiadványsorozat. Újvidék, 1967.
12. Petar Josimović: BIO SAM OČEVIDAC. A szerző kiadása. 1957.
13. Radovan Oreščanin: PUTEVIMA POBEDE. Harcoszövetség TB. Kiadványsorozat. Újvidék, 1969.
14. Jefta Jeremić-Marko: IZMEĐU SAVE I DUNAVA. Harcoszövetség TB. Kiadványsorozat. Újvidék, 1971.
15. Jovan Veselinov—Žarko: SVI SMO MI JEDNA PARTIJA. Harcoszövetség TB. Kiadványsorozat. Újvidék, 1971.
16. Stevan Vrgović: RAME UZ RAME (jugoszláv harcosok a szovjet partizánegységekben). Harcoszövetség TB. Kiadványsorozat. Újvidék, 1972.
17. VOJVODINA U BORBI — több szerző műve. Matica srpska. Újvidék, 1951.
18. Jefta Jeremić: PUT U LEŽIMIR. Prosveta. Belgrád, 1958.
19. Marko Perović: SEĆANJE NA ŽARKA ZRENJANINA. Prosveta. Belgrád, 1952.
20. Milan Basta: RAT POSLE RATA. Stvarnost. Zágráb, 1963.
21. Kosta Mitrović: POD KULOM VRŠAČKOM. Harcoszövetség KB. Újvidék, 1969.
22. Dušan Lazić: U PARTIZANSKOM SREMU. Matica srpska. Újvidék, 1961.
23. Radivoj Perc: SVETIONIK NA DUNAVU. Harcoszövetség TB. Újvidék, 1959.
24. Đorđe Kolarić: RAĐANJE SLOBODE. A szerző kiadása. Zimony. 1970.

Életrajzok

1. Ljuba Milić—Anda Milićević: ŽARKO ZRENJANIN UČA. Rad. Belgrád, 1965.
2. Vojislav Milin: PAPP PÁL ÉLETÚTJA. Forum. Újvidék, 1969. (Magyar nyelven.)
3. Bogdan Čiplić: ĐORĐE ZLIČIĆ ČIGA. Prosveta. Belgrád, 1951.
4. Kolozsi Tibor: ERZSÉBETLAKTÓL A MAGLAJIG (Kizur István forradalmi életútja). Életjel Miniatűrök. 23. füzet. Szabadka, 1973.
5. Urbán János: HALÁLTÉPETT ÉLET (Bakos Kálmán, a forradalmár). Életjel Miniatűrök. 25. füzet. Szabadka, 1973.

Monográfiák

1. Žarko Atanacković: ZEMUN I OKOLINA U RATU I REVOLUCIJI. A harcoszövetség községi bizottsága. Zimony, 1962.
2. Žarko Atanacković: VOJVODINA U BORBI. Harcoszövetség TB. Újvidék, 1959.
3. PETNAEST VOJVODANSKIH BRIGADA — több szerző műve. Harcoszövetség TB. Újvidék, 1953.
4. Sreta Savić: BORBE U SREMU 1941—1945. Harcoszövetség TB. Kiadványsorozat. Újvidék, 1967.
5. Novak Petrović: AUTONOMNA POKRAJINA VOJVODINA. Narodna armija. Belgrád, 1968.
6. Žarko Atanacković: SREM U NOR I SOCIJALISTIČKOJ REVOLUCIJI. A szerző kiadása. Belgrád, 1968.
7. Baki Ferenc—Vébel Lajos: A PETÓFI-BRIGÁD. Forum. Újvidék, 1968. (Magyar nyelven)
8. ZRENJANIN — több szerző műve. Községi képviselő-testület. Zrenjanin, 1966.
9. SREMSKA MITROVICA 1944—1969. Több szerző műve. Községi képviselő-testület és Szerémségi Múzeum. Sremska Mitrovica, 1969.
10. PRVA GODIŠNJICA 51. DIVIZIJE. A divízió klubjának kiadása, 1945.
11. Periša Grujić: ŠESNAESTA VOJVODANSKA DIVIZIJA. Vojno delo. Belgrád, 1959.
12. Vojislav Milin: CRVENI PAVLE. Harcoszövetség TB. Kiadványsorozat. Újvidék, 1971.
13. KRATAK PREGLED RAZVITKA REVOLUCIONARNOG RADNIČKOG POKRETA U VOJVODINI 1890—1950. Több szerző műve. VKSZ TB Történelmi Levéltára. Újvidék, 1969.

Emlékezés gyűjtemények

1. SPOMIENKY NA UČAST SLOVAKOV U NOB — több szerző műve. Obzor. Újvidék, 1969.

Irodalmi művek

1. Sretenije Zorkić: SELO POD ZEMLJOM. A szerző kiadása. Újvidék, 1962.
2. Erih Koš: TRI HRONIKE. Prosveta. Belgrád, 1958.
3. Đura Livada: STAZOM MALIH SPOMENIKA. A szerző kiadása.
4. Sretenije Zorkić: PIONIRSKA TROJKA. A szerző kiadása. Zimony, 1960.

5. Đura Livada: SKRIVENE RANE. Prosveta. Belgrad, 1961.
6. Đura Livada: NEPOZNATO JUTRO. Znanje. Zagreb, 1962.
7. Đura Livada: SRCE U ZAVIČAJU. Dnevnik. Újvidék, 1961.
8. Dragan Simić: DRINO VODO. Prosveta. Belgrad, 1963.
9. Živan Pavlečić: PIONIRSKI BATALJON. Dnevnik. Újvidék, 1963.
10. RATNE PRIPOVETKE — több szerző műve. Dnevnik. Újvidék, 1961.
11. Jovan Popović: ISTINITE LEGENDE, Dečja knjiga. Belgrad, 1955.

Egyéb

1. Žika Tadić és munkatársai: VOJVODINA U BORBI (album). Harcoszövetség TB. Újvidék, 1963.
2. Sretenije Zorkić: DIVERZIJE U SREMU, Harcoszövetség TB. Újvidék, 1951.
3. NA OBALI ŽIVOTA I SMRTI — több szerző műve. A Harcoszövetség községi bizottsága. Zimony, 1958.
4. Živan Milisavac: PORUKE IZA REŠETAKA. Harcoszövetség TB. Kiadványsorozat. Újvidék, 1968.
5. Košta Mitrović: NAŠI REVOLUCIONARI (déli-bánati megemlékezések. Verseci Íróklub. Versec, 1968.
6. ŠTAMPA U BORBI (válogatás korabeli újságcikkekből). Harcoszövetség TB. Újvidék, 1961.
7. USMENE NOVINE LOGORASA U BAČKOJ TOPOLI 1941—1944. Az egykori politikai foglyok alosztályának kiadványa. Újvidék, 1969.
8. VOJVODINA 1941. (Szakmunkák gyűjteménye) — több szerző műve. A Vajdasági Történetsek Egyesülete Tartományi Bizottsága. Újvidék, 1967.
9. BIBLIOGRAFIJA ČLANAKA O NOB U VOJVODINI IZ VOJVODANSKIH DNEVNIH I NEDELJNIH LISTOVA 1944—1966. Több szerző műve. Előbbi kiadó. Újvidék, 1968.
10. ODGOVOR RAVNE VOJVODINE (riportgyűjtemény) — több szerző műve. Prosveta. Belgrad, 1952.
11. Sava Vukosavljević: BORBENA PESMA SLOBODE. Harcoszövetség TB. Újvidék, 1972.

MEGJEGYZÉS: A *Vojvodina u borbi* c. kiadványsorozat keretében már nyomás alatt vannak a következő kiadványok: Stevan Belić: PARTIZANSKO RAZVOĐE (Banatsko Višnjićevo krónikája) és Svetislav Tornjanski: KRAVAVI PUT (visszaemlékezés a sabáclak tragikus sorsára és a többi mácsvalra, valamint a számos vajdasági menekültre a Sremski Jarek-i fasiszta táborból és Sabáclról 1941-ben).

Hamarosan a nyomdába kerül: Živka Pavlečić Saška: PUTOKAZ (visszaemlékezés a partizániskolákra és a népfelzabáló háborúban folytatott közoktatási tevékenységre Szerémságból); Miloš Lukić: CRVENO MESTO (Rakovac és a környékbeli kőbánya krónikája); Đorđe Vasić: MONOGRAFIJE 1. VOJVODANSKE BRIGADE.

A *Vojvodina u borbi* c. kiadványsorozat keretében megjelent könyvek közül a Harcoszövetség TB minden könyvtárnak és iskolának ajándékba megküldte a következő kiadványokat: *Svi smo mi jedna partija*, *Uvek u borbi*, *Hronika o oslobodilačkom ratu u južnoj Bačkoj*, *Između Save i Dunava*, *Putevima pobeđe*, *Crveni Pavle*, *Rame uz rame* és *Borbena pesma slobode*.

ÖNIGAZGATÁSI DÖNTÉSHOZATAL A GAZDASÁGI SZERVEZETBEN

Az öniszervezés légyege a bérmunka felszabadítása, hogy ezzel kiapadjon a társadalmi elidegenülés forrása. Ennek megnyilvánulása és útja az öniszervezési döntéshozatal, amely »...történelmi-gyakorlati kritikaként jelentkezik... a tőkés irányítás sajátos célszerűségének tagadása, valamint az öniszervező termelők forradalmi gyakorlatának történelmi túlhaladása. Ebben a folyamatban jön létre és érlelődik az anyagi termelés irányításának korszakalkotó, új történelmi típusa...«¹ A döntéshozatal központi kérdését ugyanis a célszerűség kritériumában látjuk, ez viszont elválaszthatatlan a társadalmi újratermelési módtól. Így a tőkés társadalomban a döntéshozatal a tőkeérdeket szolgálja. Ezt az érdeket a kapitalista, illetve az az igazgatási apparátus képviseli, amelyet ezzel a joggal a tőkés felruházott. A tőkés döntéshozatal alapmotívuma a gazdasági és műszaki célszerűség, amely a termelői érdekek fölé van helyezve. Ilyen termelési feltételek mellett a szubjektív tényezőkkel szemben állandóan az objektívakat szorgalmazták.

Az öniszervezésű szocialista társadalom természeténél fogva tagadja az efféle célszerűséget, és szubjektív tényezőire támaszkodva olyan célszerűség megteremtésén fáradozik, amely a termelők szükségleteinek kielégítését, nem pedig a tőkés viszonyok újratermelését célozza. Marx is ilyen értelemben állította szembe a munkásształy forradalmi gyakorlatának célszerűségét — tőke- és bérmunkától mentesített termelést — a tőkés termelés célszerűségével. Ugyanis csak ez az új, történelmi jelentőségű célszerűség szabadíthatja fel nemcsak a termelőt, de általában a munkát.

Az etatikus szocializmusban továbbra is fennáll a tőkés viszony, csak a szubjektívum változik. A magántőke államivá válik, amelyet a munkásształy nevében az arra kinevezett igazgató elit irányít. Az államtőke azonban továbbra is a közvetlen termelő többletmunkájának az elidegenülése. A termelőnek nincs közvetlen hatása a többletmunkára, s ennél fogva elidegenülési forrássá válik, de a szocialista fejlődésnek ebben a szakaszában nem számolható fel. A többletmunka tehát ismét tőke formában jelentkezik és a közvetlen termelő fölé kerekedik. A döntést ugyanis nem a többletmunka előteremtői hozzák, hanem kiküldött képviselőik, tehát a termelők ismét bérvizonyba kerülnek az állammal szemben. Értékelésünk szerint ez is azt bizonyítja, hogy az etatikus termelés csak leplezett formája a tőkés viszonyoknak, hisz továbbra is bérvizonyba kényszeríti a termelőerőket.

Az öniszervezésű termelési viszonyok biztosítják a munkásształy bérvizonyának felszámolását. Ezeknek a céloknak a valóra váltása azonban attól függ, hogy a munkásształy milyen mértékben rendelkezik munkakörülményeivel és munkája eredményével. Noha az öniszervezésű döntéshozatal elemzésének legfontosabb momentumát látjuk ebben, ez redszerint mégis csak látszólagos, és a jelenséget csupán részleteiben vizsgálja. A jelenség efféle technikai megközelítése közelről sem magyarázza meg az öniszervezési döntéshozatalt, valamint az öniszervezésű és technokrata döntéshozatal közti különbséget. Az efféle vizsgálódások közös vonása, hogy a döntéshozatali folyamatot tökéletesnek tekintik, és ennek alapján vonják le a következtetést. Ezek a következtetések pedig nem világíthatják meg a döntéshozatalt, mivel csupán erre az egy, elszigetelt ténykedésre szorítkoznak.

A döntéshozatali folyamat, mivel nagy jelentőségű a társadalmi haladás szempontjából, mindig központi kérdését képezte a politikai tudományoknak.

Ugyanis mindig markánsan szemlélteti résztvevők különféle érdekeit és a társadalom osztályviszonyait.

Döntést egyébként a társadalom minden szintjén hoznak, egyének és intézmények. Ez volna vizsgálódásunk első fontos momentumja, mivel nem mindegy, hogy ki hozza a döntést, s hogy kinek az érdekeit szolgálja. Dr. Radivoje Marinković szerint »...a „szereposztás” már előre adva van, s a társadalmi-történelmi helyzettől függően kisebb-nagyobb sikerrel el is játsszák azt...»²

Ezzel kapcsolatban meg kell jegyezni, hogy sokszor nemcsak a »szereposztás« van előre adva, hanem már a döntéshozatal kimenetele is. Erről pedig többnyire megelégedeznek a döntéshozatal tanulmányozásakor, s megelégednek a döntéshozatali folyamat elszigetelt cselekményének magyarázatával.

A politikai tudományok a döntéshozatalt rendszerint alternatívaválasztásként jelölik meg, és amint az alábbiakból kiderül, nemigen bocsátkoznak mélyebb boncolgatásba. Említést sem tesznek arról, hogy milyen kritériumok alapján történik az alternatívaválasztás, pedig ez a lényeges meghatározója a döntéshozatalnak, hiszen tükrözi a társadalmi újratermelés módját.

Igy például a lengyel Jan Zieleniewski döntéshozatal alatt valamely választás rendszerezését érti — és ez a rendszerezés szerint nem is feltétlenül tudatos.³ Mivel azonban tisztán látja, hogy milyen fontos a döntéshozatali folyamat elemének kiválasztása, kísérletet tesz a választás magyarázatára. Úgy találja, hogy a választás egyrészt korábbi ismereteinktől, másrészt pedig előzetes meggyőződésünktől függ — tekintettel a választási lehetőségek adott céljának elérésére.

Zieleniewski legnagyobb fogyatékosága, hogy a döntéshozatali folyamat választási lehetőségét nem köti a társadalom történelmi formájának célszerűségéhez, noha az alternatívaválasztásnak ez az alapkritériuma. A döntéshozatal ilyen irányú elemzése nem mutat rá az osztályviszonyokra, pedig a döntéshozatal ezeket hiszen tükrözi.

Janko Kralj sem jut tovább döntéshozatali definíciójában, noha ő az alternatívaválasztásnál figyelmeztet a kritériumokra is.⁴ Szerinte a döntéshozatali kritériumot a döntő tényezők motiváltsága szabja meg, ellenben ő is megelégedik arról, hogy a motiváltság a társadalmi osztályviszonyokból ered. Gyakorlatilag ez azt jelenti, hogy a döntéshozatal meghatározásakor a polgári társadalom szintjén marad. Szerintünk a döntéshozatal lényegét leginkább dr. Zoran Vidaković világította meg »...a pozitívista szociológia nyílt törekvése, hogy a magántulajdon és ellentmondások helyébe a célszerű műszaki, gazdasági és politikai irányítás mozgató erőinek összefüggését helyezze... az így értelmezett társadalmi berendezés elfogult védelmezése, csakúgy, mint bírálatainak jó része (a célszerű berendezés bürokratikus típusának hatálytalanítása — Merton, Selznik, Guldner és mások szerint —, a bürokratikus irányítás pszichoszociális javítása — Mayo, Simon szerint —) a tőkés újratermelés célszerűségének keretében marad...»⁵

A döntéshozatal részleges magyarázatának egyik jellegzetes kísérlete a különféle kritériumok alapján történő döntésfelosztás. Dr. Radivoje Marinković ezzel kapcsolatos könyvében egész sor döntésfelosztást említ. Idézi például Parsons, döntéshozatali felosztását, és a következőket sorolja fel: politikai (közvetlenül köteleznek egy bizonyos közösséget), alokatív (pénzforrások szerinti), operatív (alkotó része a műszaki realizációnak), koordinációs (nagyobb teljesítményre serkent, és Parsons »terápiának« nevezi) és ultimátumszerű (a végrehajtó hatalom kezében van, s ez adott pillanatban kénytelen meghozni).⁶ Ezt a döntéshozatali felosztást azonban maga dr. Marinković is túlzottan funkcionálisnak találja.

A funkcionális döntéshozatali felosztás híve Włodzimierz Brus lengyel tudós is, aki a szocialista közgazdaság centralista modelljét elemzi — ahol felső utasításra születnek a határozatok.⁷ Szerinte kétfajta döntés létezik: a központi szervek illetékessége keretében hozott döntések és azok a határozatok, amelyeket csak egy szinten hoznak meg (pl. a nemzeti jövedelem felosztásával kapcsolatosakat), de ismét vannak olyanok is, amelyek különféle szinten látnak napvilágot. Ez a második forma említést tesz a gazdasági decentralizációról is, hogy a munkaszervezet érdekeltté váljék a munkasikerekben és a gazdaságos termelésben.

Véleményünk szerint azonban ez a döntéshozatali felosztás is csupán a tulajdonviszony leplezése a tőkés viszony célszerűségének szempontjából. Mivel azonban tudjuk, hogy az etatikus szocializmus tulajdonképpen a tőkés viszonyok ápolója, mert továbbra is bérvizonyban tartja a munkát az állammal szemben, akkor nyilvánvaló, hogy Brus felosztása Lengyelország globális gazdasági szerkezetének alapján történt.

Eugen Pusić *Önigazgatás* c. könyvének döntéshozatali felosztása sem mutat rá a tulajdonviszonyok lényegére. Nem boncolgatja a döntéshozatali folyamatot, hanem csak két csoportra osztja a döntéseket: érdekhatározatokra — az önigazgatók kompetenciái — és műszakiakra — ezek segítségével váltja valóra a szakszolgálat az előbbieket.⁹

Megemlítenénk még dr. Marinković döntéshozatali felosztását. Ő ugyanis abból indul ki, hogy az efféle döntéshozatali felosztás aligha lesz segítségünkre önigazgatásunk, illetve társadalmi-gazdasági valóságunk elemzésekor. Ugyanis az ilyen fajta rangsorolás csak az etatikus szocializmus elemzésekor jár sikerrel, az önigazgatású szocializmusban azonban más értékmérőt kell keresni.

Szerinte a felsorolt döntéshozatali formáknak van egy közös vonása, mégpedig, hogy a kiindulópontjuk mindig a különféle szintű döntéshozatal, a döntéshozatali nivó pedig egy bizonyos társadalmi (politikai vagy professzionális) csoport illetékessége.

Dr. Marinković ugyancsak figyelmeztet, hogy a döntéshozatal nem csupán alternatívaválasztás, hiszen más jelentős elemel is vannak, amelyek befolyásolják (meghatározzák) a döntést. Szerinte az alternatívaválasztásra való szorítás »szándékos vagy véletlen elhomályosítása a döntéshozatal és az egyes társadalmi osztályok (rétegek, csoportok) politikai és gazdasági helyzete közötti összefüggésnek. Így a figyelem a döntéshozatali folyamat bonyolultságára összpontosul, és olyan benyomást kelt, hogy ez a bonyolultság a lényege.«⁹

A mi esetünkben igen találó dr. Marinković megállapítása, és arról tanúskodik, hogy túl szeretne lépni a polgári gondolkodáson, illetve a tőkés viszonyokon. Gyakorlatilag azonban nem sikerült valóra váltania ezt a megállapítást. Ugyanis azt javasolja, hogy a döntéshozatalok feltétlenül meg kell különböztetni a folyamat politikai érdek részét a szakmai—műszaki eljárástól.¹⁰ Ebben az értelemben a döntéshozatal mint politikai érdekfolyamat lényegében osztályérdeket képvisel, s ennél fogva a döntéshozatal legfontosabb része, sőt Marinković szerint az önigazgatók kompetenciája. Ezzel szemben a döntéshozatal mint műszaki—szakmai eljárás a szakemberek illetékessége, és lényegében a politikai érdekhatározatok műszaki valóra váltása.

Úgy tűnik, hogy a fent említett döntéshozatali rangsorolások mind a polgári gondolkodás (tőkés viszonyok) keretében mozognak. Ugyanis a döntéshozatal felosztása maga után vonja a folyamat illetékességének a felosztását is. Ezáltal pedig elhomályosodik a döntéshozatal lényege — a célszerűségi kritérium.

Lehetetlennek és feleslegesnek tartjuk a döntéshozatali folyamat különféle mércék, mármint döntéshozatali szint, tárgy, karakter és szubjektum szerinti felosztását. Az ilyen irányú felosztás ugyanis mindig a célszerűségi érdekeknek hivatott eleget tenni, ez pedig a polgári társadalom lényegében, illetve a mi körülményeink között a tőkés viszonyokban gyökerezik. Ugyanis a döntéshozatal mindennemű felaprózása annak kísérlete, hogy a döntéshozatali folyamatból ki-rekesszék az össz társult munka valamely részését. Ennek az eljárásnak az oka pedig mindig ugyanaz: a célszerű irányítás meggyorsítása. Csakhogy ez a célszerűség a tőkés viszonyok érdekeit szolgálja.

A felsoroltak alapján arra következtetünk, hogy a döntéshozatal felaprózása lényegében a technokrata viszonyok ápolása, mert rendszerint bizonyos csoportok — többnyire a vezető rétegek — önállóságához vezet.

Mindezek a felosztások mellőzik a célszerűségi mércét, amely lényegében a döntéshozatal felosztását is meghatározza. Erre a problémára hívja fel a figyelmet dr. Zoran Vidaković is: »Amíg azonban Marx és forradalmi követői a tőkés termelés célszerűségével szemben a proletariátus forradalmi gyakorlatát a tőkés és bérmunkától mentesített emberi termelést — szorgalmazták, addig a célszerű igazgatás bírálóinak nagy része — az egzisztencialista irányzatok

követői, a frankfurti iskola egyes tagjai és az akkori programozott, illetve technokrata társadalmak anarchista kritikussai képtelenek különbséget tenni az említettek között, s a célszerű irányítást tekintik ama bajok forrásának, melyek tulajdonképpen a tőkés termelésből származnak.¹¹

Értekezésünkben tehát abból kell kiindulni, hogy létezik egy célszerűség, amely a polgári társadalom történelmi érdekeiből fakad, de létezik egy másfajta is, amely a munkásosztály történelmi érdekeit, illetve az ennek megfelelő társadalmat, a szocializmust szolgálja. A polgári társadalom célszerűsége objektív természetű, s ennél fogva a tőke a meghatározója. A polgári társadalom igazi szubjektuma tehát a tőke, minden egyéb tényező pedig csak az objektív valóság szubjektív ábrázolója. Világos tehát, hogy a tőkés viszony szubjektuma képtelen az önálló döntéshozatalra, pontosabban a döntéshozatal nem az ő, hanem a tőke érdekeit képviseli. Ennél fogva nem is hozhat a tőkeérdekkel ellenkező határozatot, mert abban a pillanatban ő is megszűnik a tőkés viszony képviselője, »trágere« lenni. Tehát a tőkeérdekek kielégítése alapvető kötelezettsége a tőkés viszony szubjektumának, s ezért bátran állíthatjuk, hogy a tőkés viszony alanya tulajdonképpen a tárgy, mert lehetőségei csak a tőkeérdekek határában mozognak. A polgári logika és tőkés viszony a tőkeérdekeket a munkásérdekek fölé helyezi, illetve ez utóbbiak érdekelt alárendeli az előbbinek. Nyilvánvaló, hogy a tőkés viszony központi kérdése a tőke, nem pedig annak előteremtője, vagyis a társult munka, s ezért a munka elidegenülése törvényszerű tendenciája a tőkés viszonyoknak.

Megítélésünk szerint még a tőkés viszonyok közepette is értelmetlen felaprózni a döntéshozatali folyamatot, mert lényegében a döntéshozatal módjáról van szó, amely megfelel a tőkés viszonyoknak. A tőkés termelés döntéshozatala tehát egyértelműen a tőkeérdekeknek van alárendelve, mert ellenkező esetben megbuktatná a kivitelezőt.

Ha tehát a termelés a tőkés viszonyoknak van alárendelve, akkor a célszerűségi kritérium magában a tőkében, illetve az elidegenült munkában rejlik. A munka elidegenülés pedig abból következik, hogy a társult munka nem ellenőrizheti a saját többletmunkáját. Nyugodt lélekkel állíthatjuk, hogy a tőkés viszony célszerűsége objektív természetű, mivel nem a társult munka autentikus érdekeiért, hanem az elidegenült munkaérdekekért száll síkra. Ez a célszerűség a társadalmi elidegenülést célozza, s ez magától értetődik, hisz abból is indul ki. A tőkés viszony szubjektumainak, pontosabban hordozóinak célszerűségi mércéi azonosak a tőkés viszony érdekével. Ezért a változatlan célszerűségi mércék mellett csupán ábránd az adott állapot túlhaladására való törekvés.

Az öngazgatású termelés gyakorlati módja a társadalmi elidegenülés felszámolásának, méghozzá a munkásosztály tudatos tevékenységével történő felszámolásnak. A munkásosztálynak ez a tudatos tevékenysége egyben a bírálata is, annak az irányításnak, ahol a célszerűségi kritérium a tőkés viszonytól függ. Ennek magyarázatára idézzük dr. Vidakovicot: »...E történelmi-gyakorlati kritika lényege a tőkés irányítás célszerűségének tagadása, valamint annak felszámolása az öngazgatású termelés forradalmi gyakorlatán keresztül. Így születik meg az anyagi termelés célszerű irányításának új, korszakalkotó típusa...«¹²

Elérkeztünk tehát addig, hogy a döntéshozatali folyamatot csak egészében szemlélhetjük, csak így különböztethetjük meg a tőkének alárendelt döntéshozatalt az öngazgatásútól. Az öngazgatású szocialista társadalom célszerűségi kritériuma a társult munka szükségleteitől, nem pedig annak elidegenült részétől függ. Ezért ezt a döntéshozatali formát öngazgatású szocialista döntéshozatallal nevezzük.

Mivel öngazgatási viszonyaink tulajdonképpen a tőkés viszonyokból fejlődtek ki (gondolunk itt elsősorban az etatikus szocializmusra, amikor az állam és a munka között továbbra is bérviszony uralkodik, továbbra is fennáll a munka elidegenülése az államtól, az állami vagyon pedig tőkés viszonyt jelent), az öngazgatási szocialista viszonyok szubjektív erői állandó harcot folytatnak a tőkés döntéshozatal ellen. Mivel öngazgatású szocialista társadalmunk átmenneti forma, kétfajta döntéshozatalt ismerünk benne: az egyik még a tőkés, a másik pedig mai, az öngazgatási viszonyok szolgálatában áll. Mindkettőnek megvan

a történelmi célszerűségi típusa, tehát nyilvánvaló, hogy a társadalmi berendezés is a döntéshozatali módok erőviszonyaitól függ. Ez egyben azt is jelenti, hogy ez a két döntéshozatali forma társadalmunk minden szintjén fellelhető. Nálunk a tőkés döntéshozatal hordozója a technokrácia, amelynek önállósága csak látszólagos, a korlátozott tőkeérdekek miatt. Ezzel azonban maga a technokrácia sincs tisztában, mert — s most ismét dr. Vidakoviót idézzük: »...A technokrácia maga is nehezen fogja fel, hogy látszólagos önállósága és nagysága mögött a tőkés termelés és a bér munka lapul, s ha a dolgozók forradalmi öngazgatási gyakorlatuk során nem teremtenek közvetlen társadalmi kapcsolatokot, ha az egész termelést és életkörülményüket nem rendelik alá létfontosságú érdekeiknek és valódi céljuknak, akkor ismét a tőke kerekedik felül. A dolgozóknak a technokrácia erejében nem saját gyengeségüket kell látniuk, hisz a technokrácia csak karikatúrája valóra nem váltott, de elérhető hatalmuknak. A technokrácia jellegzetes hatalma ugyanis a fejlett termelési erőkre épül, azokra, amelyeket a technokrácia csak negatív és degradáló formában vihet tovább, mert kötelestetésükre csak a termelők közössége képes.»¹³

Az öngazgatási döntéshozatal nagyobb célszerűsége tehát éppen a korlátozott tőkeérdekekben rejlik, mert — amint azt dr. Vidaković is megállapította — a tőke alapérdeke a saját és a bér munka újratermelése. Ezzel szemben a társult munka érdeke, mint célszerűségi kritérium, a saját szükségleteit és célját helyezi előtérbe. Tehát amíg a tőkés viszonyoknak a döntéshozatali folyamat munkaszervezeti részérdekre való bontása a célja — hogy újratermelődjék —, addig a társult munka szempontjából ez nagyon is káros. Ugyanis a munkaszervezeti döntéshozatal, ha a részérdekeket szolgálja, antagonisztikus piacversenyhez vezet. Ebből pedig nemcsak a tőkés viszony újratermelése következik, hanem a termelőkapacitások kihasználása is. Véleményünk szerint ugyanis a kihasználatlan termelőkapacitások legfőbb oka a munkaszervezetekre felaprózott döntéshozatal, pontosabban a társulás és az egész munkásosztály egységes döntéshozatalának a hiánya. A társadalmi munka egységes döntéshozatalának hiánya antagonisztikus versengésbe állítja a munkaszervezeteket, s így akadályozza a társult munkaszervezetek lehetőségeinek és céljainak a megismerését és az ezzel kapcsolatos folyamatos tájékoztatást. Az egyik munkaszervezet döntési eredménye a másikon külső tényezőként jelentkezik, s hatása csak a megtörténtek után látható. Azonban az ilyen reakció, amely csak az adott környezetben történt változás után következik be, egyrészt tökéletlen, másrészt pedig jellegzetes reakciója a tőkés termelésnek.

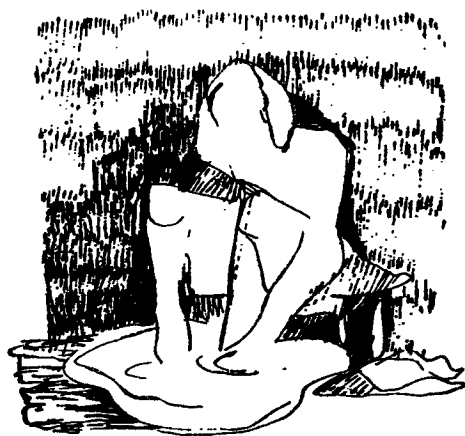
A tőkés termelés ugyanis antagonisztikus helyzetbe hozza gazdasági szubjektumait, az öngazgatású szocialista termelés pedig kölcsönös kapcsolatot teremt a társadalmi munkaegységek között, s így ezek a tudatos, célszerű irányítás hordozóivá válnak. Ezért dr. Vidaković szerint »...a társadalom anyagi folyamatainak részirányításával megbízott szubjektívumok képesek a többi rész irányításáról kapott értesülés alapján teljes egészében szabályozni a közvetlen irányításuk alatt álló folyamatokat.»¹⁴ Az öngazgatási döntéshozatal cél-szerűsége tehát ebben a tekintetben emelkedik a technokrata döntéshozatal cél-szerűsége fölé. Az öngazgatási döntéshozatal ugyanis nagyobb lehetőséget biztosít a társult munka kapacitásainak ésszerű kihasználására, csak hogy ez nem a tőkeérdekekért, hanem a társult munka és általában az egész társadalom érdekeinek valóra váltásáért történik.

Mivel az öngazgatási döntéshozatalnak alaptényezője a társult munkaszervezetek folyamatos egymás közti tájékoztatása, ennek legfőbb akadálya a társult munka részérdekekre bomlása és elszigetelődése. A részérdekek tehát hátráltatják az egész munkásosztály történelmi érdekeinek valóra váltását. A részérdekek szorgalmazója a tőkés viszony, mert ez utóbbinak előfeltétele a felaprózott társadalmi munka. Az öngazgatási döntéshozatal térhódítása tehát lehetetlen a társadalmi munka antagonisztikus részekre való bomlásával, mert csak ellenkező esetben építhető ki a folyamatos egymás közti tájékoztatás. Márpedig az öngazgatási döntéshozatal nagyobb célszerűsége elsősorban a munkásosztály történelmi érdekei végett érvényesül a technokrácia célszerűségével szemben.

Tumbász Erzsébet fordította

JEGYZETEK

1. Dr. Zoran Vidaković: *Samoupravno odlučivanje i racionalno upravljanje u radničkim asocijacijama*. Fakultet političkih nauka, Sarajevo, 1971. 3.
2. Dr. Radivoje Marinković: *Ko odlučuje u komun.* Institut društvenih nauka, Beograd, 1971. 57.
3. Jan Zieleniewski: *Bevezetés a szervezés és vezetés elméletébe*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1966. 213.
4. Prof. Janko Kralj: *Samoupravna organizacija poduzeća*. Informator, Zagreb, 1969. 131.
5. Dr. Zoran Vidaković: I. m. 2.
6. Dr. Radivoje Marinković: I. m. 59.
7. Włodzimierz Brus: *A szocialista gazdaság működésének általános problémái*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest. 1967. 86.
8. Eugen Pusić: *Samoupravljanje*. Naprijed, Zagreb, 1971. 93.
9. Dr. Radivoje Marinković: I. m. 58.
10. Dr. Radivoje Marinković: I. m. 68.
11. Dr. Zoran Vidaković: I. m. 2.
12. Dr. Zoran Vidaković: I. m. 3.
13. Dr. Zoran Vidaković: I. m. 65.
14. Dr. Zoran Vidaković: I. m. 92.

1971. 10.
Zagreb

KÉZFOGÁSOK

TOMISLAV KETIC

A VAJDASÁGI SZERBEK ÉS HORVÁTOK IRODALMA

A háború utáni vajdasági szerbhorvát nyelvű irodalomról beszélni legalább olyan összetett feladat, mint bármely más, hasonló tevékenységről visszatekintő összefoglalást adni; sőt, sok tekintetben még összetettebb ennél.

Ez az irodalom elsősorban a szerb, de ugyanakkor a horvát és Crna Gora-i irodalomnak is elválaszthatatlan része; egy olyan kibogozhatatlan szövevény, amelyben az írókat a saját nemzeti és kulturális környezetükhöz kapcsoló szálak kevésbé ismerhetők fel, mint azok a törekvések, amelyek ugyanezen égtáj irodalmait hatják át: a közös élet, a közös ma és még inkább a közös holnap célkitűzései.

A vajdasági szerbhorvát nyelvű irodalom sem maradt érintetlen az utóbbi három évtized jugoszlávial irodalmaiban uralkodó áramlatoktól, irányoktól és szélsőséges állásfoglalásoktól. Az ötvenes években és a hatvanas évek elején rendkívül nagy volt a Belgrádból Újvidék irányában terjedő irodalmi hatás, úgyszintén, ez volt észlelhető — bár jóval kisebb mértékben — Zágrábból Szabadka irányában; ugyanakkor az itteni irodalom jelesebb művelőinek a visszahatása is nagy jelentőségű. Közülük sokan végleg Belgrádban telepedtek le, feljutottak a legmagasabb irodalmi csúcsokra, de sem témaválasztásukban, sem elkötelezettségükben, sem pedig érzésvilágukban nem szakítottak szülőfájjukkal. Továbbra is magukban hordozták azt, és beépítették műveikbe. A háború utáni szerb költészet elképzelhetetlen Stevan Raičković Tisza melléki motívumai, Bogdan Čiplic pasztorálisan naív tájképei, Žarko Vasiljević festői városképei és Miroslav Antićnak a *Vajdaság* című költeményében nem mindennapi erővel megszólaló, szociális lírája nélkül. A két háború közötti szerb költészetben úgyszintén jelentős helyet foglal el Miloš Crnjanski *Straživo* című alkotása.

Idé kell sorolnunk Veljko Petrovićot, az elbeszélő és költő, Isidora Sekulićot, a remek tollú tanulmányíró; mindketten már a második világháború előtti szerb irodalom legjelentősebbjei közé tartoznak. Úgyszintén itt kell megemlékeznünk Jovan Popovićről, a háború kitörése előtti utolsó évtized szociális irodalmának szenvedélyesen elkötelezett művelőjéről. Jovan Popović kommunista, aki az irodalmat a burzsoá elnyomás elleni harc eszközeként tekintette, és alkotó lényét, erejét ennek a célnak szentelte. Az 1944-ben megjelent *Igaz le-*

gendák című könyvében rendkívül hiteles és meleg emberi szívvel megírt történeteket olvashatunk harcostársaikról és a partizánhősökről. Az általa leírt Vajdaság lényegesen különbözik a már megszokott álfolklorisztikus ábrázolástól; ez már nem a renyhe, tespedt táj, hanem egy harcos tartomány, amelyben három szó uralkodik: a szabadság, testvériség és a szocializmus.

Amikor az ötvenes évek elején a sarjadó szerb költészet kitért a szocializmus dogmatikus búvköréből, ismét két nagy költő jelent meg a vajdasági irodalomban: Vasko Popa és Stevan Raičković. Vasko Popa költői ihletanyagát a népköltészet kiapadhatatlan forrásaiból és az emberi tapasztalás örök érvényű igazságaiból merítette; emellett modern nyelven írt, és példa nélküli tartós értékű műveket alkotott. A másik nagy egyénisége ennek az időszaknak Stevan Raičković, a mindenre érzékenyen reagáló lírikus, aki költészetében az embert körülvevő teljes világot igyekszik egybefogni és lírai képpé forrasztani.

A háború utáni vajdasági szerbhorvát nyelvű irodalom fejlődését nagyjából négy korszakra lehet osztani; ennek a tükrében kell szemlélünk az új írónemzedékek beérését és azokat a változásokat, amelyeket alkotásaik eredményeztek.

Közvetlenül a felszabadulás után a vajdasági irodalmi élet központja Újvidék, nemsokára azonban feltűnnek a szabadkai horvát nyelvű irodalom új nevei is.

A legrégibb szerbhorvát nyelvű folyóirat: a *Letopis* — a Szerb Matica Évkönyve — a háború alatti megszakítás után 1945-ben ismét megjelenik, ami rendkívül nagy jelentőségű, noha írói köre kezdetben főként a háború előtti írókból toborzódik. Mladen Leskovac, aki három szerzőtársával (Mikićtyel, Vasiljevićtyel és Mitrovval) a háború előtt kiadott *Három-egy a költészet javára* című verseskötetben a modernista kísérletezés híveként mutatkozott be, ezúttal irodalomtörténészként, tanulmányíróként és igényes tollú kritikusként jelentkezik. Živan Milisavac, a *Letopis* háború utáni első szerkesztője szintén irodalomtörténettel foglalkozik, de — a XVIII. és XIX. századot tanulmányozó Leskovactól eltérően — a háborút követő években mind nagyobb érdeklődéssel fordul a közelmúlt haladó irodalmi mozgalmai felé. Az ifjúkommunisták által vezetett ifjúsági mozgalomról, az OMPOK-ról ír tanulmányt, 1949-ben jelenteti meg Vasa Stajić, a jelentős vajdasági író, publicista és politikus munkásságát összefoglaló művét, az ötvenes években pedig értékes tanulmányokat ír Zmajról és Jovan Sterija Popovićről.

1966-ban a már befutott költőnek számító Bogdan Čipilić megjelenteti első háború utáni verseit és prózai írásait, valamint napvilágot látnak a finom tollú Boško Petrović lírai költeményei is, a háború utáni első öt év mégis az alkotásának teljében levő Zarko Vasiljević jegyében telik el.

Zarko Vasiljević műveinek nagyobb részét valójában még a háború előtti időszakban alkotta. Életrajza nagy mértékben hasonló a XIX. századbeli vajdasági szerb költők életéhez. Ő is — mint Jaša Ignjatović, Laza Kostić és sokan mások — szülőfájától távol, Pesten folytatta tanulmányait, hogy aztán később — mint Jovan Sterija Popovićhez írt egyik versében mondja — megváltoztassa hivatását és írásra adja a fejét.

Teljes mértékben osztozott írónemzedékének háború alatti sorsában és háború utáni csalódásaiban, noha nála a csalódás nem hangos lázadásban tört ki, hanem a finom ironiában. A háború alatt írt művel a megszállók gaztettei miatti elkeseredését és a népfelszabadító harcba vetett hitét tükrözik. A

háború után megjelent *Jegyzetek Szerbiáról* című verseskötetében már egészen más hang szólal meg. Központi mondanivalója a nép szenvedése, harca és a jövőbe vetett hite. Ezekben a versekben a lázadás szele süvölt, és gigantikus, látomásszerű alakként nő ki belőlük Svetozar Marković, a szerb szocialisták vezéregyénisége. Újabb költészetét a *Svetozar Trlesztben haldoklik* című verse szemlélteti legjobban, amely, sajnos, csak töredékben maradt ránk.

Az 1950. év különös jelentőségű a vajdasági szerb nyelvű irodalomban. Ekkor jelenik meg és tör rohamosan az él felé a háború utáni első ifjú írónemzedék legjelentősebb képviselője: Boško Petrović. A *föld és tenger* című verseskötetét melegen köszönti a kritika, mert abban határozott szembefordulást lát a merev szabályokhoz ragaszkodó, hagyománytisztelő felfogással, amely ez ideig a vajdasági irodalmi ábrázolásban uralkodott. Még jelentősebb irodalmi esemény ebben az évben Miroslav Antić első verseskötetének megjelenése. A költő dacos, keresetlen hangja meghökkentő a rendtisztelő polgári szellem számára. Úgyisintén ebben az évben jelenteti meg első verses, illetve prózaírásait és tör be az irodalomba Aleksandar Tisma, Florika Štefan és Tomislav Ketig. Kezdetét veszi a tradicionalizmus elleni harc. A *Letopis* című folyóirat szellemi égtája mind szűkebbé vált azoknak az íróknak a számára, akik haladó világirodalom és az internacionalizmus hatására elsősorban az egész emberiséghez tartozónak érezték magukat, és csak másodsorban a szűkebb környezetükhöz. Ahhoz, hogy visszatérjenek Vajdasághoz, a belgrádi alkotó körökben eltöltött néhány éves érési folyamat volt szükséges. Tartományunk irodalmi élete időközben napról napra gazdagodott, mind több fiatal író jelent meg, ezúttal nemcsak Újvidéken, hanem Szabadkán, Pancsován, Versecen, majd később Zrenjaninban is. Ezért 1956-ban egy új irodalmi folyóirat indult *Polja* címmel. Az volt a célja, hogy maga köré gyűjtse azokat a fiatal írókat, akiknek a *Letopis* már minden tekintetben szűknek bizonyult.

A *Polja* ezt a feladatát mindmáig sikeresen végezte. A szerkesztő nemzedékek váltakozása nem mindig zajlott le konfliktusok nélkül, mert minden nemzedék érvényesíteni akarta a saját irodalomszemléletét, stílusát és irodalmi értékfelfogását. Ennek ellenére az első szerkesztőség alapelképzelései még ma is érvényesek. Ezeknek lényege, hogy a folyóirat szerkesztősége szoros kapcsolatot tart fenn az ország valamennyi jelentős fiatal írójával, továbbá állandó harcot folytat az új irodalmi kifejezőmód, az esztétikai kísérletező szellem, a polemikus álláspont és a nonkonformizmus érvényesüléséért.

A folyóirat bibliografikus adatai azt bizonyítják, hogy a szerkesztőség az ifjúságot nem biológiai kategóriának tekintette. Elsősorban az alkotó szellem ifjúságára helyezte a hangsúlyt, és ezen az alapon közreműködtek a folyóiratban olyan jelentős jugoszláv írók is, mint például Miroslav Krleža, Oskar Davičo, Marko Ristić és mások. A *Polja* szerkesztősége tetemesen kivette részét a folyóiratközi kapcsolatok megteremtésében, s ez jelentős szerepet töltött be az egységes eszmei és esztétikai álláspontok kialakításában ország-szerte. E téren különösen szoros volt a szerkesztőségnek a belgrádi *Delo*, a szarajevói *Odjek*, ljubljanei *Perspektiva*, a szkopjei *Razgledi*, valamint a zágrábi *Razlog* szerkesztőségével való állandó együttműködése. A *Polja* szerkesztőségének Vajdaságban az Új Symposion köré csoportosuló fiatal írókkal volt a legszorosabb kapcsolata.

A fiatal írók érvényesülését nagy mértékben elősegítette a Szerb Matica Kiadványai által megindított *Első kötetem* című sorozat, továbbá az Újvidéki

Ifjúsági Tribün irodalmi rendezvényei, a szabadkai Rukovet című folyóirat megjelenése, valamint az újvidéki Progres Kiadóvállalat korszerű irodalmi kiadványai. Mindezek lehetővé tették ma már számos országos jelentőségű író megjelenését.

A kulturális rendezvények számának növekedése, valamint az általános érdekű kulturális intézmények is elősegítették az irodalom fejlődését. A Sterija Játékok színházi rendezvényei és találkozóik jelentősen hozzájárultak dráma-irodalmunk gazdagodásához, a Zmaj Játékok pedig Újvidéket a korszerű gyermekirodalom fellelegvárává avatták, és számos író érdeklődését irányították a gyermekirodalom felé.

Noha a saját égtája felé fordult, és annak kincseit igyekezett kiaknázni, a háború utáni vajdasági irodalom eszmeileg és esztétikailag egyaránt az általános jugoszláv irodalom szervező része volt, s ugyanakkor lépést tartott a legkoszoruóbb világirodalmi törekvésekkel. A provinciálizmustól a magasabb művészeti igényekhez való felemelkedés alapja a különböző nyelvű vajdasági irodalmak és valamennyi jugoszláviai irodalom szoros együttműködése volt. A szellemnek ilyen gazdag áramlása eredményezhet csak olyan költői alkotásokat, amelyek nyelvi és témaköri lokalitásuk ellenére nemcsak a mi síkságra, hanem minden ember érzésvilágához szólnak. Ennek a varázslatos impulzusnak a magva a költő szülőfj iránti szeretetében rejlik.

Egyes kritikusok és esztéták azt vallották és még ma is hangoztatják, hogy az effajta költészet Vajdaság folklorisztikus szemléletét igyekszik mesterségesen megőrizni, noha ma már az általános művelődés, gépesítés, valamint a városiasodás korát éljük. Habár részben igazuk van, azért nem volna szabad megfélekedezniük arról, hogy mindenki úgy indul útnak, hogy tarisznyájában magával viszi a múlt egy darabját is.

A háború óta eltelt három évtized folyamán Vajdaságban nagyszámú könyv jelent meg szerbhorvát nyelven, a folyóiratokban rendkívül sok új név tűnt fel, csak hogy az irodalmi harcot sokan kezdik, ám csak kevesen maradnak meg a páston.

Bogdan Čiplic az idősebb írónemzedék képviselője. Első művei a háború előtt jelentek meg, teljes érvényesülésére pedig közvetlenül a felszabadulás után került sor. Megjelent műveinek száma, valamint irodalmi érdeklődésének sokrétűsége a legtermékenyebb és legsokoldalúbb vajdasági íróvá avatja. Jellemző írói sajátossága, hogy legszívesebben a gazdagok és a falusi szegények viszonyával, valamint a polgársággal és a papsággal foglalkozik; bemutatja tartományunk népeit, amelyeket közös örömek és bánatok fűznek ehhez az egyszerre gazdag és fukar tájhoz. Az általa ábrázolt Vajdaságból lassanként mind kevesebb marad meg; ezért igyekszik Čiplic, hogy minél többet fejlesszen belőle a jelen és az utókor számára: hogy tudjuk, honnan indultunk és meddig érünk.

Műveiben minden alá van rendelve a képnek és a belőle áramló hangulatnak. Prózájának ritmusa lassú, mint a pannón síkság lomha folyói. Költészete terjedős, nyelve helyi jellegzetességekkel teli, mint az alkotásaiban ábrázolt emberek beszéde.

Bogdan Čiplic prózájában élénk figyelemmel kíséri és leírja azokat a változásokat, amelyeket a tájon a lázadás magvának beérlelődése hozott magával. A szelmelmok, kútgének, templomtornyok és az utcasorokból alkotniyatkor előbukkanó sötét világ — mely örök aggodással tekint jövője felé — csak

részei annak a világképnek, amelyet a nekigyűrekezett fiatalok mind emberibbé igyekeznek változtatni.

Három évtized folyamán Čiplic harminc könyvet írt. Ez a hallatlan termékenység kiegyensúlyozatlanságokat is rejt magában, esésektől sem mentes. Egyes könyvei, mint például *A vad raj*, a *Pórballadák*, *A megkövesedett nyáj*, a *Búcsú Rahavtól*, valamint a *Beszélgetés a cselédlányokról*, még hosszú ideig maradandó irodalmi értékeket képviselnek. Boško Petrović költészete akkor a legmélyebb, amikor az őt környező világ valamely mindennapi jelenségével kapcsolatban felmerült kérdésre kell választ adni. Olyan választ, ami voltaképpen nem is egyszerű, hanem a válaszok egész sorozata, és egyben felhívja az olvasó figyelmét arra, hogy mi minden rejlik az élet felületesen szemlélt, apró csodáiban.

Boško Petrović az élet minden apró részletét pontosan megfigyelő Thomas Mann és Proust tanítványa, ennél fogva nem engedhet meg magának pontatlanságokat, és nem is túlságosan termékeny alkotó. Az 1950-ben megjelent *A föld és a tenger* című verseskötete után szinte szabályos időközökben, minden öt évben egy-egy verses vagy prózai kiadványt jelentetett meg. Ugyanakkor rendkívül értékes kulturális tevékenységet fejtett ki, hazai viszonylatban szinte páratlan művészi erővel fordította le a világirodalom néhány jelentős alkotását. Emellett az ötvenként megjelenő művei — ami szintén ritkaság — mindig egy-egy lépést jelentettek előre, vagyis az író fejlődését fémjelezték. Költészetében és prózájában egyaránt — a *Lassan vonuló felhők* című kötetétől a hibrid műfajú *Német katona naplóján* keresztül a már alkotói teljében, művészetének csúcspanaszán keletkezett *Nyárvégi érkezésig*, melyet egyébként a kritika joggal a szerb irodalom legértékesebbjei közé sorol — Boško Petrović minden művét nyugalom, szubtilitás, finom lírai kifejezőmód, európai bölcsesség, valamint tartózkodó és fegyelmezett érzéskivetítés jellemzi. Ez utóbbi nem arra szolgál, hogy a költő érzéseit elfojtsa, hanem hogy világos tükröt tárjon olvasói elé, akik megláthatják és megérthetik belőle a szavakból áradó örök életbölcsességet.

A mai középkorú írónemzedék már sokkal hangosabban, nagyobb temperamentummal és lázadóerővel vonult be az irodalomba. Minden elődjével szemben a saját érzésvilágának jogait hirdetve, nem tulajdonított különösebb jelentőséget sem a tradíciónak, sem pedig az úgynevezett objektív igazságnak.

Miroslav Antić *A tavasznak mondom el* című kötetével indul el, amelyben bemutatja a maga és társainak jellegzetes koraérettségét:

*En, a mezítlábas taknyos,
először Istent szidni tanultam,
s csak azután megtörölni orrom ...*

A szerelemre, szomorúságra, a belső nyugtalanság kivetítésére való vitathatatlan jog volt a kiindulópontja ennek a nemzedéknek, amely szembeszállt az édeskés, kábító, derűlátóan szépítő, szokványos költészettel. A becsületes és őszinte új világot építő, egyszerű embert ünnepelve, Antić szatírájának élete a kispolgári felfogás, az úgynevezett előkelőségek, az úgazdagok és a provinciális gondolkodásmód mindennemű megnyilvánulása ellen fordítja. Ezt a harcát mindmáig folytatja. Időnként jeszenyini módon az elkeseredettek táborába sodródik, a lumpenproletárok közé. Ezt tükrözi kisszámú drámáinak egyike, *A szomorú menetelés*, amely egyébként tagadhatatlanul rangos irodalmi alkotás.

Antić érdeklődése csakhamar a gyermekirodalom felé fordul. Ennek eredményeként négy kötet verset ír a gyermekeknek. A legértékesebb a *Szöke hajtincs* című, első ilyen jellegű kötete, amelyet a serdülőkorúaknak írt; azoknak, akik már nem gyermekek, de még nem felnőttek, akiknél a játékot lassan a szerelem váltja fel. Antićnak ez a műve időálló értékű, gyermekirodalmunk egyik legértékesebb alkotása. Számos kiadást ért meg, több nyelvre lefordították, díjakat nyert, elfoglalta méltó helyét az iskolai olvasmányok között, egyes sorait hazánk egész ifjúsága betéve tudja.

Florika Štefan költőnő, aki minden könyvében hű maradt az *Igy születtem* című, első kötetében kifejtett költői hitvallásához. Elkötelezett költő, következetesen hangoztatja proletár származását, igazságszeretetét, valamint a képmutatás és a romlottság iránti gyűlöletét. Szinte biblikus, prófétai hangvétellel figyelmeztet arra, hogy az emberi jóság a világ jövője és az igazság legyőzhetetlen kardja. Költészetének egyik központi motívuma az elnyomott, boldogtalan, elhanyagolt, tudatlanságba taszított nő.

Ehhez az írónemzedékhez tartozik az elsősorban prózaíró Alaksandar Tišma, aki kívülmaradt minden esztétikai és eszmei vitán. Írói tapasztalatait azáltal gazdagította, hogy érdeklődési körét egy szűk történelmi keretbe összpontosította. Előbb elbeszéléseket írt, majd a múlt mélyebb tanulmányozása nyomán hosszabb lélegzetű művekbe öntötte mondanivalóját. Azt a korszakot öleli fel, amely kínokkal kezdődött és újabb kínokba torkollott. Bemutat egy világot, amely a maga módján állt ellen az idők viharának, miközben egy csendes és elfelejtett tartomány vérkeringése legalább olyanira felgyorsult, mint az úgynevezett »világközpontok«.

Aleksandar Tišma alkotói tevékenységét négy fontosabb műve jelzi: a *Bűnök és az Erőszak* című elbeszéléskötetei, a *Fekete lány nyomában* című próza műve és minden alkotásának koronája a *Miroslav Blam története*, amely minden bizonnyal a legjobb háború utáni szerb nyelvű vajdasági regény.

Miroslav Blam kispolgári zsidó család leszármazottja, aki a háborús évek tanújaként serdül ifjúvá, találkozik a szerelemmel és kerül szembe a halállal. Elveszti nővérét és szüleit, maga is csak azáltal menekül meg, hogy keresztény nőt vesz feleségül és kikeresztelkedik. Ezt sem az élni vágyás tudatosságával teszi, hanem mások akaratából. Így válik szélcsendben meghúzóódó, fal menti, szürke kistisztviselővé, akinek életét lassan koptatja a mindennapok egyhangú üteme, miközben egy újabb háborúra vár, amely őt sem fogja megkímélni.

A regény különös értéke a hírhedt januári vérengzés leírása. Kevés háborús eseményt örökítettek meg ilyen erőteljes ábrázoló erővel.

A költészet terén még néhányan alkottak maradandó értékű műveket. Mindenekelőtt Pavle Popović, aki öt verseskötetében elsősorban a földrajzi viharok emberének sorsát örökíti meg. Különös jelentőségű *Az ember harca* című poemája, amelyben a forradalom megénekléséhez antik tragikus formát alkalmaz, és amelyben az ember élete, valamint küzdelme egyetemes metaforává magasztosul.

Vojislav Vulanović és Gojko Janjušević — a Crna Gora-i költészet legjobb hagyományainak nyomdokain haladva — az ember kozmikus sorsát és kutatóvágyának tekervényes utait kutatja. Amíg az előbbi költészetében a formát teljesen alárendeli az értelemnek, addig az utóbbi újszerű szóalkotásaival és szókapcsolataival időnként barokkos színezetű költői megoldásokat alkalmaz.

Jasna Melvinger és Dušan Belča költészete egyelőre a reflexió körében mozog, műveiket provinciális hangulat hatja át; az egyhangú mindennapok valamely eseményéből vagy egy-egy lírai fellobbanásból színes, a legapróbb részletekre kiterjedő verseket alkotnak.

Az ifjú költőnemzedék legerőteljesebb és legérettebb képviselője Pero Zubac, akinek klissé torzonborz, teenageres költeményét, a *Mosztári esőket* nemrégiben még országszerte mondogatta az ifjabb nemzedék. A *Beszélgetés az Úrral* című verseskötetében rendkívüli képteremtő erőről tett tanúságot. Kifejezőkészsége az *Obsurbus* című költeményében nyilvánul meg; ebben Krisztusról beszél, aki őt meglátogatta, és »...töviskoszorúját a folyosón, a kalapok mellé akasztotta«. »Aztán hirtelen felállt — írja tovább a költő —, meztőláb nekivágott a havas útnak, az asztalon hagyva érintetlen borospoharat. Vajon nekem hagyta-e a töviskoszorút, vagy csupán feledékeny?«

A vajdasági szerbhorvát nyelvű irodalom bizonyára nem lenne ilyen pezsgő, ha nem lennének irodalmi kritikusok. Az idősebb nemzedék aránylag igen korán az irodalomtörténeti kutatások felé fordult, így a napjainkban keletkező irodalmi alkotásokat elsősorban a középkorú kritikus nemzedék kíséri figyelemmel. Közülük a legjelentősebbek: Vasiije Kalezić, Draško Ređep, Miroslav Egerić, Petar Milosavljević és Tomislav Ketig, aki egyúttal számos dráma és regény szerzője is. A *Potyutasok* című művében felveti a kérdést a szövetségeseikkel való viszonyról kapcsolatban. Azok ugyanis egy, senki számára sem világos stratégiai cél érdekében bombáikkal megölik egy szerb városka lakóit.

Napjainkban mindjobban izmosodik és érvényesülésre jut egy fiatal író-nemzedék. Alkotásaik megújuló életünk számtalan kulcskérdését vetik fel. Különösen jelentősek a Stražilovo c. folyóirat köré csoportosuló fiatal írók, valamint a költők közül Slavko Almajan és Rade Tomić.

Balázs Pál fordítása

OLVASÓNAPLÓ

BETEKINTÉS IRODALMUNK HŐSKORÁBA

Márciusi zsoltár.

Válogatta, az utószót írta és a jegyzeteket készítette: Bori Imre.
Forum, Újvidék, 1973.

A Forum Könyvkiadó *Hagyományaink* sorozatának negyedik köteteként adta közre a két háború közti jugoszláviai magyar avantgarde költészet jelentős anyagát. Most nyílt alkalom számunkra legteljesebben bepillantani irodalmunk hőskorába, amikor az addig vidéki mentalitású tájirodalom levetkőzte provincializmusát, s bekapcsolódott az európai szellemi mozgalmakba. Ezzel és a korábban megjelent két kötettel — az *Irodalmi hagyományainkkal* és a *Föld és mag* c. válogatással — már-már teljes képét kapjuk irodalmunk korai korszakainak.

A *Márciusi zsoltár* is elsősorban hatalmas anyaga miatt méltó figyelemre, ami Bori Imre szakavatottságát dicséri. Ennek a könyvnek is ő a válogatója, a kísérő tanulmány írója és a bibliográfia összeállítója.

Az első világháború után kialakult államiság egyben sajátos, »hagyománytalan szűzföldet« teremtett az irodalom számára — hogy mennyi hagyománya van vidékünknek, azt éppen Bori derítette ki legteljesebben —, az akkor már-már utóvirágzását élő avantgarde-nak. A hagyományokat elvető avantgarde ideális táptalajra lelt. Ezt termékenyítették meg a Tanácsköztársaság és a Pécsi Köztársaság ide emigráló avantgarde írói, akik a korábban megkezdett mozgalmat itt folytatták. Ennek az irodalomnak elsősorban expresszionista jellegét kell hangsúlyozni. Az emigráns írók a leverte forradalom után itt folytatták expresszionista jellegű és szellemiségű munkásságukat szerves összefüggésben az itt kialakult társadalmi-politikai körülményekkel, összefüggésben a forradalmi munkásmozgalommal, melytől a hatalmi szervek igyekeztek őket elszigetelni. »Ezekben a körülményekben — írja Bori a kötet utószavában — adva volt a forradalmi mozgalom lehetősége éppen úgy, mint az azt elfojtani akaró diktatorikus államrendszer terrorja, amely menedéket adott ugyan egy időre a Pécsről érkezett forradalmár íróknak, de tevékenységüket igyekezett a jugoszláviai, külön a vajdasági munkásmozgalomtól elszigetelni, pusztán irodalmi térre korlátozni. Lényegében tehát a jugoszláviai expresszionizmus talajára lelhetett, amikor képviselői nem pusztán életüket mentették át a határon, hanem a forradalmi irodalom gondolatát is, azokat a költői-ideológiai eredményeket, amelyeket a magyar mozgalmak a Tanácsköztársaság bukásával lényegében továbbvinni nem tudtak...« (518.) Nem véletlen az sem, hogy munkásmozgalmunk kezdeti hőskora is erre az időszakra esik. Ezek az alkotók megteremteneek egy irodalmat, átmentik bele a magyar és európai avantgarde pozitív jellegzetességeit.

Itt újra és hosszasan kell idéznünk Borit, aki *A jugoszláviai magyar irodalom története 1918-tól 1945-ig* című, első ilyen jellegű munkában tömören értékeli és meghatározza az avantgarde szerepét irodalmunkban: »A Vajdaságban is fellépő, ható avantgarde-mozgalmak irodalmunk két háború közötti szakaszának legfontosabb eredményeit és jelenségeit hozták meg, s e mozgalmakhoz

fűződik tulajdonképpen a „vajdasági” magyar irodalom konstituálódása is. Az avantgarde katalizátori szerepe révén egy vidéki mentalitású és színvonalú irodalom autonómmá, „vajdaságivá” vált — bekapcsolódott az európai mozgalmakba, s a jugoszláv irodalom felé is ablakot nyitott, hiszen a vidékiesség nemzeti szempontúsága ellenében az avantgarde internacionalizmus nyomban felfedezte eszmei testvéreit a jugoszláv irodalom hasonló mozgalmaiban Újvidéktől Zágrábig. (...) S az avantgarde-hoz kapcsolódik a vajdasági magyar irodalom megszervezésének a kérdésköre is: 1919 után az avantgarde jelentette meg az első folyóiratot, ennek hívei fogtak először komolyabban a könyvkiadás megszervezéséhez, ők voltak legjobb tollú újságíróink, az irodalom ügyének képviselői tájunkon.» (67.)

A Márciusi zsoldár szándéka az, hogy e mozgalom hat legjelentősebb költő-egyéniiségének: György Mátyásnak, Csuka Zoltánnak, Fekete Lajosnak, Tamás Istvánnak, Somogyi Pálnak és Láng Árpádnak ma már szinte csak a kutató számára úgy-ahogy hozzáférhető költői opusát mutassa be. Izgalmas olvasni ezeket az alkotásokat, hiszen a később induló, már tudatban és műveltségben is vajdasági írókra érezhető hatást gyakoroltak, de expresszionista jellegük miatt a két háború közti munkásmozgalom irodalmára is jelentős mértékben hatottak.

A válogatás jó része a fenti hat alkotó költői terméséből ad válogatást. A közölt írások elsősorban írók avantgarde korszakát mutatják be. A könyv egyben a jugoszláviai magyar avantgarde költészet értékelése is.

A költők közül kettőnek jutott központi hely a válogatásban: Csuka Zoltánnak, az avantgarde egyiki legjelentősebb alakjának és szervezőjének, és Láng Árpádnak, aki mindenben, minden műfajban jelentőset alkotott, ugyanakkor egyben az avantgarde törekvések eszmei irányítója is volt.

Sajnos az avantgarde alkotói nem mindig alkottak maradandót, így a közölt írások egy része is inkább dokumentumértékű. Ezek is azonban nélkülözhetetlenek a két háború közti jugoszláviai magyar irodalom megismeréséhez.

Külön is figyelemre méltó az Útnak, a jugoszláviai magyar avantgarde irodalom húszas években megjelenő folyóiratának majdnem teljes anyaga, hiszen ez a sajtóorgánium tartja fenn a kapcsolatot az európai és jugoszláviai avantgarde képviselőivel. Kimaradtak a külföldi szerzők művei, amelyek az egésznek csupán kis hányadát képezik. A folyóirat kapcsolatot tartott fenn a Bécsben működő Kassákkal és Barta Sándorral, a magyar avantgarde kiemelkedő egyéniiségeivel, mert szerkesztői és munkatársai lényegében az első nézeteit vallották. Az irodalom szerepéről és helyéről szóló programcikkükben mondják: »Nem pántoljuk megmerevedett paragrafusokba az utunkat! Nem ragadunk meg a tegnapi marasztó mézeskalácsainál és nem nyikorgunk tavaszi hangulatoknál. Művészetet adunk: az élet kristályokba szökkenéseit! Magunk adjuk: az embert! Nem értünk egyet a dogmákat *habzsolókkal*, az embert vallások és pártokba abrincsolókkal. Sem a tegnaposokkal, sem a mai üzletből forradalmat vonítókkal. Sem pártok, sem vallások fizetett papjai nem vagyunk. Új hitet adunk, új világszemléletet, de nem szabályokat. Nem állítgatunk színes sorompókat a mi utunk mellé: minden igazán *emberré* nőtt művésznek nyitott kapu a mi utunkon. Nem csörömpölünk síppal-dobbal új irányt, mert a mi hitünk szerint a művészetnek mindig csak egy iránya volt, az élet alakította irány. Nem politizálunk! A politika mindig csak egyesek *létrája* volt a tömegek fölé és sohasem *főlnövés* a tömegekből! ... Nem állunk meg! KERESÜNK!! ÉLÜNK!! A l'art pour l'art-os művészetektől és az epigonoktól az élethez tartozó, mert abból nőtt, vérezen komoly, de ÉLŐ és éppen ezért ÖRÖMDŰS művészetek felé akarjuk vezetni az embereket. ... »

Ebbe az irodalomba nyerünk betekintést a gazdag anyag révén. Ugyanakkor így együtt látható a folyóirat heterogén szemlélete is, mely miatt nem lett jelentősebb hatású. De egyben olyan alkotásokkal állunk szemben, melyek mentesek a provinciálistástól, rajta keresztül áramlik a vajdasági irodalomba az európai, a jugoszláv és a magyar avantgarde szellemisége.

Még valamit ki kell emelni: az Út internacionalista jellegét is, melyet a már idézett programcikkében hirdet meg: »Mi megnyitjuk az ölelésünket minden embertestvérünknek, aki szeretni, hinni és élni akar! Szerető szóval jövünk hozzájuk, mert a szerető szó a szívekbe csöppög, dőlőfős magabizás csak korlátokat von. Megkeressük az összeköttetést szerb és horvát művésztelvé-

reinkkel is. Poliglott területen élünk: itt kétszeresen szükség van a mi nemzetfőlttiségünk megdemonstrálására. Nem magyar kultúrát adunk, de kultúrát magyar nyelven! S művészet és kultúra ma már nemzetfőlttiek és az egyetemes irány felé haladnak.»

Lényegesnek tartottuk hosszabban időzni a programnál, hiszen egy magasabb szintű irodalmat, kultúrát és internacionalizmust hirdetett, mielőtt bekövetkezett volna irodalmunk bizonyos fokú bezárkózottsága.

A *Márciusi zsoltár* anyaga felbecsülhetetlen értékű, ha ismerjük a háború előtti folyóirataink sorsát, hiszen teljes, komplett, megőrzött évfolyamaik nemlgen maradtak fenn. Egyben értékmentő is ez a könyv.

A kötet avantgarde költészetünk alkotásaiból való válogatás, ezért nem is várható tőle a jugoszláviai magyar avantgarde költészet elvi állásfoglalásainak taglalása; Bori ezt részben már korábbi kutatásaiban, tanulmányaiban elvégezte. A könyv még csak kezdetét jelenti az alapos munkának. Segítséget nyújthat a további kutatásokhoz, a születendő monográfiákhoz, a részletkérdések tisztázásához.

VIRÁC CĂBOR

KIMERÍTHETETLEN ADATTÁR

CSÁKY SÖRÖS PIROSKA: *A jugoszláviai magyar könyv 1945—1970.*

Forum, Újvidék, 1973.

Hosszú évek gyűjtőmunkájának eredményét adta közre a Forum Csáky Sörös Piroška könyvében. A közelmúlt, az 1945—1970 közötti jugoszláviai magyar könyvtermés adatait foglalja magában. Vállalkozásában és teljességében is egyedülálló könyv, hiszen ennek az időszaknak teljes adattárát tartalmazza.

»Kötetünk — mondja a szerző a kötet bevezetőjében — első kísérlet a jugoszláviai magyar könyvkiadás termékeinek számbavételére, bibliográfiái leírására. Felmérni azt, ami huszonhét-huszonnyolc éve gyülemlik, nem kis feladat, de halaszthatatlan, mert az idő múlásával mind távolabb kerülünk azoktól az eseményektől, amelyek ma talán még nem, de holnap már kultúrtörténetnek számítanak.

A tudományok rohamos fejlődése következtében rendszeresen nyilván kell tartanunk könyvkiadásunk termékeit is. Nemcsak azt, amink pillanatnyilag van, hanem azt is, ami volt. Az igény nem új, csak a megvalósítás késett.» (5.)

Egy ilyen, »egész Vajdaságra kiterjedő bibliográfiai munka megszervezése igen jelentős eredményekre vezetne. Fel lehetne térképezni segítségével a vajdasági szellemi élet mozgásainak irányait...» — állapította meg erről a kérdésről Szeli István. (*Zentai kiadványok bibliográfiája*. Híd, 1961. 4. sz. 387—388.)

Bevezető tanulmányában helyet kapott a két háború közti legjelentősebb nyomdánk és kiadónk névsora, azonban sem a szerző, sem más ennek a korszaknak könyvkiadását még nem mérte fel, nincs összefoglaló bibliográfia. Sajnos »rövid három évtized alatt — mondja Juhász Géza —, ez az irodalom a maga eredményeivel, alkotóival és műveivel — alig egy-két kivételtől eltekintve — annyira kiesett a köztudatból, sőt valójában bele sem került, hogy napjainkban már az irodalomtörténész is csak üggyel-bajjal, sok-sok utánajárással képes kiásni, felszínre hozni az értékeket, mai irodalmunk pedig (a Hagymánynak sorozatban) mintegy rekonstruálni kénytelen a maga két háború közti

előzményeit...» (Juhász Géza: *Magyar Irodalom és könyvkiadás Jugoszláviában 1945—1970. Létünk, 1972. 5. 59.*)

A háború utáni könyvkiadás részben kapcsolódik a sajtóhoz, hiszen ekkor még nincs önálló könyvkiadó. A sajtó nem vállalhatja ezt a munkát is. A szervezettebb könyvkiadás feltételei a Vajdasági Magyar Kultúrszövetség megalakításával jött létre, ennek kezdeményezésére alakul meg a Híd Könyvkiadó Vállalat, amelynek feladata a könyvpiac kielégítése és ellátása. Ennek a korszaknak és könyvkiadásnak a célja: »Elsősorban értelmiségi kádert kellett kiképezni, amely megérti és terjeszti az új társadalom eszméit. Ezzel magyarázható az akkori kiadói politika: minél nagyobb példányszámban eljuttatni az olvasóhoz az időszaki kérdések magyarázatát, politikai műveket, a szocializmus építésére vonatkozó könyveket» — állapítja meg Csáky Sörös Piroska. (9.)

Erre az időszakra — bár intézményesített már a könyvkiadás — a szégyenes, a nem konkrét művek alapján készült kiadói tervek jellemzők. E korszak jellegéről Malušev Svetozar a Híd 1950. 1—2. számában írja: »Kezdetben a könyvek ötletszerűen, minden terv nélkül kerültek nyomdába és kiadásra — olyan sorrendben, ahogyan éppen elkészültek. A szerzők és a fordítók sokszor be sem jelentették, milyen munkán dolgoznak, csak hozták a kéziratokat. Ilyen körülmények között szó sem lehetett kultúrpolitikai vonalvezetésről, irányításról. A kultúra egyik leghatékonyabb fegyvere — a könyvkiadás — nem nyert ésszerű alkalmazást...» (122.) Az eltelt két és fél évtized könyvkiadásának jellemzésére ismét Juhász Géza Létünkben megjelent cikkéből kell hosszabban idézni, hiszen nemcsak a konkrét vagy kevésbé konkrét tervek határozzák meg a kiadói politikát. Az időszakos stagnálásoknak mélyebb, társadalmi gyökerei is vannak: »A két háború közötti időszak jóindulatú vagy politikai meggondolástól vezérelt egyéneinek szerepét az itteni magyar könyvkiadás támogatásában a felszabadulás után a társadalom vállalta magára. Az utóbbi negyed században tehát a tevékenység aszerint alakult, fejlődött, stagnált vagy éppen hanyatlott, ahogyan a társadalom anyagilag támogatta. Mi sem természetesebb, mint hogy az írók alkotó lendülete, termékenysége igen sokszor igazodik — kénytelen igazodni — ehhez a körülményhez. De a könyvkiadás és az irodalmi alkotómunka közötti kölcsönhatás és kauzalitás azt is jelenti, hogy tekintettel a művészi alkotómunka természetére és sajátosságaira, a könyvkiadás anyagi alapjának rendezése nem mutatkozik meg azonnal a könyvtermés bőségében, nem hoz egycsapásra eredményeket. Csak több évi rendszeres, anyagilag megalapozott és távlatokat ígérő könyvkiadás képes kedvező irányban befolyásolni az irodalom kibontakozását, alkotásra serkenteni a már beérkezett írókat, de még inkább szükséges ez ahhoz, hogy újabb nemzedékek kapjanak kedvet az írói hivatáshoz, tevékenységhez.» (Létünk, 1972. 5. 60—61.)

A felszabadulás utáni intézményesített szocialista könyvkiadás biztosította az irodalmi élet megújulását, rohamos terebélyesedését. Csáky Sörös Piroska munkájának célja e könyvkiadás fejlődésének megrajzolása; ezért kronológiailag közli a megjelent műveket.

Milyen gazdagok is vagyunk? 1945 és 1970 között 2340 című jelent meg. Viszonyainkhoz képest impozáns szám. Evekre témakörökre, sorozatokra bontva megtalálható valamennyi a jugoszlávai magyar könyvben. Ez a feldolgozás az olvasó kényelmét szolgálja, a pontos és könnyű tájékozódást, ezáltal az öt nem érdekli részek könnyen átugorhatók. A tájékozódáson kívül pontos képet kap az olvasó könyvkiadásunk kibontakozásáról, a fejlődésben beállt stagnálásról és a lendületes felfelé ívelésről.

A könyv művelődéstörténeti jelentősége pedig, hogy megrajzolja szellemi életünk háború utáni korszakainak irányait, áramlatait és útmutatóul szolgál a közeljövőben végzendő kutatásokhoz.

Sajnos máris hiányos adatokkal kell számolnunk. Féltő, hogy megbízható források híján egy s más kimaradt a könyvből, természetesen nem a szerző hibájából, hanem objektív okokból.

Felmerül a kérdés: miért ezt az időszakot dolgozta fel Csáky Sörös Piroska? Nyilván határozott cél vezette: a háború utáni jugoszlávai magyar könyvkiadás kezdetétől napjainkig feltárni az adatokat. Valahol le kellett zárni, ahonnan most már kisebb időszaki felosztásban lehet majd folytatni.

Kincsesbánya ez a könyv, szellemi életünk háború utáni fejlődésének kincsesbányája, mert végre egy helyen talál meg mindent az érdeklődő, gyorsan és könnyen tájékozódhat az eltelt negyedszázad alatt megjelent könyvek között.

Egyben gondolkodásra is készítet, különösen a kiadott művek példányszáma. Az ötvenes években a Testvériség—Egység kiadónál (ekkor még nincs könyvbehozatal Magyarországról) a szépirodalmi művek átlag 2000 példányban, ma, a könyvbehozatal idején a Forumnál — főleg a jugoszláviai magyar irodalmi alkotások — 1500, a verses- és tanulmánykötetek 400—500 példányban jelennek meg. Ha egy másik adatot is tudunk: a Forum által kiadott könyvek átlag 86 százaléka talál vevőre, és mindezt: a példányszámot és eladási százalékot az itteni magyarság nem egészen félmillió létszámához viszonyítjuk, majd ezt összevetjük a magyarországi adatokkal, akkor megnyugodhatunk egy kicsit. A helyzet még nem a legkétségbeesettebb...

VIŘÁG GÁBOR

HIÁNYPÓTLÓ KATALÓGUS

A vajdasági nemzetiségek irodalma 1945—1972.

A Tartományi Művelődési Községnek és a Matica srpska könyvtárának közös kiadványa.

Novi Sad — Beograd, 1973.

A vajdasági bibliográfiai munkák, katalógusok és repertóriumok igen rövid sorában jelentős értéket képvisel ez a nagy perspektívákat felvillantó kiadvány, a vajdasági nemzeti irodalmak háború utáni szakaszának könyvkatalógusa. Néhány éve még szinte semmi-féle irodalomjegyzék nem állt a kutatók rendelkezésére történeti vonatkozású munkájukhoz — akár csak egyetlen nemzetiségi irodalomban is. Azóta mindenütt születtek kisebb-nagyobb időbeli és térbeli egységeket felölelő bibliográfiák, de egy efféle összeállításra nem történt kísérlet. Pedig hasznosságát nemcsak a benne felhalmozott adatok, hanem a szerkesztésekor érvényre jutó koncepciók és szándékok is szavatolják. A könnyen forgatható kis kötet legfőbb érdeme éppen abban, a megoldásban rejlik, amelynek értelmében egymás mellett, mintegy jelképesen is egybefűzve, és nem külön-külön, pár oldalas füzetecskék formájában kerültek el az olvasókhöz a vajdasági magyar, szlovák, román és ruszin irodalomnak könyvészeti adatai. Ezekhez a brosrákhoz darabonként hozzájutni már önmagában véve is nehéz feladat lett volna. De túlmenően

az ilyen praktikussági szempontokon — amelyek különben egy bibliográfia esetében egyáltalán nem mellékeseek —, hídépítő törekvései révén funkciójában vált teljesebbé a könyv: segítséget nyújt egymás irodalmának a megismeréséhez.

A nyelvi nehézségek nem gátolják a megértést ebben a katalógusban: »közvetítő nyelvnek« a szerbhorvátot használja, erre fordítva a közölt tanulmányokat, jegyzeteket és címszavakat, amelyek természetesen a vonatkozó irodalom nyelvén íródtak. A két nyelvű adatolás a felismerésen alapul: »A nemzetiségek irodalmát a jugoszláv olvasók nem kísérhetik figyelemmel teljes mértékben, a nyelv leküzdhetetlen akadályává válik, ha a műfordítás szegényes. Noha a műfordítás a kölcsönös megismerés döntő eszköze, mennyiségileg sem éri el a kívánt szintet. Bármennyire is fejlett lehet saját nyelvének keretében, egy nemzetiség kultúrája sem nyerheti el teljes egyenrangúságát, ha csupán saját nyelvközössége számára marad hozzáférhető. A népek és nemzetiségek kultúrájának konvergencia alakulását, kölcsönös megismerését, közeledését és

egymásra való hatását egyedül az teheti lehetővé, ha a kulturális javak cseréjének teljes figyelmet szentelünk. E törekvés érdekében kerül sorra A vajdasági nemzetiségek Irodalmi művei a szocialista Jugoszláviában című kiállítás, valamint a vajdasági nemzetiségeknek a belgrádi Nemzeti Könyvtár megnyitása alkalmából szervezett más rendezvény, s ugyancsak ezt a célt szolgálja e kísérő kiadvány is.» (B. Kovaček: Előszó.)

Éppen a fentiek szem előtt tartása miatt különösen gyümölcsöző a Matica srpska e próbálkozása — folytatásra érdemes. A kötet összeállítói ügyeltek a kölcsönös összefüggések feltüntetésére, így jelezték a vajdasági nemzetiségi írók művei első kiadásainak Jugoszlávia népei és nemzetiségei nyelvére való fordításait. Ugyancsak közli a katalógus a szerbhorvát nyelvre való fordítást (szögletes zárójelben), illetve a fordításban megjelent eredeti művek címét (kerek zárójelben).

Végezetül hadd említsük meg még a munka elvégzőinek nevét. A könyvek katalógusát Marija Čurčić készí-

tette. Az adatok feldolgozásában közreműködött Jelena Nikolić és Ruža Mikić. Az irodalmi lapokat Milana Bilicki jegyeztette.

A szerkesztők gondot fordítottak arra is, hogy a bibliográfia használati bepillantást nyerhessenek a vajdasági nemzetiségi irodalmak és kultúrák problémáiba, ha azokról nagyobb tanulmányokhoz nem jutnának hozzá. E célból a könyvecske négy összefoglaló jellegű írással egészítte ki információt. A jugoszláviai magyar irodalomról Bánya János, a szlovák, román és ruszin kultúra legfontosabb momentumairól pedig Ján Mikan, Ion Balan, illetve Gyura Láttyak értekezését olvashatjuk.

Bánya János *A jugoszláviai magyar irodalom áttekintése* címet viselő említett írása kísérletet tesz irodalmunk tömör jellemzésére, az írói törekvéseket elsősorban a nemzetiségi irodalmak rendszerezve. Figyelmet érdemel gondolatmenete a nemzetiségi irodalmak hovatartozásáról. Hangsúlyozza, hogy a felmerülő kérdésekre választ csak a valódi értéket képviselő művektől várhatunk.

Cs. M.

KÖNYV AZ IFJÚSÁGRÓL

LÉVAY ENDRE: *Egy nemzedék elindul.* Életjel Miniatűrök 26. Szabadka, 1974.

Az Életjel szerkesztősége ismét egy hasznos, művelődéstörténetünk ügyét szolgáló könyvet jelentetett meg.

Lévay Endre 130 oldalas tanulmányát a Híd megjelenésének negyvenedik évfordulója alkalmából adta ki a miniatűrsorozat 26. köteteként Szabadkán, a két, háború közötti Híd bölcsőjének székhelyén.

Az olvasók és a krónika-, monográfiaírók megismerkedhetnek a szabadkai fiatalok 1931 és 1940 közötti fejlett tevékenységével annak bizonyosságul, hogy a haladó ifjúság felismerte

helyét, szerepét és meghatározta a testvéri egymás mellett élés holnapját.

A szabadkai Népkör fiataljainak a királyi önkényuralom után kibontakozó, majd a későbbi években kiteljesedő tevékenysége megérdemli a számontartást. A polgári elit világ életmódjával és társadalmi viszonyulásával merő ellentétben felnőtt egy nemzedék, amely — az idők követelményeit felismerve — haladó világszemléletével szembekerült a kispolgári látszatkultúra, a nacionalista önmutoga-

tás hordozóival, harcolt a maradiság ellen, és programba foglalta az ifjúság kulturális és eszmel célkitűzéseit.

Lévay Endre a Népkör Ifjúsági Kulturális Osztályának a tevékenységéről a társadalmi folyamatok tartozékaként ír. Az élmény anyaga mellett okmányokat, falragaszokat, régi iratokat, újság-cikkeket, jegyzőkönyveket használ fel, hogy teljes hitelességgel elmondja az ifjúsági osztály megalakulásának, a Híd megjelentetésének körülményeit. Ennek az ifjúságnak szerepe volt a Népfront-politika kibontakozásában, a haladó erők összefogásának tudatosításában. A város segítése a falunak, az írástudatlanság elleni küzdelem, az irodalmi, a zenei és a képzőművészeti élet megteremtése, Intenzívebbé tétele, a Vojvodinai Szemle megindítása, a fasiszta nézetek elleni harc, a kisebbségi kérdések rendezése, a vándorkönyvtár, a könyvtérjesztés és a babakelengye-akció megszervezése, mind-mind egy dolgozni tudó, az életkörülményeken változtatni akaró fiatal korosztály tíz esztendejének kitérő, következetes munkáját bizonyítja. Erről a nemzedékről nemcsak érdemes tudni, hanem szükséges is megismerni törekvéseit és munkája eredményét.

A Népkör fiataljainak tevékenysége a harmincas évek közepén már a haladó erők tartozéka volt. Lévay Endre könyvében az eseményeket összefüggően tárgyalja. Megállapítja, hogy a Híd nem volt egyesületi folyóirat; sokkal szélesebb alapon indult. Erről tanúskodik az előszóban kifejtett feladatvállalás és célkitűzés megfogalmazása. A Híd a vajdasági ifjúságé volt, a haladó szellemű olvasótábor igényelt elégítette ki, és megtalálható volt benne a dolgozó emberek számára nyújtott útmutatás is. Erre utal egyebek között a szerkesztői bizottság összetétele, a szerkesztési célkitűzések megvalósításával kapcsolatos számadás és a terjesztési igény.

Az országban folyó jobbratolódási folyamatban, a fasiszalódás kezdeti szakaszában, majd a későbbi események során a jobboldal egyik támadási célpontja a Népkör Ifjúsági Osztálya és a Híd. Céltudatos megállapodás volt a jól induló és eredményesen ható folyóiratnak a JKP magyar nyelvű orgánummá való felnövekedése. A haladó erők magyar folyóiratának érték-

méréséhez sokban hozzájárul Lévay Endre ebben a könyvében.

Az egykori fiatalok törekvéseivel kapcsolatban értékes összevetésre ad lehetőséget az ifjúsági osztály és a Dolgozó Nép Pártjának programja. A Népfront-programban kimondták, hogy teljesíteni kell az ifjúság gazdasági, politikai és kulturális követeléseit, az ifjúság szervezkedésére és tevékenységére vonatkozólag teljes jogot kívántak biztosítani. A kisebbség számára szabad szervezkedési jogot követelnek a művelődési, politikai, gazdasági, nemzetiségi szervezetekben. Ezeket a célkitűzéseket megtaláljuk az ifjúsági osztály programjában is. A történelem természetes folyamataként kerül sor a szakszervezeti ifjúság kezdeményezésére, a Népkör fiataljaival való kapcsolatokra.

A színjátszók által bemutatott Krleža-művek, a *Glembay urak* és az *Agónia*, Nušić szatirikus vígjátékai, Boros Elemér társadalmi drámája, a *Forgószél*, Kodolányi, Heltai, Gábor Andor színdarabjai, a szerda esti rendezvények olyan tényezők, amelyek kihatottak a szabadkai magyar színház háború utáni megalakulására is.

A harmincas évek végén időszerű követelmény és társadalmi igény volt a peremvidék művelődési életének megszervezése és ezáltal a falusi dolgozók számára a világnézeti útmutatás. 1935-ben, a SKOJ negyedik értekezletén meghatározták a falusi és városi ifjúság közös tevékenységével kapcsolatos feladatokat, és ennek érdekében a művelődési és testnevelési egyesületek tevékenységét. Ezeknek a céloknak a gyakorlati megvalósítására került sor, amikor a Népkör Ifjúsági Osztálya a peremvidék felé fordult. Vagyis a kulturális munka nem szorult be a városi művelődési egyesület falai közé, és ezáltal nemcsak a kiváltságosok éltek vele, hanem a városi és a falusi ifjúság és a dolgozók ezen a téren is maguk vették kezükbe sorsuk irányítását.

Ahogy indultak, tudták, hogy harcuk nem befejezhető akció, nem is a végső harc, mert azt, amit elkezdtek, sokan folytatják napjaink megváltozott körülményeinek, lehetőségeinek, az öngazgatási igényeknek megfelelően. Lévay Endre elmondta egy nemzedék harcát. Könyve monográfiailag értékű.

URBÁN JÁNOS

HAZA ÉS NAGYVILÁG

OTO ÉS LISE BIHALJI-MERIN: *Jugoszlávia.*
Gondolat, Budapest — Forum, Újvidék, 1974.

Csaknem harminc esztendőnek kellett eltelnie, hogy a magyarországi olvasó, a szomszédországok életének megismerésére vágyó kultúrerem, alkotó művész, a minden iránt őszinte befogadó készséggel érdeklődő turista, vagy diák egy olyan könyvet kapjon a kezébe Jugoszlávról, amely igényes mű, s mindazt pótolja, amit az idegenforgalmi irodák kurta szövegű prospektusai kihagytak. Ma, a tévé korában éppen ilyen útinaplóra van szükség, mely nemcsak ennek a ma már mindenkit vonzó országnak másutt sehol meg nem található természeti szépségelt, történelmi nevezetességelt, képzőművészeti és szellemtörténeti emlékeit mutatja be, hanem ennél sokkal többet ad. Az író túllép a bedekkeri szerepen azzal a nemes szándékú törekvéssel, hogy szellemtörténetileg és művészettörténetileg a vén kontinens kivételes értékű országai közé állítsa Jugoszláviát.

Hogy mennyire ott a helye, csak az tudja igazán, aki mélyen belemerülve olvassa ezt a várva várt művet, s a szerzővel együtt bebarangolja az ország ismert és ismeretlen tájait, hegyeit, völgyeit, városait, falvait, ősi kulturális emlékeit az adriai partokon és Crna Gorában ma is megtekinthető, remekül restaurált, római császári palotától, arénáktól, diadalívektől egészen Macedónia bizánci eredetű műemlékeiig.

Minél tovább olvastam ezt a könyvet, minél mélyebben belemerültem a szerzők élményanyagába, annál nagyobb élvezetet szerzett számomra éles megfigyeléseik nyomán alkotott, életre keltett képek sorozata, mert csaknem két évtizeden át azt az utat jártam be én is vonaton, hajón, bárkán, autóbuszon, motorcsónakon, tehergépkocsin és gyalogosan, amelyet Oto és Lise Bihálji-Merin bejárt.

Naplójegyzeteink, útirajzunk sok helyütt szinte szóról szóra azonosak, olyanokra, hogy Dubrovnikban a *Kís éjjel* zenét én is hallottam, fenn jártam Lovrijenac várában, amikor először adták

ott a *Hamletet*, megigézett néztem Ljubiša Jovanović holdfényben imbolygó Oidipuszát a Revellinen, és én is — még ma is — féltve őrzöm azt a rezani kancsót, melyet az Ohrid előtti kis falucskában vettem, mielőtt elindultam volna (ugyancsak kettesben) Sveti Naum és Sveti Kliment, Cirill és Metód tanítványainak kolostora felé.

A tíz fejezetből álló kötetet műfajilag nem lehet sehová se besorozni. Igaz, hogy remek tollú író, művésztörténész és kritikus írta ezt a szerzők által *Barangolások, emlékezesek*nek nevezett könyvet (és jó is, hogy így jelölték meg, mert ezáltal csupán »pasztellvonásokkal« jelenik meg az olvasó előtt az, ami az objektív világból egyéni élményeiken át életre kel), mégis olvasása közben egy-egy holland csipkéhez hasonló finomságú fejezeténél úgy érzem, hogy ez költészet prózában. Nem olyan értelemben, ahogyan ezt a lírai szövevésszerű szépprózát mű megjelölésére alkalmazzák! Nem! Ez Bihálji-Merin költészete prózában, amelyet a szellemtörténet és a művészettörténet aprólékosan megmunkált szájai szövegnek át térben és időben egyaránt.

Igy helyezi be Jugoszlávia teljes életképét Európában.

Néha egy-egy bekezdésében, fejezetében, sugallatszerű megsejtéseiben, meglepetésként telitalálatokban évezredek és kilométerekben is körülbelül ekkora távolságokat ölel át a rég letűnt korok nagy mozzanatait, halhatatlan üzeneteit visszahozva. Paralellait követve hol Görögországban, hol Törökországban, hol az Olaszországban, hol Finnországban, vagy Tahiti szigetén járunk, azt érezve, hogy szüntelenül bennünk zsi bong Párizs életének érvérése, s vele együtt akár itt, akár ott felfedezzük a mi tájunk, örökbecsű műemlékeink, emberi életrendünk rokonosságát. Mert az európai kultúra egy és oszthatatlan, mint maga a kontinens, s ebbe minden európai ország történelmi műve, művészi hagyatéka, szellemi kincse örök népi meloszával együtt beletartozik.

Az *Előjáték furulyán* lírai hangvételű bevezető, vagy nyitánynak szánt fejezet, melyből fővárosunk két arca néz felénk: múltja és jelene. Itt is — a maga területén — mesterien életes képeket ad, de amikor a nagy léptekkel előrehaladó iparunk területeire lép, akkor a leíró tárgyilagosan részletező hangján szól: az erőmű, a gyár, a bányája dolgozója, a piac harsogó hangja olykor crescendo-ba csap át, mert itt az élet erős üteme lüktet, és nem »kőből és álból épült városok« kövein járunk.

Az *Antik ősz* — macedón tavasz előbb Szkopje pusztulását, majd újjászülését mutatja be a földrengés után. Drámai erejű képek, de amint Ohrid felé közeledünk, már a »meszszire fénylő« kolostorok falai közé, freskói elé visznek el bennünket a szerzők, szinte vergiliusi áhítattal és türelemmel. Mert csak így lehet az ezeréves mozaikok által keltett hangulatot olyan mélyen magunkba fogadni, hogy soha többé ki ne hulljon emlékeztünkéből.

A Crna Gora-i hegyek legendái a Durmitor hegymasszívuma fölött éppen úgy — évszázadokat átívelőn — lebegnek, mint Stevan Nemanja podgoricai szülőháza körül, vagy a Lovćen tetején, ahol több mint kétezer méter magasságban Petar Petrović Njegoš, a Fekete Hegyek nagy költőjének síremléke áll. Bihajli-Merin ezeknek a legendáknak a valóságban megjelölhető nyomait kutatva vezet végig olvasóját a hegyrengetegeken át, s útközben nem egyszer guzlíca mély hangú kíséretében hallják e különös kis világ népballadákba foglalt történetét.

A *Zarándoklat a szerbiai kolostorokhoz* című fejezete egyik legértékesebb művészettörténeti része ennek a könyvnek. A XII. századtól, a szerbiai építőművészet virágkorától kezdti feljegyzései ezekkel a szavakkal:

»Kéveset tudunk a középkori szerb birodalom nagyságáról és tündökléséről. Milyen volt a fejedelmek arca, milyen az élet, hogyan érvényesült a hatalom a Nemanjićok udvarában? Két dolog visszaad valamit annak a korak múltja merült szépségéből és elnémult hangjából: a lovagok, dainokok és parasztok által megőrzött és tragikus-ünnepélyes dalként továbbadott hősi eposz és a szerbiai kolostorok minden viszontagsága ellenére megmaradt freskói.«

A szerző híven követi ennek a két forrásnak legrejtettebb eredőit is, és Szerbia műemlékeinek segítségével olyan részleteket tár fel Mačva, Šumadija, Rigómező történetéből, amelyek ismeretlen, értékes adatokat jelentenek minden olvasó számára, aki meg akarja ismerni az ősi, halhatatlan szellemek üzeneteit.

Ezután következik *Bosznia és Hercegovina — A bogumilok nyomában*. A szerző már a fejezet címében is jelzi, milyen mélyen nyúl vissza a múltba, hogy ennek a színes és kopár, keleti és európai, középkori emlékeket és legújabb kori vívmányokat őrző köztársaságnak legdrágább fejezeteit elmondja. Erdők és hegyek között Kelet szentélye áll; templomok, mecsetek, zsinagógák nemcsak a művésznek és papok igehirdetésére, imáira emlékeztetnek, hanem arra is, ami elviharzott felettük. Ivo Andrić a *Pilantás Szarajevóra* című munkájában így emlékezik vissza a letűnt századokra: »...A felkelés és a háborúk, a pénz és a szűk esztendő, a pestisjárványok és a pusztító tűzvészek városa. Az ügyes férfiak városa, akik mindig szerették az életet, ha derűs és sötét oldalairól is ismerték«. A Nobel-díjas író a *Híd a Drínán* című regényében még erőteljesebben idézi fel a török hódoltság századait. Bihajli-Merin a múlt nagy alakjainak útját követve a mába érkezik, a népfelzárkózó háború nagy korába, amelyben — ahogy ő fogalmazta meg — »Jajce: az alapkö.«

Az *Adriai kirándulások* első állomása Dubrovnik, ahol az adriai partokig eljutott hellén kultúrának nyomait így tárja fel:

»Ez Görögország utókora, amelyben Kürénéli Kallimakhosz írja okos, kecses és sóvárgó, udvarias-gáláns verseit, amikor a görög gyarmatosok megalapítják Trauriont (Trogir), Epetiont (Stobreč) és Epidaurust (Cavtat).«

Ez az az Időszak, amikor Dalmácia partjait illír törzsek védik Görögország, Macedónia és Róma ellen. (...) Ez a katakombák és a keresztény mártírok kora, amikor Rómát és a világot egy illír férfi, Diocletianus császár uralta.

Ez az a kor, amikor az avarok hadjáratában szláv törzsek jutnak el az Adriához. (...)»

Ez az a kor, amelyben elapad az avarok áradata, amikor nevük feledésbe merül, és megkezdődik a szláv Dal-

mácia története. A lerombolt Epidaurusból elmenekült rómalak akkor alapítják a várost a sziklafélszigetre, ahol kis halászfalu állt; a várost, amelyből Dubrovnik lett.»

Gundulić és Marin Držić fehér városa után a szerző elvezet bennünket a görög—római kor emlékeit őrző városokba — Splitbe, Trogirba, Šibenikbe, Pólára, Zadarba, és a partokhoz közel és távoli szigetekről mondunk búcsút a tenger tintakék vizének.

A végére hagytam, amit már a bevezetőben meg kellett volna említenem. Bihajji-Merin ebben a könyvében három fejezetet szentel a Vajdaságnak: Veljko Petrović, Isidora Sekulić, Milan Konjović, Jovan Popović, Fejes Imre, Majtényi Mihály, Löbl Árpád, Maurist Ferenc, Bogdan Čiplić, Dragiša Bunjovački és Homonal Pál szűkebb ha-

zájának. Előbb a Fruška Gora-i ősi klostorokban tanulmányozza azokat a nevezetes triptichonokat, melyeket ki tudja hány emberöltőn át a feledés takart el a művészetkedvelők, művészek és művészbárátok szeme elől, majd Milan Konjović olajképeinek művészettörténeti értékelésével közelíti meg a Bácskaságot. Mély nyomot hagynak bennünk azok a párbeszéddek, amelyeket Veljko Petrovićyal, Milan Konjovićyal, Majtényi Mihályyal, Löbl Árpáddal folytatott, hogy minél hitelesebb képet alkosson tartományunk végtelen síkságairól, jegenyékkel szegélyezett országutairól, dűlőutairól, a föld dolgos embereiről, az alkotó művészekről, a szellem műveiről, akik időállón beírták Vajdaság és a vajdaságok nevét Jugoszlávia társadalom és művészettörténetébe.

LÉVAY ENDRE

KÖZÖS DOLGAINK SZINTÉZISE

LÖKÖS ISTVÁN: *Hidak jegyében.*
Magvető, Budapest, 1974.

Az *Elvek és utak* sorozatban az összehasonlító Irodalomtudomány egyik jeles képviselőjének könyvét üdvözölhetjük az idén, aki elsősorban a délszláv—magyar komparatívisztika képviselőjeként ismeretes nálunk, s aki eddig is jelentős eredményeket ért el közös dolgaink feltárásának és értékelésének területén. Elég lesz utalnunk az 1965-ös belgrádi Mažuranić-szimpozionra, valamint az 1970 novemberében, Újvidéken megtartott délszláv—magyar kapcsolattörténeti konferenciára, amelyen szerzőnk *Miroslav Krleža szépirodalmi élményvilágának magyar rétegeiről* című értekezéssel szerepelt, és azóta is állandó kapcsolatot tart fenn a Hungarológia Intézettel.

Ugyanakkor ez a kötet a magyar könyvkiadást is dicséri, mely az utóbbi három évben két jelentős mű megjelentetését tette lehetővé a délszláv—magyar irodalmi kapcsolatok területén végzett kutatások eredményeinek

felmutatása céljából (*Délszláv—magyar irodalmi kapcsolatok.* Akadémiai Kiadó, Budapest, 1972, és Lőkös István könyve).

Az utóbbi témája elsősorban a XX. századi délszláv irodalom, mely Kelet-Közép-Európa, azaz az »egyzon földrajzi táj társadalmi valóságá«-ban (268.) gyökeredzik, táplálója a közös sors, a közös problémák, melyek akarva és akaratlanul is minden jelentős alkotó művében fellelhetők.

A kötet jelentős részében (7—282.) azokról a jugoszláv írókról olvashatunk, akik valamilyen formában személy szerint is kötődnek a magyar irodalomhoz (alkotói munkásságuk indíttatása a magyar irodalomban gyökeredzik, mint például Miroslav Krleža, Todor Manojlović, Veljko Petrović esetében). Ugyancsak ez a rész foglalkozik azokkal a délszláv írókkal, költőkkel, kiknek műveiben döntő szerepet kap a kelet-közép-európai sorskö-

zösszegekből adódó problémák megfogalmazása. E problémakör tárgyalásakor Lőkös nem szorítkozik csupán a délszláv—magyar irodalom egybevetésére. Figyelembe veszi a cseh, a szlovák, a lengyel, a román irodalom képviselőit is, kiknek műveiben az alapvető társadalmi, politikai kérdések megfogalmazásában mindenkor jelen van a közös valóság élményanyaga (Hašek, Minač, Reboreanu, Musil, Krieža, sőt Méliusz József is).

Ugyanakkor ebben a részben foglalkozik Lőkös — a már említettekén kívül — Ivo Andrić-tal, Dobriša Cesarić-tal, Mirko Božić-tal, Branko Ćopić-tal, Mihailo Lalić-tal stb. Írásainak célja a magyar olvasóközönség tájékoztatása, figyelmének felhívása a bemutatott szerzők művei iránt, melyekben ugyancsak fellelhető a »közös dolgaink« egy-egy eleme.

A kötet a *Hidak jegyében* című fejezet (285—329. oldal) alapján, annak szellemében született meg. E rész kifejezetten a konkrét közvetítők munkásságát taglalja. Nagy László, Csuka Zoltán fordításköteteiről közöl a szerző néhány figyelemre méltó gondolatot, ugyanakkor Borl Imre *A Jugoszláviai magyar irodalom története* című könyvét ismerteti és méltatja, továbbá a délszláv irodalmak magyar kritikai fogadtatásáról értekezik. Ha első pillanatra nem is, de a kötet behatóbb tanulmányozása során mégiscsak arra a megállapításra következtethetünk, hogy Lőkös könyve valóban a »hidak jegyében« fogant, függetlenül attól, hogy az első részben nem a konkrét művek tolmácsolásairól, az átültetésekről van szó. A szellemi téren való találkozást nem egy meghatározott irodalmi mű teszi lehetővé, hanem azok a valós életkörülmények, melyek a földrajzi fekvés, a közös történelmi múlt függvényeként jelentkeznek. Ezeknek a tényeknek felismerése, jelenléte az egyes szerzők műveiben az az értéken túlbi, mely a nemzeti valóság ábrázolásán túl eljut a Kelet-Közép-Európában élő népek közös problémáinak szintéziséig, s ennek révén válnak — az európai szempontokat is figyelembe véve — a Lőkös könyvében bemutatásra kerülő jugoszláv írók és költők európai jelentőségű alkotókká.

A szerző öt élménykört említ, mely döntően befolyásolja az egyes jugoszláv alkotóművészek munkásságának alakulását, melyek révén azok túlnő-

nek a jugoszláv valóság ábrázolásán: 1. a közös földrajzi fekvés (Kelet-Közép-Európa), 2. a Monarchia élménye, 3. a fasizmus élménye, 4. a német megszállás és az ellenállási harc élménye, és 5. az épülő-formálódó szocialista társadalom valóságához kötődő élménykör. Ezeknek az élményköröknek nyomon követését végzi el Lőkös István a legjelesebb jugoszláv írók és költők életművét elemezve, mindenkor ügyelve arra, hogy a magyar, lengyel, szlovák, román irodalom szintén jelentős alkotóinak műveiben rámutasson az említett élménykörök jelenlétére, melyek az azonos »földrajzi táj társadalmi valóságá-nak, a közös történelmi múltnak szellemi függvényeként jelentkeznek. Központi helyet kap Miroslav Krieža életművének elemzése (7—103.), mely egyben a »legnagyobb szabású szintézise« és »európai igényű megfogalmazása« a »Monarchia-élménynek«.

Krieža ifjúkori irodalmi indíttatása nemcsak a délszláv irodalomból táplálkozik (Starčević, Kranjčević, Kumičić stb.), de erősen kötődik a magyar irodalomhoz is. A pécsi hadapródiiskolában eltöltött évek alatt készült el Petőfi *Az apostol* horvát fordítása (Krieža saját bevallása szerint ez a költemény jelentősen hozzájárult az Ausztriával való leszámoláshoz), majd az 1911-ben Pestre kerülő Krieža Ady Endre, Jászai Oszkár és a polgári radikalizmus képviselőinek (Galilei Kör) vonzásába került. Ezek az élmények nemcsak regényeiben, elbeszéléseiben, drámáiban és lírájában teljessé válnak ki, de irodalmi tanulmányaiban is felfedezhetők (1922-ben *Petőfi és Ady*, *A magyar irodalom két lobogója*; 1930-ban *Ady Endre, a magyar lírikus*, megjelent a Nova Evropa április 11-i számában). Különösen az 1930-as tanulmány jelentőségét hangsúlyozza Lőkös, »az »Igazi Ady« megismerésének fontos állomása«-ként tartja számon azt, mely szerinte » — kísérlet az Ady-poézis közép-európai paralellelnek — (...) felvillantására«. (93—94.)

A *Glembay-trilógiát* elemezve szerzőnk azt a »magyar dszentri mentalitás mikszáthi és móríci rajzá«-val rokonítja, melynek táplálója »a Budapest—Bécs—Zágráb vagy Bécs—Prága—Budapest háromszögeibe zárt közép-európai táj«.

Az *Ady-líra és a délszlávok* (107—132.) című fejezet ismételten kitér Miroslav Krieža Ady-élményére, melynek

legfontosabb kiindulási pontja a »kelet-európai szempont«, ugyanakkor Todor Manojlovićra, »a modern szerb líra egyik jeles művelője«-re hívja fel a magyar irodalomtörténet figyelmét, »kinek az Ady iránti vonzódása mintegy hat évtizednyi időt ölel fel«. (109.) Utalás történik itt Emil Isacra, Goga Octavianra, Emil Boleslav Lukačra és Stefan Krčmeryre, kik a már említett két jugoszláv íróval együtt az Ady-kultusz hordozóiként is számon tartatók Kelet-Közép-Európában.

A *vázlatok a Monarchia-témára* című fejezet (135–159.) a Monarchia-élmény, a k.u.k. birodalom-élmény irodalmi vetületének rövid összefoglalását kíséri meg, érintve Krljeza, Hašek, Ivan Olbracht, Rebreanu, Musil, Karl Kraus, Italo Svevo és Méliusz József műveiben a közös élményt, melynek részletes kimutatása és elemzése a jövő feladatai közé tartozik.

A *jugoszláv portrék* (163–210.) négy jelentős alkotó, Ivo Andrić, Veljko Petrović, Dobriša Cesarić és Mirko Božić irodalmi munkásságának csupán vázlatos ismertetésére szorítkozik, mely elsősorban a magyarországi olvasó tájékoztatását tartja szem előtt; így például a szerző megelégszik Ivo Andrić jelentősebb műveinek tartalmi ismertetésével. Veljko Petrović esetében különösen a magyar vonatkozásokat hangsúlyozza Lőkös. A *Bunyo*, a *Szerémi tréfa* című elbeszélések kapcsán ismét a móríci dzsentrí világgal való rokonságot, az egész petrovići életműben pedig a »közép-európai-ság«-ot (195.) említi ki. Az e fejezetben tárgyalt szerzők esetében Lőkös elsősorban a magyar irodalmi köztudatban jelenlevő, már ismert művekre hívja fel ismételtelen a figyelmet.

Ugyancsak a magyarországi irodalmi közvélemény tájékoztatását teszi lehetővé a következő fejezet (*Mai jugoszláv regények*. 213–234.), melynek bevezetőjében Lőkös röviden vázolja a »szocialista irodalmak 1945 utáni fejlődéstörténetét« (213.), érintve a lengyel, a cseh, a jugoszláv irodalmak gyakorlatát. Ez utóbbi kapcsán különösen »a nyugat-európai irányzatok adaptálásával« történő felfrissítési kísérleteket említi, melyek azonban nem jelentik az »ideológiai megalkuvást«, ugyanakkor hangsúlyozva azt is, hogy »a modernség mindig hazai tradíciókhoz való erőteljes kötődéssel párosul«. (214.) A szerző Živko Jelićről, Anton Šoljanról, Miodrag Bula-

tovićról, Kajetan Kovićról, Branko Ćopićról és Derviš Sušićről közöl rövidebb ismertetéseket.

Az *ellenállás kelet-európai krónikásai* (237–263.) című fejezet ismét egy szélesebb körű összehasonlítás eredményeinek fejtegetése jegyében íródott. A szlovák Vladimír Minač, Peter Jilemniczky, a szlovén Ivan Bratko, a lengyel Jerzy Andrzejewsky, a román Munteanu, a jugoszláv Mihailo Lalić egy-egy műve képezi az egybevetés témáját, melynek közös nevezőjét az említett népek ellenállási mozgalma, fasizmus elleni küzdelme képezi. Ennek az élménykörnek legjobb szépírói feldolgozásai, Lőkös szerint, a prózairodalomban találhatók, legjobb szintézise pedig a Minač-trilógia. Lalić *Siralomhegy* című regényét az újabb jugoszláv regényirodalom »mérőföldköve«-ként említi a szerző.

A lírában a szlovák Laco Novomesky és a jugoszláv Radovan Zogović élményanyaga kötődik szervesen az ellenállási mozgalom eseményeihez. (267–282.) Az említettek irodalmi értékeinek vázlatos felmérését szintén a kelet-közép-európai szempont figyelembevételével egyetemben végzi el Lőkös.

Két magyarországi műfordító, Nagy László (*Babérfák*) és Csuka Zoltán (*Csillagpor*) fordításköteteinek ismertetése is helyet kapott a könyvben. Itt konkrét közvetítéssel állunk szembe, mely a »szellemi hídépítés« (294.) jegyében történt. Csuka Zoltán kötetének esetében »a délszláv—magyar történelmi múlt párhuzamait, közös emlékeit idéző versek« irodalomtörténeti gondossággal való válogatását dicséri meg a szerző, természetesen a fordítások minőségi értékét sem kissebítve.

Számunkra különösen érdekes a *Délszláv irodalmak kritikai fogadtatásáról* (320–329.) írt rövid ismertető, amelyből megtudhatjuk, hogy az irodalmi átültetések, a műfordításkötetek fogadtatása nem volt minden esetben azonos intenzitású. Nagy László fordításkötete például meglehetősen gyengén visszhangra talált, de ugyanez elmondható Mihailo Lalić *Siralomhegy* című regényének magyarországi megjelenésével kapcsolatban is. Lőkös e jelenségeket mint tényeket regisztrálja ugyan, de nem próbálkozik meg a feleletadással, amit viszont joggal elvárhatnánk tőle. Ugyancsak itt szeretnénk megemlíteni azt is, hogy a Mi-

roslav Krležáról szóló egyes írások (melyek feltehetően különböző alkal-
mak kapcsán íródtak) nem mentesek
bizonyos ismétlésektől, melyek elke-
rülhetők lehettek volna, hiszen egy-
azon kötetben megjelent írásokról van
szó. Az egyes szerzők műveinek tar-
talmi ismertetéséről már szóltunk Ivo
Andrić esetében, melyeknek mennyi-

ségét szintén kifogásoljuk, függetlenül
attól, hogy azok elsősorban a magyar-
országi olvasóközönség tájékoztatását
szolgálgják.

Mindezek természetesen nem von-
nak le semmit azokból az értékekből,
melyeket ismertetésünk bevezető ré-
szében hangsúlyoztunk.

STOJANOVIĆ-KÁICH KATALIN

EGY TÁJNYELV SZÉPSÉGEI

HADROVICS LÁSZLÓ: *Schrifttum und Sprache der Burgenländischen Kroaten
im 18. und 19. Jahrhundert.*

Akadémiai Kiadó, Budapest, 1974.

Érdekes és a szlavisztika tudományá-
nak művelői körében nagy érdeklődést
keltő mű jelent meg nemrégiben Bu-
dapesten, a Magyar Tudományos Aka-
démia kiadásában. Dr. Hadrovics Lász-
ló tanszékvezető egyetemi tanár mű-
véről van szó, melynek címe magya-
rul: *A nyugat-magyarországi horvátok
irodalmi nyelve a XVIII. és XIX. szá-
zadban.* Az európai tekintélyű tudós
lényegében egy tájnyelvet dolgozott
fel helyesírás, hangtan, szóképzés,
alaktan és mondattan szempontjából
és történelmi összefoglalást adott.

Tudnunk kell, hogy a törökök Bal-
kán-félszigeti előrenyomulása követ-
keztében a Száva menti és a Száván
túli horvátok is már a XVI. században
hol csoportosan, hol egyénileg elvándor-
oltak az északi, véleményük sze-
rinti biztonságosabb területekre. Ma
még nehezen lehetne megmondani,
hogy ezek a telepések pontosan hon-
nan vándoroltak északabbra. Egy azon-
ban bizonyos, hogy a ča nyelvjárást
beszélték. Ezek a telepések hazájuk-
tól, testvéreiktől és anyanyelvüktől el-
szakadtak. Tömegkommunikáció hiá-
nyában gyakorlatilag minden kapcsola-
tuk megszűnt véreikkel és hazájukkal.
De ez a nép élt, gazdaságilag és kul-
turálisan is gyarapodott, sőt egyházi
vonatkozásban irodalmi életet is élt.

A Magyarországon letelepedett hor-
vátokkal kapcsolatban tudnunk kell,
hogy a mohácsi csatevesztés hosszú
időre nemcsak megállította, de visz-
sza is vetette az ország és valameny-
nyi népének a fejlődését. Ezenkívül
Nyugat-Magyarországon az 1529. és
1532. évi török pusztítás további mér-
hetetlen károkat okozott. Az ország
területének állandó hadszínterré válása,
a lakosság folytonos vándorlása, a fo-
lyamatos termelőmunka megszűnése, a
rabszolgaszedés okozta létbizonytalan-
ság stabilizálta a feudális viszonyokat.
A reformáció megrendítette a római
egyház tekintélyét és utat nyitott a né-
pi jellegű forradalmi irányzatoknak. Az
idegen elnyomás hazafias jellegűvé is
tette a reformációs mozgalmakat. E-
zért Magyarországon a reformáció nem-
csak szociális, hanem hazafias jelle-
gű mozgalom is volt. De a reformáció
kialakította a kulturális élet új formáit
is. A nemzeti nyelvnek és kultúrának
fejlesztése Magyarországon is előké-
szítette a nemzetné válást. Ez a fo-
lyamat természetesen áttevődött a ma-
gyarokkal együtt élő más nemzetisé-
gekre is.

A reformáció a sajtó erejét is fel-
ismerte és a XVI. században nagyará-
nyú nyomdaalapítás kezdődött. Jellem-
ző volt, hogy a mintegy húsz ismert

magyarországi nyomdából mindössze egy volt katolikus. A reformáció által fellendült kulturális élet egyik nemese ékköve, de egyúttal a magyarországi horvát nemzetiségieknek egyik bőszekege Grgur Mekiníc 1808-ban, Sopronkeresztúron nyomott kétkötetes horvát nyelvű énekeskönyve, mely korának egyik leggazdagabb ilyen jellegű műve. Ez a könyv lényegében az első, amely Magyarországon a nyugati horvátok részére készült. Igaz, e tájnyelv lakói számára már 1568-ban Würtenbergben is megjelent egy prédikációs könyv, melyből máig már csak két példány maradt meg. Az egyik Regensburgban, a másik Budapesten az Egyetemi Könyvtárban. Eppen ezért, az 1606. évi énekeskönyv megkülönböztetett jelentőségű, hiszen nemcsak az első Magyarországon nyomtatott horvát tájnyelvű mű, hanem mert csak egy példány maradt ránk. Érdekes a története, hiszen egészen 1962-ig Ljubljánában észrevétlenül maradt, amikor is dr. Marijan Smolnik professzor, könyvtárigazgató felfedezte.

Mekiníc művének első kötetében 160 énekot közöl, a második kötetben pedig 141-et. A két kötet tehát összesen 301 egyházi ének horvát nyelvű szövegét (de több nyelvjárásban) publikálta. A könyv minden dal előtt közli — mitután csak szövegeket tartalmazott —, hogy melyik ismert dallamra kell énekelni. A kötetekben szereplő énekeket latinból, németből és magyarból fordították.

Az énekeskönyv körül külföldön máris élénk irodalmi tevékenység keletkezett. De majdnem minden szerző megegyezik abban, hogy nemcsak fordítások szerepelnek benne, hanem eredeti népi alkotások és régi horvát dalok is. Hogy Mekiníc költői képessége, vagy fordítói tehetsége milyen mértékben érvényesült, azt további kutatásoknak kell felderíteniük. De fennáll annak a valószínűsége is, hogy a két kötet nem egy személy munkája. Az énekek nagy része a Nyugat-Németországon, Közép- és Észak-Burgenlandban használatos ça nyelvjárásban íródott. Igaz, vannak énekek što és kaj nyelvjárásban is.

Hadrovics László akadémikus, egyetemi tanár azonban a felsoroltakon kívül további nyelvemlékeket is feldolgozott. Így egy 1625-ből származó bírószági jegyzőkönyvet. A további nyelvemlék sorában azonban bőségesen akadnak már katolikus kiadványok is.

Így egy Győrben készült evangélium 1732-ből, egy 1747-ből származó egyházi mű, egy 1769-ből eredő kézirat, Horvátzsidány és Peresznye szőlőtermelő gazdáinak hegyközségi szabályzata. Mindezeket azért kellett felsorolni, hogy legalább érzékeltetni tudjuk, milyen hosszan tartó felfedező, szervező munkát kellett végeznie Hadrovics professzornak. Hiszen ezek a korai emlékek lényegében egyedi példányok és mindegyiket külön-külön fel kellett fedezni, méghozzá egy tudós-nak, aki azután összesítette a begyűjtött anyagot.

Tudnunk kell, hogy Magyarországon régebben is nagynevű szlavisták tevékenykedtek. Hogy csak az európai híreket említsük: Asbóth Oszkár, Melich János, Knieszta István. Az ő méltó utódjuk: Hadrovics László.

A nagynevű akadémikus már korán foglalkozni kezdett a délszláv kérdéssel. Doktori disszertációja (1934) a Muraköz helyneveit tárgyalja. Majd ezt követte a *Magyar sors a régi horvát költészetben* (1938), *A magyarországi szerb települések újabb szerb irodalma* (1939), *A délszláv nemzeti kultúrák kérdése* (1939), *a Magyar—szláv irodalmi érintkezések* (1942), *a Magyarország és a szerb művelődés* (1942), *a Magyar és délszláv szellemi kapcsolatok* (1944), *a Magyarok és horvátok* (1947), *Az ómagyar Trója-regény nyomai a délszláv irodalomban* (1954) című és számos más mű.

Hadrovics László régóta foglalkozik a nyugat-magyarországi horvátok nyelvvel. Talán azért is, mert már a XVIII. század óta nemcsak érdekes, hanem írott horvát regionális nyelv alakult ki Nyugat-Magyarországon. Ezt a nyelvet szókincsében mind a német, mind a magyar nyelv erősen befolyásolta. Ez a nép nem nemzetlenedett el, ősei nyelvét alakíttatta, teremtette mai formájára. De a német és a magyar hatáson kívül — hiszen az írott nyelvet régebben a papok ápolták — még jelentős latin és olasz hatásokat is észlelhetünk.

Hadrovics professzor foglalkozott még a magyarországi szláv jövevényszavakkal és a délszlávok magyarországi jövevényszavaival. Legutóbbi művével lényegében megkoronázta nyelvézeti tevékenységét. Ezt a Jugoszláv Tudományos Akadémia értékelte is, mikor nemrégiben beválasztotta tagjai sorába.

Hadrovics Lászlót a nagyközönség mint lexikográfust és szótárak nagy tekintélyű íróját ismeri. Ezért ha új művével kapcsolatban azt mondjuk,

hogy egy gazdag tudós élet egyik leg-szebb gyöngyszeme jelent meg nem-rég a könyvpiacra, akkor megőriztük szükséges tárgyilagosságunkat.

DÁNIEL GYÖRGY

KELET-EURÓPAI FIGYELŐ

SZIKLAY LÁSZLÓ: *Szomszédainkról.*

Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1974.

Pontosan már nem emlékszem, ki állapította meg, hogy napjainkban már a múlté az az irodalomszemlélet, amely a magyar irodalmat valami belterjes tényésznek ábrázolta, mely felett külön nap süt, melyet nem termékenyítettek meg a nagyvilág szelei. A szabadság birtokában a magyar nép is elindult a felemelkedés, a boldogulás útján. A tudósok legjava is követte ezt az utat. Pedig ahogy a népek nehéz volt az indulás, hiszen a szolgáskorban tartott tömegek nem ismerték nemzeti múltjukat, s ezért sokszor nehezen tudták a nemes szemet megkülönböztetni a konkolytól, úgy a tudósok is előbb feltárták, megkeresték azokat a hagyományokat, amelyek a haladást elősegítették. Régi igazság: a múltat azért kell megismerni, hogy a jövőt könnyebben építhessük. Aki mindig előről kezd a sziszifuszi munkát, az nem fog haladni. Ezért előbb az értékes és a haladó hagyományokat kutatták fel, s ennek birtokában indultak friss és előremutató célkitűzések irányába a tudósok legjobbjai a nép érdekeinek szolgálatában. Érdekeséggént említjük meg, hogy amíg a természettudományokban a tudósok kutatómunkája — a rohamos fejlődés következtében — mindinkább szűkül, szakosodik és a kutatott terület egészen keskeny lesz, addig az irodalomtörténészeknél ennek az ellenkezője történik: a kutatott terület egyre szélesebb és egyre mélyebb.

A szomszéd népek megismerését már évtizedekkel ezelőtt is sürgették Magyarorazágon. Nemcsak az ismert

írók — közöttük elsősorban Németh László —, de a fiatalok is. Közéjük tartozott a kassai származású Sziklay László is, aki bölcsészettudományi értekezése (*Kazinczy az irodalom kérdéséről*, Kassa, 1934) után szlovák irodalomtörténettel és a szlovák—magyar kapcsolatokkal foglalkozott (*Hviezdoslav*, 1939; *A szlovák irodalom*, 1942). Közben bővítette a többi szláv nyelvvel kapcsolatos ismeretait, s újabb műveket publikált (*A lengyel—magyar viszony néhány kérdéséről*, 1961; *A kelet-európai összehasonlító irodalomtörténetírás néhány elvi kérdéséről*, 1962; *A szlovák irodalom története*, 1962; *Rôle de Pest-Buda dans la formation des littératures est-européennes*, 1964; *Adam Miczkiewicz*, 1968; *A szláv irodalmak kutatása a magyar irodalomtudományban az elmúlt 25 év alatt*, 1971).

Fontosnak tartjuk hangsúlyozni, hogy nem volt szándékunkban teljes képet adni Sziklay László munkásságáról, csak néhány jellemző és jellegzetes munkájára hívtuk föl a figyelmet, hogy lássuk, milyen úton jutott el a napjainkban megjelent művének megalkotásához. Különben is a bibliográfiai adatok jól érzékeltetik, hogyan terjedt ki munkássága az évek folyamán egyre nagyobb területre. Ő maga viszont a következőképpen okolja meg megtett útjának szélességességét: „Teljes tisztánlátásra csak akkor jutunk, ha belátjuk: azon a területen, amely a német s az orosz nemzet, illetőleg kultúra között terül el, a Balti-tengertől egészen az Égei-tengerig a hasonló vagy sokszor teljesen azonos társ-

dalmi-politikai fejlődés következtében az egyes korszakokban olyan hasonló irodalmi-művészi jelenségeknek lehetünk a tanúi, amelyek lényegesen különböznek Európa vagy a világ más zónáinak társadalmi-politikai, illetőleg művészi fejlődésétől.

A *Szomszédainkról* arról tanúskodik, hogy szerzője hol tart kelet-európai kutatásaiban. A mű tartalmi ismeretése elég bonyolult lenne, ezért álljon itt az elvi rész címe, hiszen az

határozza meg a munka irányvonalát is: *A kelet-európai összehasonlító irodalomtörténetírás néhány elvi kérdéséről*. S ehhez tegyük hozzá, hogy — a magyar, a cseh, a szlovák, a lengyel, a román és a bolgár irodalom mellett — a szerb és a horvát irodalom egy-egy jelenségét is vizsgálja. Problémákat vet fel azzal a nyíltan bevallott céllal, hogy vitát provokáljon. Ez — minden bizonnyal — sikerül is neki.

L. Gy.

VERSESKÖTETEK NYOMÁBAN

VLADIMIR STEVANOV: *Legende*.

Osvit, Subotica, 1974.

IVO POPIĆ: *Sunce puši modru lulu*.

Osvit, Subotica, 1974.

PETAR VUKOV: *Plamen, lament*.

Osvit, Subotica, 1974.

Három kötetnyi vers, három kévényi költészet. Gazdagok-e a kévék? Majd az idő cséplőjében elválík. Szemre: három különböző vastagságú kötet. A legvékonyabb a legfiatalabbé. Túlzott szerénység sarkalita, miközben változtatott? Minden verse az oldal aljára szorul. Tiszta fehérség, betű nélküli hallgatás előzi. Intés ez, hogy szálljunk magunkba, mielőtt ajkunkra vesszük a nyelv kvintesszenciáit?

Vladimir Stevanovnak két kötete jelent meg eddig. Az újban 128 sor ren-

dezódik 4, 5, 6, 8 és 9 soros versekké. Legtöbb az 5 és 6 soros. Az előbbi szerint hét, az utóbbi szerint pedig tíz vers fonódik eggyé. A költő tehát az 5 és 6 sorosokkal fejezi ki legkönnyebben gondolatát. A verseket római számok jelölik, csak a ciklusok címei lehetnek árulkodók: *Harcok, fegyverek, imák; Utak; Emlékezések, ellenszegülések; Fájdalomtalanság — gyógyír; Asszonyaink; A harcosok elvonulnak*. Miről vallanak ezek a ciklusok? Mi az, amire emlékezni fogunk később is, mikor már rég letettük a könyvet?

*Naše oružje jedino u
razgibijenim prsima miruje.*

*Zato ga, kada niko ne vidi, u bunare
becamo najdublje.*

*(Fegyvereink csak a
szétnyílt mellkasokban nyugszanak.)*

*Ezért, mikor senki sem figyel, a kutak legmélyére
vetjük őket.)*

Főlöskéges a vers fölé hajolni. Süt belőle a mondanivaló. A két második sor elejére lökött szó szinte meggör-

nyed a vállára nehezedő felelősség súlya alatt: hogy ne legyenek széttroncsolt mellkasok, a fegyvereket hozzá-

férhetetlenekké tesszük, megsemmisítjük. És mikor fogjuk ezt végrehajtani? Mikor senki sem figyel, senki sem látja. Vajon miért? Az enigma megfejtése aranytallér domborművének tisztaságával rajzolódik elém: nem mindenki gondolkodik úgy, mint a költő, vagy mint az erőszak és a háború féői általában.

A 128 sorban azonban nehéz újabb aranyzemcsékre bukkanni. Talán még várni kellett volna ennek a kötetnek a kiadásával. Bízni a tektonikus erőkből, amelyek idővel bizonyára több nemes fémeket hoztak volna föl. Tehát nem a szerénység, hanem a szegénység jellemzi a kis kötet válogatását.

Ivo Popić könyve nemcsak oldal-számra, de értékes versre is nyomósabb. Szerbhorvát és magyar gyerekek egyaránt örömmel olvashatná. Milyen jó lenne, ha a Vajdaságban élő nemzetiségek tankönyveibe ilyen versek is bekerülnének azok helyett, amelyek díszesen illusztrált oldalai árnyékában sokszor ott szerepelnek. Rím- és ritmusgazdagság, a képzelet szabad csapongása, mi kell még, hogy egy költő mű a gyermekhez közel férközzön?

A mutatóvány néha persze eltúlzott, akart, érthetőséget veszti, kusza, s az illuzionista költő kalapjából sajnos nem ugrik ki a nyúl. Ez történik, érzésem szerint, a *Tizenkét fazekacska* című ciklussal és mindig akkor, amikor a rímek nem perdülnek a toll alól, hanem bökdösni kell őket.

*U plićaku školjka
Ostala bez oka.
(A sekély vízben a kagyló
Szem nélkül maradt.)*

Az ötlet nem olyan jó, a csattanó nem olyan frappáns, hogy feledtetni tudná a szegényes rimet. Hasonló történik másutt is:

*Dječaci vole breskve iz Rume
I banane iz daleke Burme,
(A kislúk a rumai őszit szeretik
És a messzi Burmából jött banánt.)*

Ez a rímek utáni hajsza néha a képzavar örvényébe rántja a költőt:

*I plovili po svim morima svijeta.
On je bio brodski kapetan.
A ona njegova mala planeta.
(Átszelték a világ összes tengerét.
A fló hajóskapitány volt,
A lány meg kicsi bolygója.)*

De az ilyen aléló, lankadt sorokat feledtetik az ilyenek:

*A Dok rijeka teče
Mjesec nosi u virbinoj kosi*

*A hrestov žir
I jablanov šašir
Strpe u vir.*

*(A folyó a holdat a fű kosarába teszi,
S az helyette viszi.
A makkot pedig meg a nyárfa cillinderét
az örvény vedrébe veti
S ott pergeti.)*

Vagy a tengerparti városokról írt ciklus, melynek egyes darabjai előbb mind egy négysorosból állnak, amely a költő képe az adott városról, és aztán az egész, a további sorokban átvétül a gyermeki lélek képernyőjére.

Kad more u hladu obrlje bradu,

*(Mikor a hűsben a tenger
Szakállát nyelni
Borotvát fen.)*

Ivo Popić könyve a derű fényeiével pásztáz be gyermek- és felnőttelket, úgy, hogy közben a Pegazus szárnyán sem esik legtovább csorba.

Petar Vukov 1974-es kötetétől, a *Láng, lamentációtól* mi sem áll távolabb, mint Ivo Popić verseinek fenn említett jellemzője. Kiszáradt fákra, természet alkotta szobrokra emlékeztetnek ezek az írások, melyekből a gyöngédség, emberi melegség teljesen hiányzik. A halál, az elröppent gyermekkor, a költészet maga folyton viszatérő motívumok. A rövid lélegzetű verset éppúgy műveli, mint a munkásabb versformákat, például a szonettet. Kötetének címe ciklus- és verscím is egyben:

*Veje s grobljanskog
Brega.*

*Gde je grob janjanskog
Snega?*

*Tmolo saće
detinjstva?*

Plamen: lament.

**(Hordja a havat
A temetődombról.)*

*Tudsz-e a tavalyi
Hőhalomról?*

*A gyermekkor
Puha vlaszáról?*

Láng: lamentáció.)

Sok darab ebből a kötetből igazán olyan, hogy „csak” beindítja az olvasó képzeletét, s az szinte már maga írja tovább a verset, teljesíti ki a költő által elkezdett lelki élmény leírását.

A nyelv zenéi lehetőségnek is ismerője Petar Vukov:

*Nadnesen nad jesen
Imati svoj vlastiti
Šum nad vodom*

*U džepu jedan stari
Izgužvani esej
O samoubistvu*

*(Az ősz fölő hajolva
A víz fölött
Saját zajodban zakatolva)*

*Zsebedben egy régi
Gyűrt tanulmánnyal
Az öngyilkosságról)*

Poeta doctus? Annak vizei felé hajózik. Szenvedélytelen. Szenvtelen. Csak sodródik? Nem irányítja hajóját Orfeusztól, Odüsszeusztól kísérvé? Post festum.

Három kötet. Egyazon világról alkotott három látomás könyvei, amelyek, akár kitarulkozók, akár befelé fordulók költöik, a mi televényünkől sardadtak. Bezárt kapuk előtt tehát nem kellene várakozniok.

VIRÁG ÁGNES

AZ ELVÁGYÓDÁS KÖNYVE

IVANKA RACKOV: *To je onaj život.*
Osvit, Subotica, 1974.

Elfogultság nélkül vettem kézbe a szabadkal Osvit legújabb kiadványát, Ivanka Rackov *To je onaj život* (*Ez az az élet*) címmel megjelent elbeszélésének gyűjteményét, mert ismerve a szerzőt, sejtettem, hogy a Rukovet kiadói tevékenységének nem túlságosan színes próza palettájára új, szokatlan szín kerül. A kiadó azonban nagyon félénken, szinte bocsánatkérően adta közre ezt a könyvet, legalább is erre utal a fedőlapon olvasható néhány soros ajánlás, mely szerint a szerző „...szerényen és lehetőségeinek keretein belül...» igyekszik hozzájárulni a női arcélek megrajzolása irodalmunkban elhanyagolt témakörének kiegészítéséhez.

Elbeszéléseiben Ivanka Rackov elsősorban a vidéki kisváros életének költöies megelevenítésére törekszik. Érdeklődése a polgári, vagy talán inkább a kispolgári réteg sajátos sorsa felé irányul. Írásainak középpontjában ennek a környezetnek jellegzetes alakjai állnak, és ezeknek az alakoknak a lélektani boncolása révén igyekszik feltárni az általános érvényű emberi problémákat. A könyvből szinte sugárzik korunk irodalmának egyik jelensége, az elvágyakozás. Az ilyen életérzésnek hordozója rendszerint egy nő

— vénkisasszony, elvált vagy özvegy —, aki menekülni próbál a megszokott, boldogságot nem nyújtó életkeretből. Sívár életének egyetlen illúziója, hogy mégis megjön az Igazi férfi, aki kiemeli ebből a világból, aki megváltója lesz. Így Ivanka Rackov írásai női színezetet kapnak, illetve a szerző a nő lélek egy kicsit talán már közhelyszerű elvágyódásával foglalkozik. Elbeszélései bizonyos anakronizmusba torkollnak, mert a férjhezmenési motívum ma már távolról sem akkora horderejű, mint ahogyan nála jelentkezik. Az író nő ezenfelül egy már letűnt világot ábrázol, anélkül, hogy elhatárolná magát tőle. A vidéki kisváros ábrázolásából kiérződik a korszerű szemlélet hiánya; talán Innen származik az említett anakronizmus is. Meg kell azonban jegyezni, hogy éppen ennek a viszonyulásnak köszönhető bizonyos irodalmi charme is, mely általában a naív obszervációnál megragadja az olvasót.

Rövid lélegzetű novellákban nehezen bontakozik ki a szerző igyekezete, hogy lélektani felismerések felé terelje az olvasó figyelmét; rétegzettebb kutatásra ez a keret szűknek bizonyul. Ezért az egész lelki világ egy-két alapérzésre szűkül, alakjainak formálásában az egyszínűség jelentkezik. Szemben a csalódott, magányban élő nők

kel, a férfiak általában negatív, nevetéges, vagy sajnálatra méltó figurák. Egy-két novellában azonban a közhely fölé emelkedik az író, és ezekben éles meglátásokról tesz tanúságot. Itt elsősorban a könyv kiemelkedő írására, a *Piros bársonypapucsokra* gondolok.

A könyv fő erénye mégis a hatásos hangulatbrázolás. Megkapó a melan-kolikus, nosztalgikus érzések finom árnyalása. Az író közvetlenül és megragadó érzékenységgel ecseteli világát. Elsősorban ennek köszönhető, hogy az olvasó nem maradhat közömbös e kötet iránt.

GAJDOS TIBOR

KÖZELI HANG

GÁL LÁSZLÓ: *Az éhes hajó*.

Megjelent az *Álmok szirtjén* c. kötetben. Rádió Novi Sad — Forum, Újvidék, 1969. — Bemutatta a Magyar Televízió 1974. augusztus 13-án.

Jegyezzük fel magunknak a dátumot: 1974. augusztus 13., kedd. Vajdasági szerző a Magyar Televízió műsorán: Gál László *Az éhes hajó* című tévéjátéka, amelyet hangjáték formájában 1962. április 4-én sugárzott az Újvidéki Rádió, s amely hét évvel később megjelent az *Álmok szirtjén* című kötetben. S a teljesség kedvéért jegyezzük ide a tévéjáték egyéb adatait is: Televízióra alkalmazta Siklós Olga. Dramaturg: János Antal. Díszlettervező: B. Barta László. Jelmeztervező: Horányi Mária. Vezető operatőr: Mezei István. Rendező: Horváth Tibor. Szereposztás: Madame — Tábori Nóra, I. tiszt — Szilágyi Tibor, Barba — Horváth Sándor, Péter — Buss Gyula, Tešo — Dózsa László, Edo — Agárdi Gábor, Frane — Lencz György, Margit — Almási Éva, Doktor — Sinkó László, valamint: Pogány Margit, Varga Irén, Máthé Erzsébet, Csíkos Gábor, Fülár István és Újréti László.

Ezen a vizen eddig még csak nem is csónakáztunk és Gál László hajóval érkezett.

Minden mű kaland, de ezúttal úgy ültünk a képernyő elé: ha kell, együtt süllyedünk el.

A szolid hajó, a mi kis hajónk, csendesesen megfutotta útját.

A tengerészélet két ellentétes pó-lusa: nem tudni otthon maradni, s aztán pokolian hazavágygni.

Talán némi fényt vet erre az el-lenérzésre az, amit a vén tengeri far-kas mondott (már nem tudom, hol és kinek), mikor az illető csodálkozva kér-dezte, hogy lehet az, hogy negyven éve szeli a tengert, s mégsem tud úszni (a válasz csak azért nem jutott a kérdezőnek saját magától eszébe, mert roppant egyszerű): A tengerész nem a tengert szereti, hanem a hajó-ját.

Az éhes hajó legénysége természetesen szellemi éhségtől szenved. A szerető asszonyt éhezi.

A kritikusok által annyira kedvelt paradox helyzet itt abban rejlik, hogy az egyetlen női utas éppen ilyen éhes férfiakra éhez.

A Madame azonban hiába szövi ró-zsaszín szálait, a férfiak sorba átszúsz-nak a hálón.

A kapitány is a radar szerkezetét magyarázza, miközben beépített kis szerkezetének segítségével biztonságosan elkerüli a vetett ágy zátonyát.

Pedig nem a családi oltár szeplőte-lensége tartja vissza őket, hiszen a nagy kikötőben egytől egyig leteszik obulusukat Venus oltárára. S nem pusztán a »vén hús«-tól idegenkednek,

hanem a férfias férfi alapállás: »Engemet nem lehet választani. Én választok!«

A Madame, aki morzsolódó élete utolsó fellángolásának szánta ezt az utazást — kvázi az éhes hajó jó tündéréként —, kétségbeesett küzdelme ellenére megmarad tisztességesnek.

A férfiak a kikötői kaland után ajándékot vásárolnak szeretteiknek, mert azokat a lelkiismeret sűrített nyomása folytán most még jobban szeretik, mint valaha.

Külön epizód a másodtiszt féltékenységétől és öngyűlöletétől megfosztott vergődése.

Mindig azzal a kemény elhatározással koppannak léptel a hazai rakpart kövein: »Megölöm!... Megölöm!... Megcsalt a legjobb barátommal!« Aztán otthon, a tarka párnákkal borított és Paradicsomnak nevezett pamlagon éhes héjaként csapnak össze szerelmi önkívületig, hogy a hetedik napon elcsattanjon az első pofon, legördüljenek két orcán a könnyek, s legvégül — fenn a hajón — a tűnő partokat nézve érlelődni kezdjen benne a bosz-

szú: »Nem írok... Ha hazamegyek, megölöm!«

Egy filozófus is van a fedélzeten: a hajópincér.

Alapvető tézisei a következők:

I. Nem érdemes megnősülni.

II. Meg kell nősülni, mert egyedül olyan az ember, mint a kivert kutya.

Revellációit oly igaznak tartja, hogy gyors időközökben váltogatja. Igaz, a zsenge pikkolófiú nem óhajtja majd annak idején a tanulságot szűrve, hanem melegen a kalandot, ahogy kínálkozik.

Az utolsó vacsorán aztán mindenki meghatódva kortyolgatja a borát. Idős és kérges tenyerű asszonyok megszőpülnek a távolban, a másodtiszt végre (mint mindig) megírta a levelét.

Tábori Nóra a Madame szerepében a poézis levegőjét árasztotta maga körül.

Ne legyen ünnepontó, hogy apró okvetetlenkedésekkel nyirbáljam a képfarmáló szép szándékot. (A tengerből például egy csobbanást se hallottunk.)

Inkább a kikötés kellemes ízét érem tagjaimban.

KOPECZKY LÁSZLÓ

LÉVAY ENDRE

EGY NEMZEDÉK ELINDUL

(A szabadkai fiatalok harcos évei — 1931—1940)

A szabadkai Népkör életének kétségtelenül egyik legjelentősebb szakasza volt a két háború között a harmincas évek időszaka. Ekkor bontakozott ki Vajdaság egyik legrégebb magyar művelődési egyesületének falai között az ifjúsági mozgalom, amely — ha nem is tekinthető egyértelműen kommunista megmozdulásnak, hiszen résztvevői között polgári beállítottságú fiatal emberek is voltak — jelentős szerepet töltött be nem csupán a kulturális élet ápolásában, a kultúra terjesztésében Szabadkán és a külterületeken, újabb és újabb alosztályokat hozva létre, hanem ugyanakkor megvolt a politikai jelentősége is.

Abban az időben a fasizmus a vajdasági magyarok soraiban is veszedelmesen ébredezett, s szószólvői vezetői a magyar kisebbséget is szerették volna a keresztény nemzeti szellem, a szélsőjobboldal szolgálatába állítani. A Népkör ifjúsági osztálya éppen ebben a légkörben vállalta azt a szerepet is, hogy szembe szálljon ezzel a fasizálásra törekvő réteggel. E harc során nemcsak a dolgozók pártjával találta meg a kapcsolatot, nemcsak előadásain és akcióival hirdette az antifasiszta magatartást, hanem példamutatóvá vált más városok fiataljai számára is.

Az egyesült ifjú nemzedéknek ezt az időszakát mutatja be Lévay Endre *Egy nemzedék elindul* című művében. Az írás hiteles dokumentum, mert egyrészt a fennmaradt régi iratok, jegyzőkönyvek, újságcikkek tanulságával örökíti meg a fenyegető fasizmussal szemben tanúsított bátor állásfoglalást és ennek eredményeit, másrészt a fennmaradt dokumentumokat az egykori résztvevő személyes visszaemlékezéseivel is kiegészíti. Ilyenformán a népköri ifjúság munkájának hiteles megőrkítése értékes dokumentuma a szabadkai fiatalok pozitív törekvéseinek és küzdelmének, és szervesen beletartozik a város történetébe.

A 128 oldalas, 16 értékes dokumentumot közlő könyv előfizetési ára 10, bolti ára pedig 12 dinár.

LATÁK ISTVÁN

VASKOSZORÚ

(Lírai emlékezések)

Laták István hátrahagyott írásaiból az alkotó két arca néz felénk: a lobogó lelkű forradalmár, és a lassan, ködösen távolodó és vergődésekkel teli életútjáról keserű hangon őszinte számadást papírra vető íróé. Vannak reminiscenciák, amelyeket a költő, az író inkább önmagának ír, s az ihletés pillanataiban lehet, nem is gondol arra, hogy ezek a bensőséges sorok elhagyják dolgozószobájának négy falát, valaha is napvilágot látnak és bepillantást nyújtanak majd életének féltve őrzött rejtekeibe. Mert minden ember életében, lelkében vannak olyan gondolatok, villanásszerű élmények, talán hiteles emlékek is, amelyeket legszívesebben örökre elhalogatva magával visz — visszahozhatatlanul.

A szerző *Vaskoszorú* címet viselő lírai visszaemlékezései nem egy helyen az intimitásnak ezeket a mélyből felszínre hozott vonásait érzékeltetik. Életének egy ismeretlen darabját. És annyira hitelesen, hogy még prózai költeményeiben (ő jelölte meg így őket) is meztelenül ábrázolja a valóságot, akár a *Pincelakásban*, akár a rideg *Télben*, vagy zűrzavaros álomlataiban követjük lépteit, és újra meg újra elolvassuk az *Életút* című, árnyalataiban sem „csodaváró” sorait, melyek annyira kendőzetlenek, annyira tiszta szívből jövők, hogy gondolatmenetében nem egy vajdasági író életútjára ismerünk, csak nem írta meg meg így!

Posztumusz írásai között rábukkanunk a töredékekre is: talán nem volt ereje már hozzá, hogy befejezze azt a mély gondolatot, amely kezébe adta a tollat? Vagy töredékben akarta hagyni?... Ki tud ma — az író eltávoztása után — ezekre a kérdésekre feleletet adni?

A *Vaskoszorú* című műve erre és sok megválaszolatlan kérdésre a felelet. Mert Szabadka egykori proletár költője itt majd mindenik írásában a mi életünket örököltette meg, úgy, ahogy éltük, és úgy, hogy ezt a mi valóságunkat — ahogy ő álmodta, élte — a holnapunkban, az utánunk jövő nemzedék mindennapjaiban még erőteljesebb kibontakozással érzük meg.

A 144 oldalas könyv előfizetési ára 15, bolti ára pedig 18 dinár.